

tidsskrift sb., -et, -er, i sms.
 tidsskrift- el. tidsskrifts-, fx
 tidsskrift(s)artikel.

Nyt fra Sprognævnet

tidsspild sb., -et el. tids-
 spille sb., -t
 spørgsmåls-, -spørgsmål
 tidsstemple vb., -ede
 tidsstempling sb., -en, -er.

Nyt fra Sprognævnet i 25 år

Med udgangen af 2009 er *Nyt fra Sprognævnet* udkommet i 25 år. Det fejrer vi med dette udvidede særnummer, der indeholder i alt 15 artikler skrevet af ansatte i Dansk Sprognævn og af to tidligere formænd. Emnerne for artiklerne spænder vidt. I nummeret kan man læse om den nye retskrivningsordbog, der efter planen skal udkomme i 2011: Hvordan kommer den til at se ud, skal vi have former som *gymnasie* og *akvarie* med, og hvad skal der mon ske med dobbeltformer som fx *dublant/dubleant* og *trauma/traume*? Man kan også læse om bandeord, om effekter af sprogpoltiske projekter, om sproget på Facebook, om sær- og sammenskrivning og om såkaldt hyperkorrekthed, altså det der sker når sprogbrugerne er så ivrige efter at gøre det rigtige at de kommer til at gøre det forkerte. I nummeret finder man også en længere artikel om og med 25 års nye ord, og i en anden artikel diskuteres det om maskiner eller mennesker er bedst til at finde sproglige

nydannelser. Emner som forkortelser, emnesøgning og oversættelseslån fra engelsk behandles også, og så kan man desuden få svar på om man virkelig kan sige *Det ligner at det er en god ide* og *En far står op for sine børn*. Alt i alt giver artiklerne et indblik i nogle af de områder som Sprognævnet beskæftiger sig med til daglig.

At *Nyt fra Sprognævnet* nu er udkommet i 25 år, er faktisk ikke helt sandt. Mere rigtigt ville det være at sige at bladet er udkommet i 25 år i træk, for i perioden 1968-1981 udkom der i alt 21 numre af det "gamle" *Nyt fra Sprognævnet*. Det var et lille blad på ganske få sider, og pga. besparelser måtte det til sidst lade livet. Siden 1985 er der imidlertid udkommet 4 numre af *Nyt fra Sprognævnet* om året, som regel i marts, juni, september og december, og som regel på 16 sider. Fra og med *Nyt fra Sprognævnet* 1997/4 ligger de enkelte numre på internettet (www.dsn.dk), og det er planen at også ældre årgange >

med tiden skal gøres tilgængelige på Sprognævnets hjemmeside.

I 2007 fik *Nyt fra Sprognævnet* sit nuværende udseende. Det fik et lidt større format end tidligere og en grafisk udformning i overensstemmelse med andre publikationer og udsendelser fra Sprognævnet.

Bortset fra 1985-årgangen kan ældre årgange af *Nyt fra Sprognævnet* fås endnu:

2009 (4 numre, 100 kr. + porto)
2008 (4 numre, 90 kr. + porto)
2007 (4 numre, 90 kr. + porto)
2006 (4 numre, 80 kr. + porto)
1986-2006 (400 kr. + porto)
enkeltnumre (20 kr. + porto)

Man kan bestille bladene på telefon 35 32 89 82 eller pr. e-mail: moerch@dsn.dk.

I marts 2010 vender vi tilbage med et almindeligt nummer af *Nyt fra Sprognævnet*.

God læselyst!

25 års nye ord i *Nyt fra Sprognævnet*

Af Pia Jarvad

Det første nummer af det nye *Nyt fra Sprognævnet*, som nu har 25-års-jubilæum, var et introduktionsnummer på blot 4 sider, og med det blev *Nyt fra Sprognævnet* vakt til live igen efter en standsning i 7 år. Det gamle *Nyt fra Sprognævnet* var et lille uprætentøst blad på 8 sider. Det levede i årene 1968-1978 og fik et ekstranummer i 1981. Det var gratis for abonnenterne, men for dyrt at holde i live. Portoet til udsendelsen af det populære blad blev en stor udgift for nævnet i den tids nedskæringer.

Introduktionsnummeret til det nye *Nyt fra Sprognævnet* gav smagsprøver på de genrer som vi kender bladet for i dag: lidt

spørgsmål og svar (hvad er *knækprosa*, og hvad med *s* i *barsel(s)orlov*?), en artikel om et bestemt ord (*okay*), noget om det nordiske sprogsamarbejde og rubrikken *Nye Ord* hvor ungdomsfænomenerne *breakdance* og *electric boogie* blev omtalt. Dansen blev udført til musik fra *ghettoblasteren* (som hurtigt blev indarbejdet i dansk og derfor fik en dansk bøjning). Til musikken tales der undertiden en rytmisk tekst, *rapsangen*. Disse ord stammer fra den amerikanske ungdomskultur, og det blev så småt almindeligt herhjemme i sensommeren 1983.

Det første rigtige nummer (1985/1) som man skulle betale for (dengang 40 kr. for et

år), indeholdt en artikel om det da nye ord og fænomenen *rugemor*: 'kvinde som gennemfører en graviditet for en anden kvinde og overlader barnet til hende'. Ordet er fra 1984, og en række konkurrerende ord diskuteredes i den artikel: *surrogatmor*, *vikarmor*, *hjælpe-mor*, *erstatningsmor* og *lånemor*. Allerede dengang skilte *rugemor* og *surrogatmor* sig ud fra de andre ord ved at være de hyppigste, og i faglige medicinske kredse foretrak man *surrogatmor*, mens almensproget foretrak *rugemor*, blandt andet på grund af de associationer som *surrogat* giver, nemlig 'dårlig erstatning for noget andet', fx *surrogatkaffe*, sammenlignet med det mere varme *rugemor*, som associerer til *rugekasse* og *hønemor*. I dag er disse to ord stadig konkurrenter, de har aldeles udkonkurreret de andre ord, og *rugemo(de)r* er klart mest hyppig, jf. fig. 1.

	Før 1996	efter 1996
Rugemo(de)r	108	1029
Surrogatmo(de)r	25	107

Fig. 1: Hyppigheden er baseret på Infomedias korpus af danske kilder i perioden 1986 til nu.

Ikke en kinamands chance

I nummeret 1985/3 og 1985/4 kom de to første lister i ordbogsform af nye ord fra 1984 og 1985. De fleste af dem er stadig i brug: *være på bagkant* eller *på forkant*, *at sælge billetter*, *bloddoping*, *datakriminalitet*, *fjendebillede*, *fodnotation*, *hacker*, *hack(n)ing*, *ikke en kinamands chance*, *idrætsgymnasium*, *kinaradise*, mens nyheden *lydbrev* 'brev med kassettebånd med spilletid på 2 x 10 minutter' teknologisk er blevet overhalet indenom i flere omgange, her senest med internetfaciliteten *Skype*.

Kontakten med de mange læsere gjorde at udtrykket *ikke en kinamands chance* blev tilbagedateret til mindst 1952 – og udtrykket blev undersøgt yderligere. Det var dannet af den danske oversætter af *Anders And & Co.*, Sonja Rindom, som også er skaberen af en lang række af udtryk som siden har slået sig fast i sprogbrugen. Udtrykket er Sonja Rindoms oversættelse af en replik som Anders And kommer med til sine nevøer: *Jeg ka' tænke mig, I har lyst til at liste hen i cirkus i morgen – men I har ikke en kinamands chance for at slippe væk – at I ved det*. I originaludgaven står der dette: *But I'm warning you that you haven't a chance*. Sonja Rindom har således omformet de fremhævede bogstaver til *ikke en kinamands chance*. Selv har hun oplyst at hun kendte udtrykket i forvejen, og det vil sige fra før 1952 som er den årgang det pågældende blad stammer fra. Det ser ikke ud til at udtrykket har fremmed herkomst, selvom det er fremført at det skulle være *not a chinaman's chance* med den forklaring at det skulle stamme fra den omfattende guldgravning i midten af 1800-tallet hvor kinesere ledte efter guld på de steder som de hvide guldgravere havde forladt.

En anden reaktion på ord i de første nyordslister var på ordet *kinaradise*. Den kom fra Landbrugsministeriets Artsnavneudvalg som fandt at *japanræddike* var en mere korrekt betegnelse. Det kunne Sprognævnet støtte, og således kom ordet *japanræddike* med i Retskrivningsordbogen i 1986, men ikke *kinaradise*, som heller ikke senere er optaget i retskrivningsordbøgerne. Hvordan det er gået de to ord, ser man i fig. 2.

Japanræddike, -r, -rne	10
Kinaradise, -r, -rne	193

Fig. 2: Hyppigheden er baseret på Infomedias korpus af danske kilder i perioden 1986 til nu.

I julenummeret 1986/4 præsenteredes årets høst af nye ord hvor *musikvideo*, *rockvideo* (fra henholdsvis 1983 og 1985) og *postmoderne* med afledninger blev årets mest udbredte ord. Der blev foreslået et *patientklagenævn* (1985), og det blev en realitet i 1987.

I 1987/2 var resultatet af de nye samlivsformer med: *samkvemsbarn*, *-far*, *-forælder*, *-mor*, som nok var forsøg på mere neutrale betegnelser end *plasticfar* mv., som var fra 1982. *Papfar* og *papmor* kom til i henholdsvis 1987 og 1992, men alle er de erstattet af de udelukkende positive *bonusbarn* (1998), *bonusmor* (1999) og *bonusfar* (2001). Af blivende ord som var med i dette nummer, var *sorgarbejde* (1982), *triatlon* (1984) og *vildlaks* (1986), mens *walkman** 'transportabel kassettebånd til lytning via hovedtelefoner', som den altmodiske forklaring er, er erstattet af ny teknologi: *mpman* (1998) til afspilning af *mp3-lydfiler* og *iPod*.

Helligånden er bagstopper

I 1989/2 var der en artikel om et nyt sprogligt fænomen som ikke var hægtet op på bestemte opslagsord. Fænomenet var at sporten blev leverandør til billedsprog i helt andre sproggener. Det blev beskrevet i artiklen *Sproget har bolden*. Fænomenet er nu velkendt, og hvis man i dag bemærker dette billedsprog, er det mere fordi det er så slidt at det har floskelkarakter, men her er nogle af den tids eksempler:

Vi (*et politisk parti*) er med, men spiller lidt tilbagetrukkent, tilbagetrukkent midtbane, kan du sige (Politiken 3.1.1988).

Bolden er givet op til en debat ... ved sidelinien afventer erhvervslivet spændt (Politiken 14.10.1987).

Madkulturens linjevogtere (Berlingske Tidende, marts 1988).

Jyske Bank får det gule kort (Berlingske Tidende 28.1.1984).

Også andre sportsgrene end fodbold er leveringsdygtige med udtryk som *sparringspartner for ministeren*, *statsadvokaten kaster håndklædet i ringen*, *undervisningsministeren må gå i infight med amterne*, *ligge i baghjulet af den teknologiske udvikling*. Billedsproget er stadig produktivt, seneste skud på stammen er udtrykket *have sort bælte i powershopping*.

Golfkrigen i 1991

I 1991 registrerede vi udtrykket *al xx's moder* som karakteristisk af noget som var 'det vigtigste, bedste, retfærdigste af xx'. Det var efter udtrykket i arabisk *umm al-ma'arik alle kriges moder*. Det er kommet til dansk via engelsk *mother of all battles*. Udtrykket *alle kriges moder* stammede fra den irakiske leder Saddam Husseins karakteristisk af Golfkrigen i 1991. Udtrykket blev populært i dansk og varieret og overført til mange andre ting, som i dette citat:

Når jeg ser en pølsevogn, rykker det i mig. Åh disse farvestrålende fotos af glinsende frankfurtere. Den klassiske ristede, som

består af pølse, brød og ketchup, sennep, remoulade, begge slags løg (..) er og bliver alle hotdogs' moder (Politiken 10.1.1994).

Økonomisk krise

I begyndelsen af 1990'erne var der som nu finansiel krise, og det gav udtryk som *den store slagtedag* (1992), dagen for *prikkerunden* (1992) hvor de ansatte fik et *prik* (1992), 'en fyreseddel'. Det kunne udtrykkes i *newspeak* med ordet *fristilling* (1973). Ordet *newspeak* er lånt fra George Orwells roman *1984*, som udkom i 1949 og på dansk i 1950. I den danske oversættelse brugtes ordet *nysprog* om det sprog som bevidst manipulerer og skjuler, men også det direkte lån har været brugt. Mærkeligt nok er hverken *nysprog* eller *newspeak* med i gængse ordbøger. Et eksempel på *newspeak* er dette:

Et bedre eksempel på Orwellsk "newspeak" skal man lede længe efter. Det svarer til, at vi begyndte at kalde vore kampvogne "fredsvogne" (Berlingske Tidende 25.5.1990).

Hvalsafari

I 1987/4 drøftedes afløsningsord for ordet *hospice*. Vi endte med at foreslå *afdeling/hospital for lindrende pleje*, evt. forkortet til *LP-afdeling*, *LP-hospital*, men i dag ser det ud til at den medicinske betegnelse (*palliativ*) er mest brugt, fx *afdeling for palliativ pleje*. I 1991/1 var der en lang argumentation for hvilket afløsningsord man kunne foreslå for *whale watching*. Det blev *hvalsafari* (1987), som i dag er ordet for fænomenet.

Internet

1990'erne blev det årti hvor den personlige computer for alvor slog igennem, og hvor brugen af *internet* (1993), oprettelse af *hjemmesider* mv. blev sagen. Det gav ord som *chatroom*, *hostmaster*, *skærmskade* (*skærmarbejde* er dog allerede fra 1987), *videodisk* (efterfølgeren til *cd'en*; dvs. datamedie til opbevaring af data, herunder musik og film), *vindue* i ny brug om et programs skærmbillede, *værktøjsbjælke* om 'striben på edb-skærm med et programs funktioner i form af ikoner' og *xc*, som betyder 'billig pc med få funktioner'. *Xc'en* er forsvundet igen, nu bruger man *notebook*. Fra 1997 er ordet *cookie*; der ikke er en kage, men en 'tekstfil til at identificere *internetsurferen*, fx den der besøger ens hjemmeside'. *Pauseskærm*, *screensaver* og *skærmskåner* er flere ord for samme lille program som gør at billedet ikke fryser fast på skærmen når der ikke arbejdes. Ofte er det et farvestrålende mønster der bevæger sig, fisk der svømmer o.l.

Webbet

Web er et nyt rodord i dansk. Det er et direkte lån fra engelsk hvor det betyder 'spindelvæv, spind'. Selve ordet er i dansk fra 1995 og kendt fra 1994 i amerikansk. Det indgår i nye sammensætninger, dvs. det lader sig kombinere med danske (eller udenlandske) ord som fx i *webadresse*, *webbrowser*, *webcrawler*, *webgirl*, *webhotel*, *weblæser*, *webmaster*, *webserver*, *webshopping*, *websiteside*, *website*, *websted*. Dansk Sprognævn anbefalede i første omgang at skrive ordet med stort, men frafaldt anbefalingen. Det bøjes *web*, *webben* eller *webbet*.

1990'ernes informationsteknologi- >

ske ord er blandt andet: *antivirusprogram, bambusmaskine, betaversion, bogmærke, boote op, brandmur, browser, brugernavn, bundkort, chat, chatte, client/server, data-post, desktopper, dobbeltklik, domænenavn, downloade, dåsesoftware, e-brev, e-post, FAQ, fredag d. 13.-virus, groupware, http-adresse, hyperlink, hypertext, laptop, mail, newbie, pc-virus, plug and play(-), smiley, sneglepost, trojansk hest, værktøjsbjælke*. Listen er langt fra udtømmende, men dog repræsentativ for det som er ganske almindeligt også i dansk: at der også fordanskes inden for denne gren af dagligdagen, og at ordforrådet slet ikke er så engelskpræget som mange mennesker vil gøre det til.

Paparazzi

Årets ord i 1997 var *paparazzi*. Den britiske prinsesse Diana omkom ved en færdselsulykke i Paris den sidste dag i august det år. I forbindelse med færdselsulykken hvor bilen med prinsessen angiveligt blev forfulgt af en særlig slags pressefotografer som kaldtes *paparazzi*, tog Sprognævnet stilling til hvad ordet betyder, hvad det kommer af, og hvordan det bøjes. *Paparazzo* er oprindelig navnet på en fotograf i Fellinis film *La dolce vita* (= Det søde liv) fra 1960. Fotografen havde specialiseret sig i billeder af kendte personer. Med dette udgangspunkt overgik ordet senere til almindeligt substantiv med betydningen 'sensationsfotograf, skandalefotograf'. Det ældste citat med ordet er fra 1987:

Britiske kongelige er konstant mål for paparazzierne og Europas skandaleblade, som ikke blot er villige til at forfalske billeder af en nøgen prinsesse Diana, men også

opdigte historier om ... en kongelig hang til narkotika (Berlingske Tidende 5.7.1987).

Ordet er fra italiensk *paparazzo* som har flertalsformen *paparazzi*, og det er således flertalsformen vi bruger som entalsform i dansk. Da Sprognævnet beskrev ordet i 1997, ville man ikke lægge sig endeligt fast på én bestemt af disse former. Og man skrev "Men da den form som er i overensstemmelse med det længivende sprog, i reglen nyder højest prestige, kan man indtil videre med sindsro skrive singularis *paparazzo*, pluralis *paparazzi*." I Retskrivningsordbogen fra 2001, hvor det er første gang ordet er med, kom det i denne form: *paparazzo*, flertal *paparazzi*, og en sammensætning optoges: *paparazzofotograf*.

Der var nu ellers gode fortilfælde for at flertalsformen i italienske låneord er blevet til entalsform i dansk: *spagetti, broccoli, cannelloni, graffiti, konfetti, grissini*, og det er da også sket for *paparazzi* nu.

Spam (1997)

Ordet *spam* repræsenterer sammen med *spamme, spammer, spamming* eller *spamning* et mønster når vi låner ord: Ét rodord er nok til hele rækker af ord. *Spam* er et brev, en forsendelse, en reklametryksag som sendes over internettet til en modtagers *e-post-adresse*, og det er karakteristisk at modtageren ikke har ønsket posten. Ordet har en pudsigt etymologi: Det er fra engelsk *spam*, som er navn på et konserverprodukt *Spam*. *Spam* er krydret skinke, nemlig *sp(iced h)am*. Når navnet *Spam* går over til at betyde noget uønsket, så skyldes det at det er overtaget fra *The Spam Sketch* (1970) af Monty Pythons *Flying Circus*,

hvor gæster i cafeen kun kan få retter med spam, som ingen ønsker. Men ordet *spam* låner vi, og hertil kan der efter et helt regelmæssigt mønster dannes verbet *spamme*, personbetegnelsen *spammer*, handlingsnavneordet *spamming* eller *spamning*. Noget tyder dog på at i hvert fald *spamming* er lånt og ikke hjemmegjort.

Übertrendig

I amerikansk er brugen af enkelte tyske gloser og af omlyd dukket op i begyndelsen af 1990'erne blandt unge amerikanere. Den har slangkarakter og signalerer tilhørsforhold til den gamle verden. Punkgruppen *Hüsker dü* fra Minneapolis, USA, var tidligt på færde, de spillede igennem hele firserne med det navn som efter deres egne oplysninger skulle være et gammelt svensk eller norsk brætspil – det der i dansk er kaldt *Memory* - og som nu vistnok lige så ofte kaldes *Huskespil*. Det er også brugen af *über* som forstærkerord, *totally fahrenvergnugen* 'total køreglæde', som oprindeligt blev lanceret i en annonce for Volkswagen, og stavemåden *fukengriiven* for *fucking grooving*. Med denne omvej via USA er vi nu også begyndt at bruge tyske elementer.

Måske hænger det sammen med at Berlin fik kultstatus i tiden efter murens fald i slutningen af 1989, og byen blev indbegrebet af den gamle europæiske kultur med hot kunst, kultur, musik, mode og film set i unge amerikaneres perspektiv. Dermed kom brudstykker af tysk på mode for at signalere det at være avantgarde og med på det smarte. Trenden kom hurtigt til Europa. Det absolut mest brugte er *über*- som forstærkende ord, ikke mindst fordi forstærkerord i forvejen er

hyppigt brugt blandt unge, men også fordi Umlaut (omlydsprikkerne) er SÅ fremmedartet og tysk. Ordet kan bruges sammen med andre tyske ord, men det sættes lige så gerne sammen med hjemlige ord, fx *überkulturel*, *übersmart*, eller som her:

tidsskriftet *Wired* .. er blevet *über-trendsetteren* for den nye Internet-generation (Berlingske Tidende 20.4.1997).

über-junkien William S. Burroughs' kultromaner (Berlingske Tidende 22.8.1997).

Det var også i midthalvfemserne at den amerikanske vicepræsident og senere præsidentkandidat Al Gore lancerede udtrykket *Infobahn*, også kaldet "The Information Superhighway", dvs. internettet. Siden er et danskudviklet brætspil kaldt *Bezzewizzer*, et satireprogram *Normalerweise*. Og det er jo interessant at de korrekte stavemåder i tysk er *Besserwisser* og *normalerweise*, altså med *s*'er i stedet for *z*'er. Men *z*'erne får jo unægtelig ordene til at se mere tyske ud.

Litteraturinteresserede går på *Literatur-Haus* på Nørrebro, ølfester er blevet arrangeret om efteråret med tyrolerhopsasa og øl i stride strømme, jo der er kommet gang i tysk sprog og kultur.

Millenniumskifte

Ordet *millennium* fik sit store gennembrud i dansk i 1998. Det er et nylatinsk dannet ord til ordet *mille* 'tusind' og ordet *annus* 'år'. Ordet har nu eksisteret i dansk siden midten af 1980'erne og er vel en dansk udgave af et tilsvarende engelsk ord, og det er givetvis dannet efter *decennium* 'tidsrum på ti år'. >

Ord som (*år*) 2000-*parat*, (*år*) 2000-*problematik*, (*år*) 2000-*udfordring* bliver almindelige i dansk i 1998, og de er oversættelser af engelsk *Year 2000 problem*, *Year 2000 challenge* o.l., som i et amerikansk tidsskrift over nye ord er noteret allerede fra 1993. Her er det *årtusindnissen* der spøger - dvs. uvisheden om hvad der sker i alle chipsene og computerne som ikke er *årtusindparate*. Andre ord som trængte sig på ved det store *millenniumskift*, var betegnelserne for de nye århundreder og årtier. Det endte med *det 21. århundrede* (lidt på tale var *2000-tallet*; og det blev den mest almindelige betegnelse i svensk), og for de to første og lidt problematiske årtier 2000-09 og 2010-19 foreslog Sprognævnet *enerne* og *tierne*.

Enernes ord

To væsentlige ord fra 2000 er *blog* og *dot-com*. *Blog* er en personlig side på internettet; netdagbog. Ordet er fra engelsk *blog* som også er fra 2000, og det er dannet af *web* og *log*. Det angiver efternavnet i en webadresse som markeres med punktum efterfulgt af *com*, og tilsvarende udtryk er *dotdk*, fx www.ikea.com, www.dsn.dk. Det bruges også om personer i formen *en dotcom* 'person som beskæftiger sig med internet og informationsteknologi'. Det er fra engelsk *dotcom* af *dot*, 'punktum', og *com*, kortform af *commercial*, 'handelsmæssig'. Hertil er der et hav af sammensætninger, fx: *dotcomeventyr*, *dotcomgeneration*, *dotcomidol*, *dotcomsyndrom*, *dotcomvirksomhed*.

Trafikradioen har lanceret ordene *trillekørsel* (2008) når køerne er tætte på motorvejen, *kikkekeø* (2001) 'kø af nysgerrige bilister ved (motorvejs)ulykker' og *flettesammenstød*

(2009) som sker når biler i to motorvejsspor flettes sammen. Fra trafikken kommer også *trængselsafgift* (2002) som blev det danske ord for *road pricing* (1997).

Øko-, ekstrem- og klima-

Forleddet *øko-* har været meget brugt i perioden: *økobaby*, *økocamping* og *økolingvist* hører til blandt de mere kuriøse. Ellers er *øko-* som produktivt førsteled en afkortning af *økologisk*, ikke *økonomisk*, og som sådan repræsenterer *øko-* en typisk, moderne måde at danne nye sammensætninger på. Lignende førsteled er *bio-*, fx *biopat*, *euro-* fx *europoliti*, *femi-*, fx *femikrimi*, og sådanne afkortede ord bruges også hyppigt som efterled, fx *-lekt* i *kronolekt*, *-mat* i *parkomat*.

Som produktivt førsteled slog *ekstrem-* an i starten af enerne med *ekstremregn* med betydningen 'skybrud; voldsom regn forårsaget af klimatiske ændringer med ekstreme vejrforhold'. Ordet opstod i 1999. Her er et par sigende citater:

"Kloakkerne er en tikkende bombe", siger Stig Rosenørn, afdelingsmeteorolog på DMI: "Mange af dem er nedslidte, og de er underdimensionerede i forhold til de mængder af ekstremregn, der formentlig vil komme fremover" (Politiken 27.1.2004).

Over de næste 60 år forventes det, at ekstremregnen vil øges med 20 til 30 pct. (Politiken 26.11.2007).

Man kunne købe telt til *ekstrembrug* (2004), dyrke *ekstrem sport* (1994) og være *ekstremjunkie* (2005).

For år 2009 med klimatopmøde i Køben-

havn er det *klima-* der er det superhyppige, lige til at få *klimakvalme* (2009) af.

Flexicurity og værdikamp

I 2002 har vi registreret ordet *flexicurity* 'den særlige danske velfærdsmodel med stor fleksibilitet og stor sikkerhed på arbejdsmarkedet'. Det repræsenterer en uhyre moderne og produktiv orddannelsesmodel som går ud på at trække to ord sammen til et nyt ord. Det nye ords indhold er således de to ord tilsammen. *Flexicurity* er dannet af de engelske ord *flexi*(bility + *se*)*curity*. Selvom det ser engelsk ud, er det dannet herhjemme. Hvis det kommer til at dukke op i engelsk, så er det lånt fra dansk.

Ordet *værdikamp* (2003) blev et centralt signalord for den borgerlige regering og et ord som står centralt i karakteristikken af enerne.

De 25 års nye ord

25 år karakteriseret ved ord sker ved at trække visse ord frem som i særlig grad viser hvad der stod centralt - og med en vis afstand til begivenhederne og de mange nye ting som forårsager paradigmeskift, kan de rette ord udvælges. Der tages derfor især forbehold for de seneste år, og her ser forsøget således ud:

- 1984: *bulgur* 'knækkede hvedekerner som bruges som ris'; *bypassoperation* 'operation til forbedring af blodomløbet ved hjertet'
- 1985: *aids-virus* 'virus som medfører sygdommen aids'; *bioindustri* 'industri hvor der udnyttes gensplejsede mikroorganismer, plantetyper og transgene dyr'
- 1986: *asylant* 'asylsøger'; *pyramidespil* 'spil efter kædebrevsprincippet'

- 1987: *gade fodbold*; *middelhavskøkken* 'retter og spisevaner inspireret af lande omkring Middelhavet'
- 1988: *blå flag-havn, -strand* 'havn eller strand som opfylder særlige miljøkrav og som derfor kan flage med et særligt blå flag'; *stand-up-komiker*
- 1989: *fatwa* 'dødsdom' eller 'islamisk, religiøs leders afgørelse'; *Rip-Rap-Rup-effekt* 'det at en mandlig leder udpeger andre ledere som ligner ham selv'
- 1990: *cyberpunk* 'science fiction-litteratur som beskriver et samfund styret af computernetværk'; *kogalskab* 'hjernesygdom hos kvæg som forårsager kramper og manisk adfærd'
- 1991: *affaldssortering* 'sortering af affald med henblik på genanvendelse eller forbrænding'; *ozonhul* 'hul i ozonlaget omkring jorden'
- 1992: *Agenda 21* 'handlingsprogram om holdbar udvikling, håndtering af affald; vedtaget på FN's miljøkonference i Rio det år'; *plug and play* 'automatisk installering af hardware'
- 1993: *internet* 'globalt netværk af computere'; *wonderbra* 'brystholder som fører brysterne op'
- 1994: *EU-borger* 'borger i et EU-land'; *WWW* 'World Wide Web; det verdensomspændende elektroniske net'
- 1995: *lookalike* 'person som ser ud som en anden (kendt) person, genganger'; *snailmail* 'sneglepost, dvs. almindelig post i modsætning til elektronisk post'
- 1996: *demensklínik* 'klínik for personer med manglende hukommelse'; *forandringsparat* 'som har evne til at omstille sig'
- 1997: *cigarbar* 'bar med primært cigarrygning'; *rygerlunge* 'lunge som bærer præg af intens rygning'
- 1998: *dræbersnegl* 'skovsnegleart som i større antal kan forårsage skader på vegetation'; *blowjob* 'oralsex med afslikning af penis'
- 1999: *behaviour management* 'opførselskontrol'; *djæfisering* 'det at gøre noget svært admi-

nistrerbart ved ansættelse af djøf-medlemmer, dvs. medlemmer af jurist- og økonomforbundet i Danmark'

2000: *udfordringsret* 'det at private firmaer kan byde ind på opgaver som normalt varetages af det offentlige'; *netdate, netdating* 'stævnemøde på nettet, via nettet'

2001: *bonusfar* 'stedfar'; *chipdankort* 'dankort med indbygget chip'

2002: *24-års-regel* 'regel som forbyder personer at hente udenlandsk ægtefælle under 24 år til Danmark'; *babykrak* 'det at der fødes for få børn' - jf. *babyboom* fra 1964

2003: *alumne* i ny brug om medlem af forening af tidligere studerende ved universiteter og højere lærestudier; *transplantationsturisme* 'det at rejse til tredjeland for at købe fattiges organer'

2004: *cutter* 'person som skærer i sig selv, fx pga. psykiske problemer'; *mp3-bog*

2005: *elevplan* 'i skolen en plan for elevens udvikling'; *sudoku* 'talpuslespil'

2006: *blook* 'bog baseret på en weblog'; *liggedag* 'dag hvor beboere på plejehjem må blive i sengen pga. besparelser'

2007: *hjemmerøveri* 'groft røveri begået i private hjem'; *professionshøjskole* 'lærestalt for mellem lange uddannelser til fx sygeplejerske, lærer'

2008: *Johnny* 'kondom'; *leasingkarrusel* 'system hvor et leasingfirma køber fiktive varer og leaser dem videre og inkasserer uretmæssig fortjeneste' - brugt til at karakterisere Stein Baggers forretning

2009: *klimakvalme* 'reaktion på de mange foruroligende informationer om den globale opvarmning og dens konsekvenser'; *tredjehåndsrøgning* 'det at blive udsat for stoffer som er tilbage når røgen fra andres rygning er væk'

Pia Jarvad (f. 1946) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Artiklen her bygger på de mange artikler som er offentliggjort i *Nyt fra Sprognævnet* gennem de sidste 25 år. Ordene fra artiklerne i *Nyt fra Sprognævnet* er bearbejdet til ordbogsform i Pia Jarvad: *Nye ord i dansk 1955-98*, Gyldendal 1999. Denne bog er i dag overført til netordbogen *Nye ord i dansk fra 1955 til i dag* og suppleres løbende af Pia Jarvad og Jørgen Nørby Jensen. Den findes på adressen www.dsn.dk og www.sproget.dk. Desuden er også Pia Jarvad: *Nye ord - hvorfor og hvordan*, Gyldendal 1995, og Pia Jarvad: *Årtusindparat? Nye ord i 1990'erne i dansk - og norsk og svensk. I: Sprog i Norden 1999, 2000, s. 51-67, benyttet.*

En ny og bedre Retskrivningsordbog

Af Anita Ågerup Jervelund

Sprognævnet udgiver en ny Retskrivningsordbog i slutningen af 2011 – 10 år efter den nugældende Retskrivningsordbog, der altså er fra 2001. Denne gang er der tale om en helt ny ordbog med et fuldstændig ajourført ordforråd. Hvert eneste af ordbogens ca. 64.000 opslagsord bliver gennemgået af redaktionen, og en så grundig gennemgang af ordbogens alfabetiske del har ikke fundet sted siden redigeringen af 1986-udgaven af ordbogen. Nye opslagsord tilføjes, og forældede ord stryges, og af hensyn til brugervenligheden indføres der ordidentificerende betydningsangivelser ved et meget stort antal opslagsord. Ordbogen gøres også mere brugervenlig på en række andre punkter, fx ved at indføre flere eksempler på ordenes brug, ved at angive flere bøjningsoplysninger ved ordene (fx præsensformer ved verberne) og ved at oplyse om sammensætningsformer ved flere opslagsord.

Der er altså en hel del redaktionelle forbedringer og ændringer i Retskrivningsordbogen 2011 (RO 2011). Ændringer i retskrivningen er der også, fx reducerer vi fortsat antallet af dobbeltformer ligesom i 2001-udgaven.

Ajourført ordforråd

Som der står i *Vejledning i ordbogens brug*, dækker Retskrivningsordbogen ”rigssprogets almindelige ordforråd, herunder en del fagord med en vis almen udbredelse”. Det er således nødvendigt at opdatere ordbogen

med de nye ord som er blevet en del af almensproget i de senere år. Det er ord som fx *aboriginal, burka, dab-radio, dræbersnegl, fromage fraise, glattejern, guacamole, hævesænke-bord, nakkefoldsscanning, ortoreksi, p-ring, skole-hjem-samtale, smoothie, sms, tsunami* og *wasabi*.

Nogle af disse nye opslagsord er ord vi har registreret som nye ord forholdsvis længe siden, men som vi ved en tidligere redigering ikke har ment hørte til i ordbogen fordi de ikke var så udbredte på det tidspunkt – men så er blevet det sidenhen. Det gælder fx et ord som *p-ring*, som vi har registreret i vores samlinger allerede i 1989 da *p-ringen* var under udvikling. Først i 2002 kom *p-ringen* på markedet og er nu så kendt at ordet kommer med i RO 2011.

Andre af de nye opslagsord er nyere ord som vi ved en tidligere redigering har regnet for kometord (dvs. ord der bruges meget i kort tid og så forsvinder igen) – men som ikke var det og således forblev i sproget. Det gælder fx ordet *sms*, som vi godt kendte da vi redigerede 2001-udgaven af ordbogen, men som vi troede hurtigt ville blive afløst af en anden forkortelse eller måske endda aldrig rigtig slå an som kommunikationsform.

Atter andre af de nye opslagsord er i virkeligheden gamle ord som længe har været almindelige i sproget, men som vi ikke har bemærket manglede i ordbogen. Ord >

som *bagtanke*, *badestrand*, *julebryg* og *plantemargarine* udfylder nu disse huller i ordbogen.

En ajourføring af ordforrådet i Retskrivningsordbogen kræver ikke kun tilføjelse af nye opslagsord men også sletning af sjældne og forældede ord. Ord som *baksgast* 'en særlig matros', *jægt* 'norsk fiskefartøj', *nidsk* 'hædefuld' og *oaseged* 'gedeskind til bogindbinding' er eksempler på opslagsord som tages ud af ordbogen.

Der slettes også en hel del sammensætninger på alfabetisk plads. Her står der nemlig lidt for mange tilfældige sammensætninger hvis betydning fremgår tydeligt af de enkelte leds betydning. Sådanne sammensætninger er det ikke nødvendigt at have med som opslagsord, men nogle af dem vil i stedet optræde som sammensætningseksempler under det opslagsord der er det første led i sammensætningen. Fx vil man i RO 2011 ikke længere kunne finde sammensætningerne *journalføring* og *journalindsigt* på alfabetisk plads, men derimod under opslagsordet *journal*:

journal sb., -en, -er, -erne, i sms. journal-, fx journalføring, journalindsigt

Sammensætningen *journalnummer* bliver stående på alfabetisk plads fordi de mest gængse sammensætninger fortsat skal være opslagsord i ordbogen.

Denne ajourføring af ordforrådet i ordbogen betyder at der bliver færre opslagsord i RO 2011 end i RO 2001. Vi sletter altså flere opslagsord end vi tilføjer. Til gengæld vil der være flere sammensætningseksempler i den nye ordbog fordi vi ved langt flere opslagsord oplyser om hvad der sker med ordet når det

indgår i en sammensætning, og i den forbindelse angiver vi i reglen 1-2 sammensætningseksempler, i enkelte tilfælde 3-4 eksempler (se også afsnittet *Flere sammensætningsoplysninger*). Således vil det samlede antal ord være stort set det samme i RO 2011 som i RO 2001, viser en foreløbig beregning:

Ca. 60.000 opslagsord i RO 2011 (RO 2001 har ca. 64.000)

Ca. 8.000 sammensætningseksempler i RO 2011 (RO 2001 har ca. 4000)

Nogle tror fejlagtigt at Retskrivningsordbogen indeholder de ord som er "godkendte" eller "officielle" ord i sproget, og mener at man skal undlade at bruge ord som ikke står i ordbogen. Men sådan er det ikke, og det skulle også gerne fremgå af det ovenstående. Formålet med Retskrivningsordbogen er at oplyse om retskrivningsnormen for dem som skriver eller retter en tekst, og disse oplysninger skulle brugerne gerne kunne finde frem til med det ordudvalg der er i ordbogen.

Ordidentificerende betydningsangivelser

I RO 2011 indfører vi betydningsangivelser ved mange flere opslagsord end tidligere. Det gør vi for at brugerne lettere kan identificere ordene. Mange brugere har nemlig beklaget sig over at de for ofte er usikre på om det er det rigtige ord de har fundet i ordbogen, og det problem vil forhåbentlig blive formindsket betydeligt når der står hvad ordene betyder.

Det er ikke alle opslagsord der får en betydningsangivelse. Det er sandsynligvis uproblematisk at identificere ord som fx *abe*,

bade, juletræ, glæde og næse, der hører til det basale ordforråd. De er lydrette og ikke svære at stave. Spørgsmålet er om sådanne ord overhovedet bliver slået op. De skal under alle omstændigheder være med i ordbogen, men de får ingen betydningsforklaring.

Der er tale om meget kortfattede forklaringer som altså er med for at identificere ordene, og de kan derfor ikke siges at være nøjagtige eller fyldestgørende. Så hvis man ønsker at slå et ord op for at finde ud af hvad det betyder, er det ikke tilstrækkeligt at slå det op i RO 2011. Man får en bedre og mere udførlig beskrivelse af ordenes betydning i ordbøger som fx Politikens Nudansk Ordbog eller Den Danske Ordbog.

Betydningsangivelserne i RO 2011 er ikke "officielle" betydninger af ordene. Sprognævnet bestemmer hvordan den officielle stave-måde af ordene skal være, men vi har ikke bemyndigelse til at give officielle betydninger af ordene, og det er der heller ingen andre institutioner der har. Man kan altså ikke bruge RO 2011 som facitliste for et ords "korrekte" betydning.

Der er flere forskellige måder at oplyse om ordenes betydning på i RO 2011. I nogle tilfælde kan vi angive ordets betydning vha. et synonym:

jeans sb. pl., -ene (cowboybukser), i sms.
jeans-, fx jeansjakke, jeansmode
accentuere vb., -r, -de, -t (betone)

I andre tilfælde må forklaringerne være lidt længere:

abbed sb., -en, -er, -erne (mandlig forstander for et munkekloster)

grabse vb., -r, -de, -t (tage på en grådig måde)

Hvis opslagsordet har flere forskellige betydninger, adskilles betydningerne med semikolon:

aflade vb., -r, -de, -t (fjerne ladning fra et skydevåben; fjerne elektrisk ladning fra et batteri)

overjordisk adj., itk .ds., -e (over jordoverfladen; overnaturlig; særdeles smuk, dejlig e.l.)

Hvis et ord kun kan bruges inden for visse områder eller på anden måde har en begrænsning i brugbarheden, er det nyttigt at forsyne forklaringen med en brugsmarkør:

allegro adv., ((musik) hurtigt)

bajer sb., -en, -e, -ne ((uformelt) øl), i sms.
bajer-, fx bajerflaske

Nogle gange kan det være nødvendigt blot at angive det nærmeste overbegreb eller nærmeste overbegreb + et eller flere karakteristiske træk. Det gælder især ord fra dyre-, plante- og mineralriget, hvor en egentlig definition vil være for lang og omstændelig:

gransanger sb., -n, -e, -ne (en fugl)

kumquat sb., -ten, -ter el. kumquat, -te(r)ne (en lille citrusfrugt)

For at undgå at forklaringsordet opfattes som et synonym, indledes ordforklaringer som består af et overbegreb + evt. et eller flere karakteristiske træk, som hovedregel med ubestemt artikel. Ordet *gransanger* har jo >

ikke samme betydning som *fugl*, men er derivat mod en betegnelse for en fugleart.

Ved nogle opslagsord fremstår betydningen klarere ved at indføre eksempler på ordets brug i stedet for betydningsforklaringer:

bagvej *sb.*, -en, -e, -ene; tyven kommer ofte ad bagvejen; vi har fået skattestigninger ind ad bagvejen; hun fik det at vide ad bagveje

opbløde *vb.*, -r, -de *el.* opblødte, -t *el.* opblødt; opbløde husblas i koldt vand; opbløde synspunkterne

Flere bøjningsoplysninger

I RO 2001 er der en del bøjningsformer som ikke er angivet eksplicit ved selve opslagsordet, men som man kan finde frem til hvis man læser *Vejledning i ordbogens brug*. Det gælder fx for substantiver (navneord) at be-

stemt form pluralis kun er angivet hvis denne form ikke dannes ved tilføjelse af *-ne* til ubestemt form pluralis. I RO 2001 er der således ved opslagsordet *hus* ikke angivet bestemt form pluralis, for denne form, altså *husene*, dannes jo blot ved at tilføje *-ne* til den ubestemte form pluralis på *-e* (dvs. *huse*).

Med dette redigeringsprincip sparer man ganske vist plads, men Retskrivningsordbogen bliver ligesom andre ordbøger i stigende grad brugt på nettet, og derfor er pladshensynet mindre vigtigt. Og brugervenligt er dette princip i hvert fald ikke. Derfor ændrer vi princippet i RO 2011 således at også bestemt form pluralis altid er at finde ved opslagsordet (hvis denne form af ordet altså bruges og kendes). Nedenfor ses angivelsen af bøjningsoplysninger ved substantiver i henholdsvis RO 2001 og RO 2011:

RO 2001	RO 2011
hus <i>sb.</i> , -et, -e.	hus <i>sb.</i> , -et, -e, -ene
mus <i>sb.</i> , -en, <i>mus, bf. pl.</i> -ene.	mus <i>sb.</i> , -en, <i>mus</i> , -ene
lærer <i>sb.</i> , -en, -e, <i>bf. pl.</i> lærerne.	lærer <i>sb.</i> , -en, -e, -ne

Også ved fx verberne (udsagnsordene) i RO 2001 er bøjningsoplysningerne sparsomme. Ved svage verber hvis infinitiv ender på tryksvagt *-e*, fx *hente* og *sende*, er kun præteritumsformen (datidsformen) anført. Præteritum participium (fx *hentet* og *sendt*) er ved sådanne verber ikke angivet fordi de dannes regelmæssigt: Til præteritumsformen på *-ede* (fx *hentede*) svarer præteritum participium på *-et* (fx *hentet*), og til præteritumsformen *-te* (fx *sendte*) svarer præteritum participium på *-t* (fx *sendt*). Kun ved stærke verber (fx *sove* og *skyde*) angives både præteritum (fx

sov og *skød*) og præteritum participium (fx *sovet* og *skudt*).

I RO 2011 angives altid både præteritum og præteritum participium. Og der anføres også præsensformer ved alle verber. Her ses angivelsen af bøjningsoplysninger ved verber i henholdsvis RO 2001 og RO 2011:

RO 2001	RO 2011
hente <i>vb.</i> , -ede.	hente <i>vb.</i> , -r, -de, -t
sende <i>vb.</i> , -te.	sende <i>vb.</i> , -r, sendte, sendt
sove <i>vb.</i> , sov, sovet.	sove <i>vb.</i> , -r, sov, sovet
skyde <i>vb.</i> , skød, skudt.	skyde <i>vb.</i> , -r, skød, skudt

Flere sammensætningsoplysninger

Der vil være flere sammensætningsoplysninger i RO 2011 end i RO 2001. Det hænger bl.a. sammen med at redigeringsprincippet for sammensætningsoplysninger ændres. I RO 2001 er der kun givet sammensætningsoplysninger ved ord der ændrer form når de indgår som førsteled i en sammensætning. Det fremgår fx under et ord som *flojl* at det ændrer form ved at få tilføjet bindebogstavet

s i sammensætninger så det hedder *flojls-*, fx i *flojlskjole*. Men ved et ord som fx *begynder* er der ingen information om sammensætningsformen, og man må i stedet på alfabetisk plads finde eksempler på sammensætninger med *begynder* som førsteled, fx *begynderbog* og *begynderfejl*, og således opdage at *begynder* er uændret i sammensætninger. I RO 2011 findes denne sammensætningsoplysning under opslagsordet *begynder*:

RO 2001	RO 2011
<i>begynder sb.</i> , -en, -e, <i>bf. pl.</i> <i>begynderne</i> .	<i>begynder sb.</i> , -en, -e, -ne, <i>i sms.</i> <i>begynder-</i> , fx <i>begynderbog</i> , <i>begynderheld</i>

I RO 2011 står der fortsat nogle af de mest gængse sammensætninger med *begynder-* på alfabetisk plads, fx *begynderfejl* og *begynderkursus*.

Det er dog ikke kun det ændrede redigeringsprincip der er årsag til det forøgede antal sammensætningsoplysninger og -ek-

sempler. Vi tilføjer denne information ved opslagsord som forholdsvis ofte indgår som førsteled i en sammensætning, og ved ord hvor man kan komme i tvivl om formen. Det er fx nyt i RO 2011 at der er sammensætningsoplysninger ved *jagthund* og *nedlæggelse*:

RO 2001	RO 2011
<i>jagthund sb.</i> , -en, -e.	<i>jagthund sb.</i> , -en, -e, -ene, <i>i sms.</i> <i>jagthunde-</i> , fx <i>jagthundetræning</i>
<i>nedlæggelse sb.</i> , -n, -r.	<i>nedlæggelse sb.</i> , -n, -r, -rne, <i>i sms.</i> <i>nedlæggelses-</i> , fx <i>nedlæggelsesplan</i>

Nogle opslagsord har én form i nogle sammensætninger, en anden i andre. Ved sådanne ord er der i RO 2001 ikke anført sam-

mensætningseksempler – kun de to former af opslagsordet er nævnt. Til gengæld er der medtaget lidt flere sammensatte opslags-

ord med de pågældende ord som førsteled end ellers. I RO 2011 er der altid eksempler til

de nævnte sammensætningsformer:

RO 2001	RO 2011
navn <i>sb.</i> , -et, -e, i <i>sms.</i> navn- og navne-.	navn <i>sb.</i> , -et, -e, -ene, i <i>sms.</i> navn-, fx navngive, og navne-, fx navnebog, navnefælle
aften <i>sb.</i> , aft(e)nen, aft(e)ner, i <i>sms.</i> aften- og i enkelte ord aftens-; i aften; til aften; i aftes.	aften <i>sb.</i> , aft(e)nen, aft(e)ner, aft(e)nerne, i <i>sms.</i> aften-, fx aftenmøde, dog aftens- i aftensbord, aftensmad, aftensmåltid og aftens-tid; i aften; til aften; i aftes

Eksempler ved paragrafhenvisninger

I RO 2011 er vi i det hele taget meget opmærksomme på at indføre eksempler af hensyn til brugervenligheden. Ud over sammensætningseksempler og eksempler i forbindelse med ordidentifikationen indfører vi eksempler ved de ord der har en henvisning

til § 31-34 og § 38 i retskrivningsreglerne.

Det er vores erfaring at brugerne af Retskrivningsordbogen ofte har svært ved at forstå den information som disse ordbogsartikler indeholder, og ved at give eksempler håber vi at nogle af de typiske problemer bliver afhjulpet:

RO 2001	RO 2011
beskrive <i>vb.</i> , beskrev, beskrevet (beskreven, beskrevne, <i>jf.</i> § 31-34).	beskrive <i>vb.</i> , beskrev, beskrevet (<i>foran fælleskønsord</i> beskreven <i>el.</i> beskrevet), beskrevne (<i>jf.</i> § 31-34); en beskreven <i>el.</i> beskrevet procedure, et beskrevet formål, de beskrevne symptomer
nedskære <i>vb.</i> , nedskar, nedskåret (nedskåren, nedskårne, <i>jf.</i> § 31-34).	nedskære <i>vb.</i> , -r, nedskar, nedskåret (<i>foran fælleskønsord</i> nedskåren <i>el.</i> nedskåret), nedskårne (<i>jf.</i> § 31-34); en nedskåren <i>el.</i> nedskåret hæk; et nedskåret budget; nedskårne træer
årlig <i>adj.</i> , -t, som <i>adv.</i> også (<i>jf.</i> § 38) uden -t.	årlig <i>adj.</i> , -t, -e, som <i>adv.</i> også uden -t, fx hvor meget tjener hun årlig(t)? (<i>jf.</i> § 38)
vældig <i>adj.</i> , -t, som <i>adv.</i> også (<i>jf.</i> § 38) uden -t.	vældig <i>adj.</i> , -t, som <i>adv.</i> også uden -t, fx vi vil vældig(t) gerne med til festen (<i>jf.</i> § 38)

Lidt om sletning af dobbeltformer

I RO 2001 slettede vi en del dobbeltformer (se Nyt fra Sprognævnet 2001/4), og dette arbejde fortsætter vi under redigeringen af

RO 2011. Antallet af dobbeltformsstrygninger kender vi ikke endnu, men der er ingen tvivl om at ligesom i RO 2001 vil dobbelt-

formsstrøgningerne udgøre størstedelen af retskrivningsændringerne.

Nogle af de dobbeltformer der bliver strøget, er fordanskede former som ikke er slået igennem. Fx blev de fordanskede former *jogurt* og *wienersnitzel* indført i RO 1986 ved siden af de fremmede former *yoghurt* og *wienerschnitzel*. Det blev de fordi fordanskede stavemåder af låne- og fremmedord er et af de retskrivningsprincipper som Sprognævnet bruger i fastlæggelsen af ords stavemåde

(jf. retskrivningsbekendtgørelsen fra 1892, der anfører at fremmedord der er blevet almindelige i dansk, og som udtales på dansk, også bør skrives på dansk). Og fordanskede stavemåder gør retskrivningen mere lydret og nemmere at gennemskue, så nævnet mente det var et godt tilbud til danskerne. Men undersøgelser viser at sprogbrugerne ikke har taget de fordanskede former til sig selvom de har stået i ordbogen i over 20 år, og derfor glider de nu ud af ordbogen:

RO 2001	RO 2011
<i>yoghurt</i> (el. <i>jogurt</i>) <i>sb.</i> , -en, -er.	<i>yoghurt sb.</i> , -en, -er, -erne, <i>i sms.</i> <i>yoghurt-</i> , <i>fx</i> <i>yoghurtbrød</i> , <i>yoghurtis</i>
<i>wienerschnitzel sb.</i> , <i>wienerschnitz(e)len</i> , <i>wienerschnitzler</i> el. <i>wienersnitzel sb.</i> , <i>wienersnits(e)len</i> , <i>wienersnitsler</i> .	<i>wienerschnitzel sb.</i> , <i>wienerschnitz(e)len</i> , <i>wienerschnitzler</i> , <i>wienerschnitzlerne</i>

Andre dobbeltformer slettes fordi undersøgelser viser at de ikke længere bruges. Der er således tale om forældede former der glider ud af ordbogen. I mange tilfælde har dobbeltformerne afspejlet dobbeltheder i udtalen,

dvs. de har ikke kun haft forskellige stavemåder men også forskellige udtaler. Når den ene af en sådan dobbeltform slettes, er både stavemåden og udtalen gledet ud af sproget. Det gælder følgende ord:

RO 2001	RO 2011
<i>alsacisk</i> (el. <i>elsassisk</i>) <i>adj.</i> , <i>itk. d.s.</i> , -e	<i>alsacisk adj.</i> , <i>itk. ds.</i> , -e
<i>damaskdug</i> (el. <i>damaskesdug</i>) <i>sb.</i> , -en, -e, -ene	<i>damaskdug sb.</i> , -en, -e, -ene
<i>dias</i> (el. <i>dia</i>) <i>sb.</i> , -set, <i>dias</i> , <i>bf. pl.</i> <i>diassene</i> .	<i>dias sb.</i> , -set, <i>dias</i> , - <i>sene</i>
<i>konsultere</i> (el. <i>konsulere</i>) <i>vb.</i> , -ede.	<i>konsultere vb.</i> , -r, -de, -t
<i>opgradere</i> (el. <i>opgraduere</i>) <i>vb.</i> , -ede.	<i>opgradere vb.</i> , -r, -de, -t
<i>tabuisere</i> (el. <i>tabuere</i>) <i>vb.</i> , -ede.	<i>tabuisere vb.</i> , -r, -de, -t
<i>tyfon</i> (el. <i>taifun</i>) <i>sb.</i> , -en, -er.	<i>tyfon sb.</i> , -en, -er, -erne
<i>vokseværk</i> (el. <i>voksværk</i>) <i>sb.</i> , -et.	<i>vokseværk sb.</i> , -et
<i>æggebakke</i> (el. <i>ægbakke</i>) <i>sb.</i> , -n, -r.	<i>æggebakke sb.</i> , -n, -r, -rne
<i>øjenlåg</i> (el. <i>øjelåg</i>) <i>sb.</i> , -et, <i>øjenlåg</i> , <i>bf. pl.</i> -ene.	<i>øjenlåg sb.</i> , -et, <i>øjenlåg</i> , -ene

Det er ikke kun forældede dobbeltformer af opslagsord der slettes, men også forældede

eller sjældne dobbeltformer af fx bøjningsformer og sammensætningsformer:

RO 2001	RO 2011
bat <i>sb.</i> , -ten <i>el.</i> -tet, -ter <i>el.</i> bat, <i>bf. pl.</i> batte(r)ne (<i>boldtræ</i>).	bat <i>sb.</i> , -tet, bat, -tene (<i>boldtræ</i>)
1. overhead <i>sb.</i> , -en, -er <i>el.</i> -s, <i>bf. pl.</i> overheade(r)ne (<i>apparat; plastark</i>).	1. overhead <i>sb.</i> , -en, -s, -ene (<i>gennemsigtigt plastark; overheadprojektor</i>)
barsel <i>sb.</i> , bars(e)len, barsler, <i>i sms.</i> barsel- <i>el.</i> barsels-, <i>fx</i> barsel(s)eng.	barsel <i>sb.</i> , bars(e)len, barsler, barslerne <i>i sms.</i> barsels-, <i>fx</i> barselsgang, barselsseng
nedbør <i>sb.</i> , -en, <i>i sms.</i> nedbør- <i>el.</i> nedbørs-, <i>fx</i> nedbør(s)mængde.	nedbør <i>sb.</i> , -en, <i>i sms.</i> nedbørs-, <i>fx</i> nedbørsmængde

Lidt om tilføjelse af dobbeltformer

I nogle tilfælde finder vi det nødvendigt at tilføje en ny dobbeltform. Det gælder fx ordet *peperoni*, som vi satte ind i ordbogen i 2001 i denne form. Selvom vi havde en del eksempler på at ordet også blev stavet med dobbelt-*p*, *pepperoni*, valgte vi i 2001-udgaven stavemåden med enkelt-*p*, *peperoni*, som svarer til den italienske flertalsform af *peperone*, der betyder 'peberfrugt'. Ganske vist kommer ordet oprindeligt fra italiensk, men vi har lånt det via amerikansk hvor ordet ikke bruges om peberfrugter, men om en særlig type chilispegepølse der især bruges oven på pizzaer, og denne betydning af ordet har vi i dansk overtaget fra amerikansk. På amerikansk er stavemåden *pepperoni* langt den mest almindelige, selvom *peperoni* også forekommer,

og således er formen med dobbelt-*p* blevet meget almindelig også i dansk. Formen med dobbelt-*p* stemmer desuden overens med den hovedregel der siger at der skrives dobbelt konsonant efter kort vokal (jf. fx *peppe* i *vi må peppe indretningen lidt op*). Der er altså gode argumenter for at indføre *pepperoni* ved siden af *peperoni* i RO 2011.

De fleste tilføjelser af dobbeltformer sker ved bøjningsformerne. Det drejer sig ofte om ord der stammer fra engelsk, og som har flere forskellige flertalsbøjninger, i reglen fordi det oprindeligt engelske flertals-*s* har vundet voldsomt frem, men dobbeltformen kan også skyldes fx en vaklen mellem fælleskøn og intetkøn. Dobbeltformer af bøjningsformer er indført ved fx *backup*, *badge*, *groupie* og *job*:

RO 2001	RO 2011
backup <i>sb.</i> , -pen, -per.	backup <i>sb.</i> , -pen, -per <i>el.</i> -s, -perne ((it) sikkerhedskopi; støtte; opbakning), i sms. backup-, fx backupkopi
badge <i>sb.</i> , -n, -r <i>el.</i> -s, <i>bf. pl.</i> badge(r)ne (<i>mærke</i>).	badge <i>sb.</i> , -n <i>el.</i> -t, -s, -ne (<i>lille skilt der kan sættes på tøjet</i>)
groupie <i>sb.</i> , -n, -r.	groupie <i>sb.</i> , -n, -r <i>el.</i> -s, -rne (<i>ung kvinde der følger med et rockband og går i seng med musikerne</i>)
job <i>sb.</i> , -bet, job, <i>bf. pl.</i> -bene.	job <i>sb.</i> , -bet, -s <i>el.</i> job, -bene (<i>arbejde</i>), i sms. job-, fx jobannonce

Det skal dog præciseres at vi i RO 2011 sletter flere dobbeltformer end vi tilføjer.

Og det var ikke det hele

Det var blot nogle af de forbedringer og ændringer der vil være at finde i ordbogen. Det er ikke en fuldstændig gennemgang af alle nyheder i RO 2011, men forhåbentlig giver det et indtryk af hvordan den næste Retskrivningsordbog kommer til at se ud, og hvad den vil indeholde – og forhåbentlig er det tydeligt at det bliver en meget bedre ordbog.

Anita Ågerup Jervelund (f. 1969) er videnskabelig medarbejder i Dansk Sprog­nævn.

Skal vi have former af typen *gymnasie* i Retskrivningsordbogen?

Af Jørgen Schack

I forordet til Retskrivningsordbogen af 1986 finder man følgende passus om ordbogens indhold:

Foranlediget af en debat i pressen i sommeren 1985 om ændringer af staveformer i den nye udgave af ordbogen bad Ministeriet for Kulturelle Anliggender Sprognævnet om en redegørelse for de påtænkte ændringer, og der blev holdt et møde mellem kulturministeren, undervisningsministeren og Dansk Sprognævns arbejdsudvalg. Resultatet blev at Sprognævnet ændrede manuskriptet til ordbogen mht. enkelte detaljer, hvoraf den vigtigste var at optagelsen af former som fx *gymnasie* ved siden af *gymnasium* blev udskudt til en senere udgave af ordbogen.

Det var planen at indføre ca. 70 dobbeltformer af typen *gymnasie/gymnasium* i 1986-ordbogen, men dobbeltformerne af denne type blev med ganske få undtagelser "udskudt til en senere udgave".

I den nuværende udgave af Retskrivningsordbogen (3. udgave, 2001) har langt størstedelen af de pågældende ord *-ium*-formen som den eneste autoriserede form: *akvarium*, *kollegium*, *laboratorium*, *ministerium*, *mysterium*, *solarium*, *terrarium* osv. Kun 10 af

ordene har valgfrihed mellem *-ie* og *-ium*, bl.a. *kranie/kranium*, *medie/medium*, *podie/podium* og *stadie/stadium*. Enkelte oprindeligt latinske *-ium*-ord har *-ie*-formen som den eneste autoriserede, fx *folie* (latin *folium*) og *præmie* (latin *præmium*). Af de sidstnævnte ord har vistnok kun *præmium* været i brug i dansk i den latinske form.

Hvordan er *ie*-formerne opstået?

Formerne af typen *gymnasie* er opstået ved tilbageslutning fra bøjede former. Aage Hansen bemærker i *Moderne Dansk* (bind 2, 1967, s. 114) at der til nogle ord fra græsk og latin er "dannet nye singularisformer ud fra formerne i plur. (og best. f.), fx. *amfibie*, *concilie*, *glossar*, *tese*, *hero*." Af bøjningsformer som *gymnasiet* og *gymnasier* har man altså dannet en grundform på *-ie* (*gymnasie*). Sådanne nye grundformer er dannet til næsten alle almindeligere ord på *-ium*. Ved ord som overvejende bruges i en bøjet form, fx *remedium*, som især bruges i pluralis, er tilbøjeligheden til at danne og bruge en *-ie*-form nok særlig stærk. Formerne på *-ie* skyldes sprogbrugernes trang til regelmæssighed, en trang som kan spores mange andre steder i sprogsystemet. I de tilfælde hvor der består et uregelmæssigt forhold mellem et ords grundform og dets bøjningsformer, bliver

uregelmæssigheden ikke sjældent udjævnet af sprogbrogen. Det er som regel de afvigende bøjningsformer der efterhånden retter sig ind efter grundformen: *Saldo* har fået en regelmæssig pluralisform (*saldoer*) ved siden af den fremmede (*saldi*), *skema* har fået en regelmæssig pluralisform (*skemaer*) i stedet for den fremmede (*skemata*) osv. Men i nogle tilfælde tilpasser grundformen sig bøjningsformerne, og det er det der er ved at ske med de almindelig brugte ord på *-ium*. Ved denne tilpasning opnås ikke blot et regelmæssigt forhold mellem grundformen og de bøjede former; ordet får samtidig en mere hjemlig form.

Ordnes sammensætningsformer (*gymnasieelev*, ikke "gymnasiumelev" eller "gymnasiumselev") trækker ligesom de bøjede former i retning af *-ie*-former. Og endelig sker der formentlig en afsmitning fra de ord som ender på *-ie*, og som er svære at skelne fra de oprindelige *-ium*-ord: *arie*, *ferie*, *historie*, *kalorie*, *komedie*, *mumie*, *orgie*, *serie* mfl.

***ie*-formernes udbredelse**

Formerne af typen *gymnasie* er særdeles udbredte i det talte sprog. Ved mange af de almindeligere *-ium*-ord, fx *akvarium*, *gymnasium*, *mysterium*, *studium*, oplyser Den Store Danske Udtaleordbog (1991) at der ved siden af den autoriserede form findes en konkurrerende *-ie*-form. De uautoriserede *ie*-former er i reglen forsynet med kommentaren "formen findes især hos L og unge". Ved "L" forstås "lavtprog", dvs. 'standardsprog maksimalt præget af lavsocialt korrelerede træk', og ved "unge" forstås 'personer født i eller efter 1950'. Ordbogens "unge" er i dag godt på vej

mod de 60, og rigtig mange af dem har bevaret ungdommens *-ie*-former. I dag opfattes former som *akvarie* og *gymnasie* næppe af mange som lavsociale og/eller ungdommelige, og formene har da også for længst fundet vej til det skrevne sprog:

Stå tidligt op og besøg fiskeauktionen på havnen, eller besøg Fiskeriets hus, der både har museum og akvarie (Århus Stiftstidende 14.7.2009).

I gårsdagens avis fik vi ved en fejl skrevet, at man kan opleve Bachs juleoratorie på Rønnebærvej i Holte den 13. december. Flere vågne læsere har i mellemtiden gjort os opmærksom på, at Dyssegårdskirken ikke ligger i Holte (Frederiksborg Amts Avis 2.12.2005).

Ammitzbøll raser over ministerie (Børsen 16.2.2009).

Nej til forbud mod solarie (Nordjyske Stiftstidende Vendsyssel 3.8.2009).

Dyrenes Verden bygger terrarie til krokodiller (JydskeVestkysten Billund 9.8.2009)

I Den Danske Ordbogs onlineudgave finder man en lang række *-ie*-former. Disse former er, ligesom i udtaleordbogen, forsynet med en kommentar, fx

gymnasie sb. – *uofficiel form, især alm. i talesprog, se →gymnasium*

Og tilsvarende i Politikens Nudansk Ordbog med Etymologi (2005):

*gymnasie sb.: ikke autoriseret stavemåde for gymnasium

Forslag om flere *-ie*-former i Retskrivningsordbogen

Redaktørerne af Retskrivningsordbogen og den gruppe af personer som Sprognævnets arbejdsudvalg har udpeget til at følge redaktørernes arbejde, har i fællesskab besluttet at indstille til Sprognævnets repræsentantskab at der i den kommende udgave af ordbogen (2011) indføres omkring 40 nye dobbeltformer af typen *gymnasie/gymnasium*, bl.a.

akvarie/akvarium
ambulatorie/ambulatorium
gymnasie/gymnasium
klimakterie/klimakterium
kollegie/kollegium
laboratorie/laboratorium
ministerie/ministerium
mysterie/mysterium
oratorie/oratorium
privilegie/privilegium
remedie/remedium
solarie/solarium
studie/studium
terrarie/terrarium

Størsteparten af *-ium*-ordene skal fortsat have *-ium*-formen som den eneste autoriserede. Det gælder følgende ordtyper:

Betegnelser for grundstoffer mv., fx *aluminium*, *calcium*, *magnesium*, *titanium*. Ord af denne type ændrer ikke form til *-ie* ved bøjning og i sammensætninger (fx *magnesium* – *magnesiummet*, *magnesiumsalt*).

Ord som ikke forekommer i bestemt form

singularis og i pluralis, fx *artium*, *elysium*, *kambrium*.

Ordklassebetegnelser og andre grammatisk ord, fx *adverbium*, *gerundium*, *participium*, *proprium*. Sådanne ord ændrer ikke form til *-ie* i sammensætninger (fx *participium* – *participiumsændelse*). Hertil kan føjes andre *-ium*-ord der ligesom de grammatisk ord bevarer *-ium*-formen i sammensætninger (fx *atrium* – *atriumhus*, *otium* – *otiumstol*, *millennium* – *millenniumprojekt*).

Endelig er der de mange sjældne og/eller lærde ord på *-ium*, fx *antependium*, *beneficium*, *diplomatarium*, *refektorium*, *testimonium*.

Forholdet mellem tale og skrift

Det væsentligste argument for at indføre valgfrihed mellem *-ie* og *-ium* i en række af de ord der i dag har *-ium*-formen som den eneste autoriserede, er at eneformerne på *-ium* bryder med det grundlæggende princip for retskrivningen, nemlig det lydige princip. Ifølge det lydige princip skal man ideelt set kunne slutte fra et ords udtale til dets korrekte stavemåde og omvendt. I tilfælde som *gymnasie/gymnasium* har vi at gøre med to konkurrerende ordformer. Den ene af ordformerne, den på *-ie*, har ikke nogen autoriseret stavemåde. Man (mange) siger ét, men er tvunget til at skrive noget andet. Vi har altså her en meget stor afstand mellem tale og skrift, og det er af mange grunde, ikke mindst pædagogiske, noget som så vidt muligt bør undgås i retskrivningen. Der er i retskrivningen mange eksempler på ord fra græsk og latin som har fået en mere hjemlig form ved siden af eller i stedet for den fremmede: Det oprindeligt græske ord *trauma*

har fået en hjemlig dobbeltform, *traume*; det oprindelig latinske ord *spektrum* har fået en hjemlig dobbeltform, *spekter* osv. I en del tilfælde er den hjemlige form med tiden blevet den eneste autoriserede form, fx *krise* (i stedet for *krise/krisis*), *paradigme* (i stedet for *paradigma/paradigme*).

Tidligere seniorforsker ved Dansk Sprognævn Arne Hamburger skrev i 1975 en artikel om *-ium*-ordene med titlen *Et akvarie på et podie* (i *At færdes i sproget*, Dansk Sprognævns skrifter 9). Hamburgers konklusion (s. 52) fortjener at blive gentaget her:

Dobbeltformer ville her skade lige så lidt som de nuværende *nerie/nerium* og *ovarie/ovarium*; og en skønne dag ville det måske vise sig at formerne på *-ie* havde sejret (sådan som *præmie* for længst har fortrængt *præmium*); de passer så langt bedre ind i det danske sprog end de på *-ium* gør.

Jørgen Schack (f. 1961) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Dobbeltformer til afstemning

Af Niels Davidsen-Nielsen

Når man slår et ord op i Retskrivningsordbogen, finder man i langt de fleste tilfælde kun én stavemåde (fx *ost*, *elefant*, *akromegali*). Men i nogle tilfælde gives der to eller flere valgmuligheder, og så må man tage stilling til hvilken stavemåde man ønsker at bruge. Kan De bedst lide *resurse* eller *ressource*, *høvdinge* eller *hovdinge*, *cyklen* eller *cykelen*? Og foretrækker De stavemåden *diarré* frem for *diaré*, *diarre* eller *diare* og flertalsformen *virusser* frem for *vira* eller *virus*?

Sprognævnet kritiseres af og til for at operere med for mange dobbeltformer. Denne kritik bunder sikkert i at når folk slår op i en retskrivningsordbog, er det typisk for at få afklaret en usikkerhed, og så kan det føles irriterende at få stukket to stavemåder – eller måske endda en vifte af stavemåder – ud som lige korrekte. Men i de tilfælde hvor der ikke kan anføres gode grunde til at foretrække én stavemåde for en anden, og hvor stillingen altså er regulært uafgjort, må ordbogsbrugere lære at styre deres irritation og at leve med dobbeltformer. Sprognævnet, der skal arbejde på videnskabeligt grundlag, kan jo ikke slå plat og krone. Så længe vi har haft en officiel dansk retskrivning, har der været dobbeltformer i den, og en dobbeltform som *nævnde/nævnte* har vi haft siden 1892.

På den anden side kan man jo godt acceptere at der er dobbeltformer i ordbogen, og samtidig mene at deres antal med fordel – og

på sagligt grundlag – kan reduceres. Min egen holdning er at antallet af dobbeltformer i Retskrivningsordbogen kan nedbringes betragteligt uden at afgørelserne bliver arbitrære, og at en sådan reduktion er berettiget. I en artikel fra 2004 ('Færre dobbeltformer i Retskrivningsordbogen', *På godt dansk* (Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen). Wessel & Huitfeldt, s. 81-86) pegede jeg på en række områder hvor der kunne sættes ind, og efter hvilke principper man kunne gøre det. Et af mine hovedargumenter til støtte for at tynde ud blandt dobbeltformerne var at retskrivningen derved gøres enklere og lettere at håndtere.

Hvis man ønsker at skille sig af med en dobbeltform, er det mest demokratiske vel at lade folket bestemme hvilken af de to (eller flere) stavemåder der bedst kan undværes. Det kan man gøre ved at undersøge hvilken form der klarer sig bedst i den frie konkurrence. I sin bog *Om moderne dansk retskrivning* fra 1969 (G.E.C. Gads Forlag) anbefalede Aage Hansen Sprognævnet at lade den gamle stavemåde af et ord blive stående når der indføres en ny. Derved bringes de to stavemåder til at konkurrere med hinanden:

"På denne måde har man så at sige sendt spørgsmålet til *folkeafstemning*: efter en vis tids forløb vil man kunne skønne hvilken af formerne, den nye eller den gamle, der

har vundet, henh. bevaret de skrivendes gunst og så med tiden *lade den besejrede glide ud af ordbogen*" (s. 14, mine kursiveringer).

Folkeafstemningstanken er blevet udtrykt sådan af Henrik Galberg Jacobsen i bogen *Danske Dobbeltformer* (Munksgaard 1992, s.173):

"Ideelt set kan de enkelte dobbeltformer betragtes som et overgangsfænomen. Dobbeltformer kan betragtes som to eller flere former der er på prøve i sproget med henblik på at en af dem på længere sigt alene skal varetage funktionen. Der er da også eksempler på at den ene af to dobbeltformer med tiden bliver så dominerende at den anden kan droppes".

Ja, sådanne findes, men de er nu relativt få. Som et eksempel på at en ny stavemåde på denne måde er blevet til eneform, kan nævnes *kanøfle*, der har fortrængt den gamle stavemåde *karnøfle*. Og som et eksempel på at en gammel stavemåde er blevet til eneform, kan nævnes *ærinde*, der vandt over den ny-modens stavemåde *ærende*.

Der er imidlertid store problemer forbundet med folkeafstemningsforslaget. For det første tillægger man derved sprogbrugsprincippet langt større vægt end alle de øvrige principper. Og for det andet har det i praksis vist sig at vi derved ikke slipper af med ret mange dobbeltformer. Den prøvetid der er tale om, er i hvert fald påfaldende lang. Som man kan se ved at granske afsnittet om ændrede staveformer i Retskrivningsordbogen fra 1986 (s. 497-506), blev der i denne ordbog

indført et stort antal nye stavemåder samtidigt med at de gamle blev bevaret. Derved opstod der flere hundrede nye dobbeltformer, og selv om det samlede antal siden er blevet reduceret noget – i 3. udgave af Retskrivningsordbogen fra 2001 – lader et stort antal dobbeltformer fra 1986 til at være kommet for at blive. For eksempel er det stadig korrekt at skrive *dublant*, *hortensie*, *kannevas*, *maniereret*, *sperma*, *trauma* og *øjenslyst*, til trods for at disse stavemåder i sammenligning med *dubleant*, *hortensia*, *kanvas*, *manieret*, *sperm*, *traume* og *øjenlyst* er påfaldende lavfrekvente. En søgning i KorpusDK gav disse forekomsttal: *dubleant* 14/ *dublant* 0, *hortensia* 19/ *hortensie* 1, *kanvas* 9/ *kannevas* 0, *manieret* 9/ *maniereret* 0, *sperm* 98/ *sperma* 7, *traume* 104/ *trauma* 13 og *øjenlyst* 6/ *øjenslyst* 1. Her må man med sindsro kunne fjerne de sjældne stavemåder fra Retskrivningsordbogen, skulle man synes, men det er det ikke alle sprogfolk der mener. Og hvorfor så det, vil læseren naturligt spørge? Et af svarene på det må være at nogle sprogfolk ikke er tilhængere af snæver normering men foretrækker en retskrivning med et ikke ringe mål af variation. Et andet, interessant svar kan findes i følgende passage fra Henrik Galberg Jacobsens bog om Sprognævnet (*På sproglig grund*, Syddansk Universitetsforlag 2005, s. 118):

"Baggrunden for de mange nye valgfriheder [i Retskrivningsordbogen 1986, NDN] var at man i Sprognævnets arbejdsudvalg i hele redaktionsperioden hyldede et princip om "ikke at gøre gode stavere til dårlige stavere". Det udsprang af den opfattelse at når mange sprogbrugere nu har gjort >

en indsats for at tilegne sig den ortografiske norm, så ville det være urimeligt at denne norm med et slag blev sat ud af kraft så disse gode stavere fra den ene dag til den anden blev dårlige stavere. Ændringer i normen måtte derfor primært ske ved at der blev åbnet nye tilladelser ved siden af de gamle påbudte normer. Så måtte tiden vise om den gamle form på længere sigt kunne stryges”.

Her tillader jeg mig at være helt uenig. Som jeg ser det, er det ikke spor urimeligt at normere en stavemåde som *spontanitet* som korrekt eneform (som man faktisk gjorde det i 1986!) til trods for at nogle ældre danskere skriver *spontaneitet* som de lærte det for mange årtier siden. Det der er urimeligt, er det princip Sprognævnets arbejdsudvalg hyldede i firserne, for det spærrer simpelthen for en ordentlig ajourføring af den danske retskrivning. Hvorfor skal man fastholde stavemåder som *kannevas* og *maniereret* hvis de praktisk taget ikke benyttes, og når ordene i dag udtales med hhv. 2 og 4 stavelser? Jeg tror ikke engang de gamle finder det påkrævet. Det hensyn man skylder folk der bruger forældede stavemåder, er at vise tolerance for deres sprogbrug, ikke at sætte retskrivningen i stå.

I arbejdet med at fastlægge dansk retskrivning spiller den faktiske sprogbrug – usus – naturligvis stadig en vigtig rolle. Når *cognac* i dag er korrekt (mens *konjak* ikke længere er det), skyldes det at denne stavemåde er langt den hyppigste. Så her kan man sige at der ligger en folkeafstemning til grund for det trufne valg: Det var den franske stavemåde der vandt befolkningens gunst. Men Sprog-

nævnet opererer heldigvis også med andre principper end sprogbrugsprincippet. De vigtigste af disse er det fonetiske princip (stavning på basis af udtalen), traditionsprincippet (stavning i overensstemmelse med tidligere tiders stavemåde), tegnkonstansprincippet (fastholdelse af samme stavemåde i rødder og andre betydningsbærende orddele), det pædagogiske princip (valg af en skrivemåde der gør det lettere for sprogbrugerne at undgå stavefejl) og systematikprincippet (der bygger på analogier). Det fonetiske princip – bogstavskriftens grundlæggende – ligger til grund for lydrette stavemåder som *glo*, *pinje* og *elefant*, traditionsprincippet for *frisure* og *gentleman*, tegnkonstansprincippet for *rødt* (jf. *rød*) og *mord* (jf. *morder*), det pædagogiske princip for *bolsje* og *gløtsjer* (der tidligere blev stavet med hhv. *ch* og *sch*) og systematikprincippet for *vanilje* (tidligere stavet *vanille*), som er ortografisk analogt med *detalje* og *medalje*.

Lad os forestille os at det kun er sprogbrugsprincippet – i kombination med traditionsprincippet – vi skulle fastlægge retskrivningen efter, altså at det kun er de to hovedprincipper der omtales i sprognævnets bekendtgørelsen, der ligger til grund for ortografisk normering. I så fald ville Sprognævnet få meget svært ved at indføre stavemåder der er mere lydrette, pædagogiske eller systematiske end dem vi har. For sådanne stavemåder opstår relativt sjældent af sig selv i den almene sprogbrug. En lydret stavemåde som *linje* ville næppe have kunnet indføres (som den blev det i 1955), og den ville heller ikke kunne fortrænge stavemåden *linie* (som den gjorde det i 2001). For som man kan læse i Jørgen Schacks artikel 'Eventuelle ændrin-

ger i en kommende udgave af Retskrivningsordbogen' (*Dansk Sprognævn – godt og vel 50 år efter*. Dansk Sprognævns skrifter 40, 2007, s.93-103), var det dengang stavemåden *linie* der havde et flertal af befolkningens gunst. En stavemåde som *gletsjer* ville heller ikke være kommet til, som den gjorde det i 1986, og den ville ikke have kunnet fortrænge stavemåden *gletscher*, som den gjorde det i 2001, for dengang havde den kun ganske få sprogbrugeres gunst. Og endelig ville en systematisk stavemåde som *vanilje* næppe være blevet indført (som den blev det i 1986). Og den ville i hvert fald ikke have kunnet fortrænge stavemåden *vanille* i 2001, for dengang var det den franske stavemåde der klart havde befolkningens gunst.

I en interessant artikel om 'Ortografi og empiri' (*LEDA-Nyt* 34, 2002, s. 4-9) skriver Ken Farø at en normering der udelukkende rettede sig efter sprogbrugen, ville være absurd, for hvis begrebet overhovedet skal give mening, må normering i en eller anden grad altid afvige fra sprogbrugen. Denne vurdering er jeg enig i, og hvad dobbeltformer angår – for nu at vende tilbage til denne artikels overskrift – må en beslutning om at tynde ud i denne kategori efter min mening baseres på alle de ovennævnte principper. Når Sprognævnet på det grundlag har besluttet hvilken af to eller flere ordformer der har dets gunst, kan det med fordel optage den i Retskrivningsordbogen og samtidig stryge den anden eller de andre. Det gjorde man faktisk i nogle tilfælde i 1986, herunder ved at normere *campere*, *charmør*, *fresia*, *gavflab*, *hojttalende*, *javel*, *krebinet*, *madding*, *odør*, *pjevset*, *regi*, *saxofon*, *tæsk* og *vis* som eneformer og slette stavemåderne *kampere*, *charmeur*, *freesia*,

gabflab, *hojtalende*, *ja vel*, *crepinette*, *mading*, *odeur*, *pjevset*, *regie*, *saksofon*, *tærsk* og *viis*. Men i ordbogen fra 1986 var udskiftning i stedet for tilføjelse nu klart undtagelsen. Når den nye retskrivningsordbog udkommer i 2011, håber jeg at Sprognævnet i de tilfælde hvor det lancerer nye stavemåder, undlader at gøre dette i form af tilføjelser der automatisk resulterer i dobbeltformer. Modellen med at sende dobbeltformer til folkeafstemning er afprøvet, og den virkede ikke. Og hvis den havde virket, ville afgørelserne i mange tilfælde have været uhensigtsmæssige.

En afstemning om Storebæltsbroen havde resulteret i et nej, er jeg næsten sikker på, men i dag er de fleste fornøjede når de i deres automobil cruiser hen over vandet i stor højde.

Niels Davidsen-Nielsen (f. 1937) var formand for Dansk Sprognævn 2003-2009.

Om særskrivning, sammenskrivning og brugen af bindestreg i moderne importord

Af Margrethe Heidemann Andersen

Dansk retskrivning foreskriver at substantiver der danner en trykmæssig enhed, skal sammenskrives. Det er i og for sig en ret enkel regel, men ikke desto mindre volder den mange mennesker en del kvaler. En ret stor del af de spørgsmål som Sprognævnet bliver stillet, handler om stavemåden af sammensætninger, og ikke mindst de helt unge har problemer med retskrivningen på dette felt. Således viser en igangværende undersøgelse fra Dansk Sprognævn at det i 2008 var en af de mest almindelige fejl i afgangsprøven for folkeskolernes 9.-klasser.

Denne artikel tager udgangspunkt i et større forskningsprojekt om forholdet mellem særskrivning og sammenskrivning i dansk. I projektet vil jeg på baggrund af et større empirisk materiale undersøge om man kan opstille regler for hvornår folk særskriver, og hvornår de sammenskriver, og jeg vil undersøge om man kan sige noget om hvilke faktorer der evt. har betydning for om der særskrives (fx ordenes længde og ordklasse). Derudover vil jeg undersøge hvilken påvirkning søgemaskiner og stavekontroller har for forholdet mellem særskrivning og sammenskrivning. Artiklen her handler kun om

en del af undersøgelsen, og der er derfor kun tale om foreløbige resultater.

1. Særskrivning og sammenskrivning historisk set

Der findes eksempler på særskrivning der er fejlagtig i forhold til den moderne form, i tekster der er flere hundrede år gamle. En undersøgelse af diplomer fra 1200-tallet og af lov- og lægebogstekster fra 1300-tallet viser således at særskrivning allerede på dette tidspunkt er et meget udbredt fænomen, og at det ofte er helt almindelige ord og ordkombinationer der veksler mellem at blive særskrevet og sammenskrevet, fx *hwetæ krummæ* ('hvedekrumme') og *hwete mial* ('hvedemel'), men *hwetæbroth* ('hvedebrød') (Kousgård Sørensen 1984:89). Også hos store forfattere fra 1700-tallet, fx Ludvig Holberg, finder man eksempler på vekslen mellem særskrivning og sammenskrivning (fx *Domme Dag* og *Dommedag*) og på brugen af bindestreg (fx *Middel-Alder*) (Skautrup 1968:45). Hverken særskrivning eller hyppig brug af bindestreg er altså noget som kun findes i nutidige tekster, og der er derfor næppe tale om påvirkning fra engelsk, som det ellers ofte hævdes.

Også Skautrup (ibid.) spørger lidt forsigtigt om Holbergs særskrivning og brug af bindestreg kan være influeret af engelsk, men i betragtning af hvor gammelt fænomenet faktisk er i dansk (og i andre nordiske sprog, se fx Bakken 1995 for norsk og Hallencreutz 2001 for svensk), tror jeg det ikke. Det er formentlig andre faktorer det handler om, fx graden af leksikalisering (se nedenfor). Men det er da muligt at særskrivning er blevet *hyppigere* i dansk pga. påvirkning fra engelsk.

2. Definition af sammensætninger

Sprogets mindste tegn betegnes morfemer. Man skelner mellem frie og bundne morfemer. Frie morfemer kan stå alene, det gælder fx *lampe* og *sløv*. Bundne morfemer er bøjningsendelser som *-en* (*lampen*) og afledningsendelser som *-hed* (*sløvhed*). Bøjningsendelser og afledningsendelser kaldes også affikser. Et ord som *bordlampe* består af to frie morfemer, nemlig *bord* og *lampe*. Disse morfemer er ordets rødder. *Bordlampe* indeholder ikke nogen affikser, og dermed siger man at der er tale om et leksem. Et leksem der er sammensat af flere rødder, kaldes en sammensætning (Anker Jensen 1985:23).

Førsteleddet i en sammensætning definerer og præciserer sidsteleddet, mens sidsteleddet udgør sammensætningens kerne. En *bordlampe* er altså en speciel type lampe der er beregnet til at stå på et bord i modsætning til fx en *standerlampe*. Sidsteleddet kaldes også kerneleddet eller overleddet, og det er kerneleddet der bøjes, tager køn osv. Førsteleddet (eller underleddet) taber derimod normalt sin bøjning. Kerneleddet i en sammensætning er ofte et substantiv, men det kan også være

et verbum eller et adjektiv. Førsteleddet kan tilhøre forskellige ordklasser, især substantiver, adjektiver og verber.

2.1. Sammensætningstryk

Hovedreglen for tryk i sammensætninger i moderne dansk er at førsteleddet har hovedtryk, mens andetleddet har bitryk. Denne regel gælder uanset hvor langt ordet er, og hvor mange indlejrede led der findes i sammensætningen, jf. fx *landshold*, *fodboldlands- hold*, *ungdomsfodboldslandshold* (Grønnum 2005:249). Såkaldte kerneledstryk (altså tryk på andetleddet) findes også i rigssproget, men deres forekomst er bl.a. begrænset til enkelte gammeldags ord som *rigsdaler*, *skærsommer* og *grønærter*, og til ord hvor førsteleddet eller kerneleddet ikke er almindelige som enkeltord, fx *rodbeder* og *fastelavn* (Diderichsen 1974:248). Veletablerede sammensætninger kan – også i rigssproget – have tryk på andetleddet, fx *efterretning* (denne udtale accepteres dog ikke af alle sprogbrugere).

2.2. Stød

Hvis et enstavelsesord med stød optræder som førsteled i en sammensætning, tabes stødet. Hvis det optræder som andetled, bevares stødet. Fx har enstavelsesordet *hus* stød når det er usammensat. I sammensætningen *husejer* mister det stødet; i sammensætningen *rådhus* bevarer det stødet.

Andet sammensætningsled i første del af en større sammensætning taber stødet (*landmand – landmandsliv*). Hvis anden del af førsteleddet er flerstavet, tabes stødet dog ikke, fx *landvæsen* over for *landvæsenselev* (Grønnum 2005:250).

2.3. Semantik

Ifølge Diderichsen (1974:231) modsvarer "den ydre sammensmeltning" (som man altså kan sige markeres ved enhedstryk, stødtab og manglende bøjning af førsteledet) af en "indre sammensmeltning" hvor de enkelte ord i større eller mindre grad taber deres oprindelige betydning og danner en ny enhed. Der er med andre ord semantisk forskel på betydningen af de enkelte led isoleret, og på den betydning de har når de optræder i en sammensætning. I Aage Hansens *Moderne Dansk* (bind 2, 1967:304 ff.) findes der en liste over det semantiske forhold mellem leddene i forskellige typer sammensætninger. Fx kan førsteledet rumme noget hvormed andetledet kan sammenlignes (*slangekroller*), eller førsteledet kan angive hvad andetledet består af (*havregryn*).

3. Hypoteser

Flere skandinaviske forskere har beskæftiget sig med forholdet mellem særskrivning og sammenskrivning i de skandinaviske sprog. Den største afhandling om emnet er Kristin Bakkens doktorafhandling fra 1995 *Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringsprosessen belyst ved et gammelnorsk diplommateriale fra 1300-talet*. Bakken tager i sin afhandling udgangspunkt i en teori om at sammensætninger kan være mere eller mindre leksikaliserede. Hun beskriver leksikalisering som en proces bestående af tre faser kaldet konventionalisering, betydningssammensmeltning og demotivering. Et eksempel på en konventionaliseret sammensætning er *damesko*. Betydningen af sammensætningen er lig med betydningen af hvert enkelt led (en *damesko* er altså en

sko til damer). Sammensætninger af denne type er svagt leksikaliseret fordi de lige så godt kunne være tilfældige nydannelser (hvad skulle man ellers kalde sko til damer?). I den næste fase sker der en betydningssammensmeltning, dvs. at helhedens betydning er mere specialiseret end det de enkelte ledes betydning hver for sig tilsiger. En *rodvin* er fx ikke bare en vin der er rød – den er karakteriseret ved noget andet og mere end blot at være rød, fx smagen. I sidste fase, den der kaldes demotivering, er betydningen af mindst ét af leddene irrelevant ift. helhedens betydning. Det gælder fx *muldvarp* hvor ordet *varp* (der kommer af et forældet *værpe* i betydningen 'kaste', dvs. at *muldvarp* egentlig betyder 'muldkaster') ikke længere opfattes som et selvstændigt ord. *Muldvarp* opfattes med andre ord ikke som en sammensætning af *muld* + *varp*, men blot som et ord det betegner et bestemt dyr, og demotiverede sammensætninger er derfor stærkt leksikaliserede. Bakkens hovedkonklusion er at stærkt leksikaliserede sammensætninger (fx *muldvarp*) sammenskrives, mens svagt leksikaliserede sammensætninger (fx *damesko*) særskrives.

Andre undersøgelser peger på at lange sammensætninger hyppigere særskrives end korte sammensætninger (Malmgren og Vatvedt Fjeld 2006:276), og jeg kan dermed opstille to hypoteser for min undersøgelse:

- Stærkt leksikaliserede sammensætninger sammenskrives, og svagt leksikaliserede sammensætninger særskrives
- Korte sammensætninger sammenskrives, lange sammensætninger særskrives

Der kan i øvrigt opstilles flere hypoteser (fx om den ortografiske tilpasning af fremmedord har betydning for om der særskrives eller ej) som vil blive behandlet i det endelige forskningsprojekt.

4. Materiale

Materialet stammer fra et stort korpus der blev indsamlet i forbindelse med det nordiske forskningsprojekt "Moderne Importord i Norden" (se fx Nyt fra Sprognævnet 2007/4). Der er tale om moderne importord, dvs. ord der er kommet ind i dansk fra andre sprog i tiden efter anden verdenskrig. Alle ord er hentet fra tre aviser, nemlig Ekstra Bladet, Århus Stiftstidende og Politiken, fordelt på 6 avisnumre, et fra 1975 og et fra 2000.

Jeg har trukket alle sammensætningerne ud af materialet og har derefter indtastet dem i en separat ordbase. Alle sammensætninger hvori der indgår forkortelser (fx *cd-rom*) og tal (*60'er-pop*), er udeladt. Det samme gælder gruppesammensætninger (*science fiction-roman*), og sammensætninger skrevet med bindestreg hvis denne bindestreg er i klar overensstemmelse med Retskrivningsordbogens regler, fx *guitar-riff*. Endelig har jeg udeladt sammensætninger som aldrig bliver udtalt med enhedstryk på dansk, fx *action perfection*, og som nok skal opfattes som citatord eller kodeskift. Særskrivning er altså her en accepteret stavemåde, og derfor er ord af denne type også fjernet fra det endelige materiale. Det endelige materiale består af 906 ord, fx *projektleder, workshopdag, grill bar* og *boy-band*.

5. Resultater

Det samlede materiale består af 906 ord. 687

ord er sammenskrevet, 191 ord er skrevet med bindestreg, og 28 ord er særskrevet. Regner vi disse tal om i procenter, er resultatet at 76 % er sammenskrevet, 21 % er skrevet med bindestreg, og kun 3 % er særskrevet.

Det er klart at det er vanskeligt at pege på nogle tendenser ved de særskrevne ord når materialet er så lille, men det er dog muligt at pege på i hvert fald én tydelig tendens: at langt størstedelen af de særskrevne ord i materialet er sammensat af ord som har beholdt såvel deres engelske udtale som deres engelske skrivemåde, fx *surround sound*, *laser game*, *science fiction* og *station car*. Disse ord virker altså så udanske i hele deres fremtoning at det formentlig virker forkert på mange at skulle skrive dem i ét ord som fx *surroundsound* og *lasergame*. Det samme gælder for en stor del af de sammensætninger der indeholder bindestreg, fx *air-guider*, *boy-band* og *gangsta-rap*.

En stor del af de sammensætninger der er skrevet med bindestreg, indeholder enten et langt førsteled (*ecstasy-misbrug*, *internet-abonnement* og *hårjernings-laser*) eller et langt andetled (*mobbe-situationer*, *panelsammensætningen*), og det kunne tyde på at der er en tendens til at lange sammensætninger deles med bindestreg. Retskrivningsordbogen, 3. udg., 2001, giver dog i § 57.8 mulighed for at man kan anvende bindestreg for at lette læsningen (fx *lønningsbogholderi-oplysninger*), og det er tænkeligt at bindestregen er blevet indført i de nævnte eksempler med dette formål for øje.

Den ene af denne undersøgelses to hypoteser var at svagt leksikaliserede sammensætninger bliver særskrevet, mens stærkt leksikaliserede sammensætninger >

sammenskrives. Hypotesen kan bekræftes i den udstrækning at alle de særskrevne sammensætninger er svagt leksikaliserede, og at der ikke er nogen stærkt leksikaliserede sammensætninger der er blevet særskrevet.

Min anden hypotese var at lange sammensætninger i højere grad særskrives end korte sammensætninger. Denne hypotese kan til dels bekræftes da en del af de lange sammensætninger bliver skrevet med bindestreg, og det viser at der er en tendens til at folk ønsker at dele lange sammensætninger op, måske for at lette læsningen. Samtidig er der dog også en del eksempler på lange sammensætninger der sammenskrives, og det er derfor svært at sige noget med sikkerhed om om ordlængde har betydning for om der sammenskrives eller ej.

6. Konklusion

Jeg har i denne undersøgelse vist at langt de fleste sammensatte importord sammenskrives i danske aviser. I den sammenhæng er det interessant at en anden undersøgelse fra det nordiske importordsprojekt kommer til samme konklusion som jeg gør. I islandske avisartikler bliver 72 % af sammensætningerne således sammenskrevet, 17 % særskrives, og 11 % bliver skrevet med bindestreg (Svavarsdóttir 2008). Svavarsdóttir konkluderer i sin artikel (2008:29) at "Sammenskrivning er den almene regel i godt tilpassede ord, fx i hybridord med importordet som sidste led (...), mens størstedelen af særskrevne ord har mindre tilpassede ord som det sidste led (...). Det tyder bl.a. på at sammenskrivning og ortografisk tilpasning går hånd i hånd, i det mindste er der ingen eksempler i materialet på et særskrevet ord med et etableret

og godt tilpasset importord som førsteled". Det samme gør sig gældende i det danske materiale hvor ortografisk utilpassede ord (fx *surround sound*) som regel særskrives, mens ortografisk tilpassede ord (fx *bistandsprojekt*) sammenskrives.

Jeg har her kun undersøgt tilpasningen af importord i dansk. Undersøgelsen viser at særskrivning ikke er noget udbredt problem blandt importordene, og det er et lidt overraskende resultat i forhold til at fejlagtig særskrivning af substantiver ellers betragtes som et udbredt problem i dansk retskrivning. Diskrepansen mellem disse to resultater kan måske forklares ved at særskrivning "springer i øjnene", dels fordi de (i hvert fald for importordenes vedkommende) ofte har beholdt deres engelske stavemåde og derved afviger fra normen, dels fordi særskrivning ofte forekommer i "gestalttekster" dvs. tekster med "en särskild visuell gestalt eller design, ofta i reklam, men även i produktamn, logotyper, slagord, titlar och överskrifter m.m." (Mobärg 1997/20). Flere undersøgelser af forholdet mellem særskrivning og sammenskrivning i dansk vil kunne belyse emnet yderligere, men indtil videre må jeg konkludere at særskrivning ikke udgør noget stort problem i den danske presse, og at særskrivning fortrinsvis finder sted ved ord der enten ved deres udtale eller stavemåde er meget udanske.

Margrethe Heidemann Andersen (f. 1971) er forsker i Dansk Sprognævn.

Litteratur

- Anker Jensen, Per (1985): *Prinsipper for grammatisk analyse*, Nyt Nordisk Forlag.
- Bakken, Kristin (1995): *Leksikalisering av sammen-setninger. En studie av leksikaliseringsprosessen belyst ved et gammelnorsk diplommateriale fra 1300-tallet*, Det Historisk-Filosofiske Fakultet, Universitetet i Oslo.
- Diderichsen, Paul (1974): *Elementær Dansk Grammatik*, 3. udg., Gyldendal (1. udg. 1946).
- Grønnum, Nina (2005): *Fonetik og Fonologi – Almen og Dansk*, Akademisk Forlag.
- Hallencreutz, Katharina (2001): Skyll på længden, inte på engelskan. I: *Språkvård* 4/2001.
- Hansen, Aage (1967): *Moderne Dansk*, bind 2, Grafisk Forlag.
- Kousgård Sørensen, John (1984): *Patronymen i Danmark*, bind 1, Akademisk Forlag.
- Malmgren, Sven-Göran & Ruth Vatvedt Fjeld (2006): Om felaktiga särskrivningar i svenskan och norskan. I: Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi*, bind 8, København.
- Mobärg, Mats (1997): Om särskrivning, engelska och gestalttext. I: *Språkvård* 1/1997.
- Skautrup, Peter (1968): *Det Danske Sprogs Historie*, bind 3, Nordisk Forlag.
- Svavarsdóttir, Ásta (2008): "Staffið er mega kúl". Om tilpasning af moderne importord i islandsk skriftsprog. I: Helge Omdal og Helge Sandøy (red.): *Nasjonal eller internasjonal skrivemåte? Om importord i seks nordiske språksamfunn*. Novus Forlag, Oslo.

Tag de sproglige anvisninger på ordet! Om at undersøge de tekstlige effekter af sprogpoltiske projekter

Af Anne Kjærgaard

Mange organisationer, private virksomheder såvel som offentlige institutioner, har gennemført sprogpoltiske projekter, dvs. projekter der skal forandre organisationernes tekster¹. Projekterne kan fx have til formål at gøre organisationens tekster mere læservenlige og imødekommende ved at ændre på bl.a. sprogbrugen og disponeringen af indholdet. For at gennemføre disse forandringer tages en bred vifte af midler i brug: De skrivende medarbejdere sendes fx på kursus, eller der udgives en skriveguide om hvordan de skrivende medarbejdere bør formulere sig. Men hvad sker der egentlig med de tekster man forsøger at ændre i forlængelse af den slags forandringstiltag? Hvilke effekter kan man påvise af den sproglige rådgivning – og hvordan? Her i artiklen vil jeg dels skitsere en metode til at undersøge effekterne af sprogpoltiske projekter, dels give eksempler på hvad denne metode kan vise om effekterne af sprogpoltiske projekter.

Udgangspunktet for artiklen er mit igang-

værende ph.d.-projekt hvor jeg analyserer to sprogpoltiske projekter der er gennemført i hhv. Københavns Kommunes Teknik- og Miljøforvaltning og Danmarks Domstole. Ud over spørgsmålene om *hvordan* man kan undersøge effekterne af sprogpoltiske projekter, og *hvad* der sker med de tekster man søger at regulere, behandler jeg i afhandlingen også spørgsmålet om *hvorfor* sprogpoltiske projekter slår igennem i organisationernes tekster på en bestemt måde.

Materialet

Her i artiklen fokuserer jeg på breve der er skrevet af to skribenter (S1 og S2) i Center for Bydesign, der er en enhed under Københavns Kommunes Teknik og Miljøforvaltning. Begge skribenter har været på et såkaldt bedre breve-kursus. Formålet med dette kursus har været at få dem til at udforme de breve de sender til fx borgere og virksomheder, på en ny måde (se de næste afsnit for eksempler på konkrete ændringsforslag).

Brevene stammer fra to perioder: Gruppen af *gamle breve* består af breve medarbejderne skrev før de deltog i kurset, de *nye breve* er en række breve skrevet efter at medarbejderne havde været på kursus:

¹ En undersøgelse gennemført af Udvalget om Offentlig Informationspolitik viser at halvdelen af de adspurgte offentlige myndigheder har afholdt kurser i skriftlig kommunikation for medarbejderne (Information til tiden, bd. 2 (1997): 10).

Skribenter	Gamle breve	Nye breve
Skribent 1 (S1)	51 breve	39 breve
Skribent 2 (S2)	21 breve	28 breve

(Antallet af breve varierer fordi jeg har medtaget alle breve de to skribenter har sendt ud af kommunen i de to perioder. Den gamle periode (juli 2005 – marts 2006) er afgrænset med udgangspunkt i en indledende undersøgelse af brevkvaliteten som Teknik- og Miljøforvaltningen selv gennemførte, den nye periode strækker sig fra en måned efter skribenternes kursusdeltagelse i løbet af 2007 frem til jeg påbegyndte min dataindsamling i februar 2008).

Metode - fra sproglige anvisninger til tekstanalyse

For at vise hvordan man kan undersøge effekterne af bedre breve-kurset, vil jeg tage udgangspunkt i to af de temaer der blev behandlet på kurset, og som meget ofte tages op i sprogpoltiske projekter der har til formål at regulere brugen af skrevet dansk: passiver og kancellisløjfer.

I forbindelse med passiver lyder den sproglige anvisning "undgå for mange passive sætninger". De skrivende medarbejdere gøres desuden opmærksomme på to forskellige passivtyper: *s*-passiver (der i materialet ledsages af eksemplet "Der indkøbes blomsterkasser") og *blive*-passiver (illustreret med eksemplet "Lejen bliver reguleret").

For at afgøre om anvisningen følges i de nye breve, og dermed om der er tegn på at kurset har haft effekt, må man formulere et **succeskriterium** for anvisningen. Eftersom sådanne succeskriterier ikke var formuleret

på forhånd, har jeg selv måttet udlede dem af materialet. Jeg går ud fra at de skrivende medarbejdere anbefales at undgå de to passivformer fordi nogle er af den opfattelse at der er for mange passiver i deres breve. Succeskriteriet er således at der skal være færre passiver i de nye breve end i de gamle.

Analysemetoden giver herefter sig selv: For at afgøre om succeskriteriet er opfyldt, må man opgøre antallet af de pågældende passivformer i de gamle og nye breve og se om frekvensen er faldet. Optællingerne er lavet vha. programmet WordSmith Tools ved at søge på ord der ender på *-es*, passivformer i nutid af verber der i Retskrivningsordbogen ender på *-o*, *-æ*, *-ø*, *-å*, *-i*, *-u* eller *-y* i infinitiv (dvs. der er søgt på fx *afskys*, *afstås*) samt *blive*, *bliver*, *blevet*, *blev*. Søgeresultater der ikke er eksempler på passivformer (fx deponente verber), er herefter frasorteret manuelt.

Betegnelsen kancellisløjfer dækker over konstruktioner som "de til forvaltningen delegerede opgaver" og "det for området gældende plangrundlag". Der gives ikke nogen direkte anvisning i materialet om at man skal undgå dem, men der indgår en kancellisløjfe i et eksempel på formel sprogbrug (som de skrivende medarbejdere anbefales at undgå), og der er en kancellisløjfe i en øvelse der går ud på at omformulere bestemte ord og udtryk. Den anvisning der formidles gennem eksemplet og øvelsen, går altså ud på at undgå kancellisløjfer. Succeskriteriet må således være at der er færre kancellisløjfer i de >

nye tekster end i de gamle, og **analysemeto-**den er også her at sammenligne frekvensen af kancellisløjfer i de gamle og nye breve. Også disse optællinger er lavet vha. WordSmith Tools. I denne analyse søger jeg i en version af brevene hvor hvert enkelt ord er opmærket for ordklasse, dvs. jeg søger på forskellige kombinationer af ord der forekommer i kancellisløjfer (de to ovenstående eksempler på kancellisløjfer identificeres således vha. søgninger på *præpositionsforbindelse + præsens participium* og *præpositionsforbindelse + perfektum participium*). Herefter har jeg manuelt frasorteret søgeresultater der ved nærmere eftersyn viste sig ikke at være eksempler på kancellisløjfer.

Teksterne er i øvrigt opmærket så jeg kan ekskludere forskellige dele af brevene alt efter

hvilken analyse jeg gennemfører. Her i artiklen er jeg interesseret i at undersøge hvordan den enkelte skribent (i dette tilfælde S1 og S2) evt. ændrer bestemte aspekter af deres skrivestil i forlængelse af kurserne. Jeg er derfor kun interesseret i fri prosatekst, dvs. jeg udelader afsnit og passager som skribenterne ikke selv har formuleret, fx klagevejledninger (et afsnit om hvilke muligheder modtageren har for at klage over en bestemt afgørelse) og citater fra andre tekster. Desuden udelader jeg elementer der ikke er løbende prosatekst, fx dato og modtagers navn og adresse.

Passiver

Udviklingen i S2's brug af passiver er i overensstemmelse med det opstillede succeskræterium, dvs. frekvensen af passiver er faldet:

S2	S-passiver	Blive-passiver	Begge passivformer
Gamle breve	18,7 %	4,2 %	22,9 %
Nye breve	15,4 %	1,7 %	17,2 %
Forskel	- 3,3	- 2,5	- 5,7

Tabel 1: Antallet af passiver opgjort i forhold til antallet af finitte verber (S2)

Opgjort i forhold til antallet af det samlede antal finitte verbalformer (altså personbøjede former, fx *skriver* og *skrev*) er andelen af passivformer faldet med 5,7 procentpoint. Det samlede fald dækker over et fald i frekvensen

af både *s-* og *blive-*passiver: *S-*passiverne er faldet med 3,3 procentpoint, *blive-*passiverne med 2,5 procentpoint.

Hvad angår S1's breve, er udviklingen *ikke* i overensstemmelse med succeskræteriet:

S1	S-passiver	Blive-passiver	Begge passivformer
Gamle breve	25,7 %	1,6 %	27,3 %
Nye breve	23,8 %	3,9 %	27,7 %
Forskel	- 1,9	+ 2,3	+ 0,4

Tabel 2: Antallet af passiver opgjort i forhold til antallet af finitte verber (S1)

Samlet set er frekvensen af passivformer steget med 0,4 procentpoint. Ganske vist er forekomsten af s-passiver faldet med 1,9 procentpoint, men antallet af blive-passiver er steget med 2,3 procentpoint.

Analysen viser desuden at der, hvad angår brugen af passiver, er tale om to ret forskellige skribenter: I de gamle breve udgør andelen af passivformer 27,3 % af alle finitte verbalformer hos S1 mod 22,9 % hos S2. Forskellen er endnu større i de nye breve hvor andelen af passiver hos S2 falder yderligere, mens andelen af passivformer hos S1 stiger.

På baggrund af disse resultater kan man for det første spørge om man på grundlag af denne ene tekstanalyse kan konkludere at kursusdeltagelsen har virket forskelligt på de to skribenter. Svaret er naturligvis nej. Det kan sagtens være at udviklingen skyldes helt andre faktorer, fx kunne S2's brevudkast fra den nye periode være blevet rettet af en overordnet der har presset ham til at bruge færre passivformer. For at afgøre om man kan postulere et årsags-virknings-forhold mellem kursusdeltagelsen og de to skribenters tekster, må man dels gennemføre flere tekstanalyser, dels inddrage andre typer data.

Analysen antyder også et andet grundlæggende problem ved resultaterne. Analyserne viser ganske vist om succeskriteriet er opfyldt eller ej, men resultaterne er i øvrigt svære at kvalificere. Hvilke konsekvenser har det fx at frekvensen af passiver stiger fra 27,3 % til 27,7 % hos S1? Spiller det fx overhovedet en rolle for den person der modtager brevet? Og er det omvendt et tilfredsstillende resultat for initiativtagerne til projektet i Teknik- og Miljøforvaltningen at frekvensen af passiver hos S2 falder med 5,7 procentpoint? Begge

disse spørgsmål vil jeg vende tilbage til i det afsluttende, perspektiverende afsnit.

Kancellisløjfer

Analysen af kancellisløjfer i S2's breve viser at der i de gamle breve er 9 kancellisløjfer i de i alt 21 breve, dvs. 0,4 kancellisløjfer pr. brev. I de nye breve er der 5 kancellisløjfer ud af 28 breve, dvs. forekomsten af kancellisløjfer er faldet til 0,2 pr. brev. Hos S1 er der 13 kancellisløjfer i de gamle breve og 7 i de nye. Opgjort i forhold til antallet af breve vil det sige at der er 0,3 kancellisløjfer pr. gammelt brev og 0,2 kancellisløjfer pr. nyt brev.

Succeskriteriet er altså opfyldt fordi antallet af kancellisløjfer er faldet – i de nye breve er der hos begge skribenter 0,2 kancellisløjfe pr. brev, dvs. der er en kancellisløjfe i hvert 5. brev. Som i forbindelse med passivanalyserne er det svært at kvalificere resultaterne yderligere. Succeskriteriet er opfyldt, men analysen alene giver ikke grundlag for at vurdere om resultatet er tilfredsstillende.

Kancellisløjfer – hinsides succeskriteriet

I de to analyser har jeg fokuseret på om udviklingen i brevene lever op til de succeskriterier man kan formulere på grundlag af de sproglige anvisninger. Hvis man er på jagt efter andre tegn på forandringer end dem succeskriterierne peger i retning af, er det nødvendigt at bevæge sig væk fra succeskriterierne som omdrejningspunkt for analysen. Det vil jeg i det følgende illustrere med udgangspunkt i analysen af kancellisløjfer.

I stedet for at se på frekvensen af kancellisløjfer (som succeskriteriet lægger op til) kan man se nærmere på hvad der karak- ➤

teriserer kancellisløjferne i de analyserede breve. Længden af kancellisløjfer kan variere betragteligt. En kancellisløjfe er på mindst 5 ord (idet den består af fx *pronomen + præpositionsforbindelse + adjektiv + substantiv*), mens den længste kancellisløjfe i materialet er på 11 ord ("de af forvaltningen i indstilling til Bygge- og Teknikudvalget foreslåede ændringer").

Hos begge skribenter er kancellisløjferne kortere i de nye breve end i de gamle. I S1's gamle breve er de gennemsnitligt på 6,3 ord, mens de i de nye breve gennemsnitligt er på 5 ord – og dermed så korte som kancellisløjfer overhovedet kan blive. Den samme udvikling synes at gælde hos S2 selvom den er knap så tydelig: I de gamle breve er kancellisløjferne gennemsnitligt på 6,4 ord, i de nye breve er de gennemsnitligt på 6 ord. Uanset hvordan denne udvikling hænger sammen med anvisningen om at bruge færre kancellisløjfer, vil jeg gætte på at det er en udvikling der vil glæde initiativtagerne til det sprogpolitiske projekt. Problemet med kancellisløjfer er at de anses for at være unødigt komplekse, og korte kancellisløjfer må formodes at være mindre komplekse end længere kancellisløjfer.

Konklusion

Analyserne af brugen af passiv og kancellisløjfer i de to skribenters breve viser at udviklingen, vurderet i forhold til de opstillede succeskriterier, går i den rigtige retning. Hvad angår kancellisløjfer, er de mindre frekvente i de nye breve end i de gamle, og det gælder desuden at kancellisløjferne gennemsnitligt er blevet kortere. Billedet af passiv er noget mere komplekst: Andelen af pas-

sivformer falder samlet set hos S2 således at der er færre passivformer i de nye breve end i de gamle. Hos S1 falder antallet af *s*-passiver, men frekvensen af *blive*-passiver stiger, og det fører til en samlet stigning hos S1.

Perspektiver

I forbindelse med passivanalysen pegede jeg på to centrale spørgsmål: For det første spørgsmålet om hvorvidt, og i givet fald hvordan, man kan etablere et årsags-virkningsforhold mellem eventuelle forandringer i teksterne og kursusforløbet. For det andet spørgsmålet om hvordan man kan kvalificere resultaterne af tekstanalyserne – er et fald på 5,7 procentpoint i frekvensen af passiver fx tilfredsstillende?

Hvad angår det første spørgsmål, kræver det mere end enkeltstående tekstanalyser hvis man ønsker at argumentere for et årsags-virkningsforhold mellem de analyserede tekster og det sprogpolitiske projekt. I min ph.d.-afhandling gennemfører jeg derfor flere forskellige tekstanalyser for at se om der er tegn på at teksterne har ændret sig på flere forskellige områder. Desuden supplerer jeg tekstanalyserne med en analyse af den bredere organisatoriske sammenhæng som projektet indgår i. Denne analyse er bl.a. baseret på interview med S1 og S2.

Det andet spørgsmål, spørgsmålet om hvordan man kvalificerer resultaterne af analysen, peger delvist tilbage på initiativtagerne til projektet. Hvis man opstillede klarere kriterier for hvad der var et tilfredsstillende resultat, ville undersøgelser af effekterne af de sprogpolitiske projekter blive mere sigende – og det ville blive lettere at vurdere effekterne som mere eller mindre

tilfredsstillende. Arbejdet med at opstille relevante succeskriterier for sprogpoltiske projekter peger dog også tilbage på behovet for en yderligere forskningsindsats. For hvor store fald i frekvensen af et bestemt sprogligt træk skal der fx til for at det gør en forskel for læseren? Og hvilken forskel gør fx passiver, kancellisløjfer og andre sproglige og tekstlige træk som den sproglige rådgivning traditionelt har fokuseret på, for modtageren? Er de afgørende for oplevelsen af sproget som tungt, uforståeligt og bureaukratisk? Eller er det helt andre sproglige og tekstlige træk der er udslagsgivende?

Anne Kjærgaard (f. 1977)
er ph.d-stipendiat i Dansk
Sprognævn.

Litteratur

Scott, Mike: WordSmith Tools (<http://www.lexically.net/wordsmith/>)

Udvalget om Offentlig Informationspolitik (1997):
Information til tiden, Betænkning nr. 1342, bind 2,
bilagsmateriale.

Bandeord for de mindste

Af Marianne Rathje

Børn og unge beskyldes ofte for at bande meget. Jeg har tidligere vist at unge samlet set ikke bander mere end ældre generationer (Rathje 2008), så forestillingen om de mange bandeord i de unges sprog er altså en myte. Men myten er også et udtryk for at vi ikke ønsker at vores børn og unge bander. Alligevel må bandeordene snige sig ind i det lille barns verden på et tidspunkt, siden det pludselig begynder at sige de forbudte ord, hvad de fleste småbørnsforældre kender til. Men hvor kommer bandeordene fra? Er det fra de andre børn (og hvor har de dem i så fald fra?), fra de voksne det omgiver sig med (og nu ved vi at både forældre og bedsteforældre også bander), eller kommer bandeordene mon ind

i det lille barns verden fra de medier barnet introduceres for?

Jeg har kigget nærmere på én af de mulige kilder til børnenes bandeord, nemlig fjernsyn for de mindste. Jeg har set på tre forskellige tv-serier for små børn for at finde ud af om børnene ad denne vej eksponeres for bandeord, og i så fald hvilke. Denne artikel handler altså om hvorvidt der er bandeord i fjernsyn for de små, i hvilket omfang det evt. sker, og hvilke slags bandeord der i så fald er tale om.

Postmand Per, Palle Gris og Fifi

Jeg har undersøgt bandeord i tre forskellige børneserier for de cirka 2-6-årige børn, nemlig serierne *Postmand Per*, *Palle Gris* og >

Fifi og blomsterbørnene. Postmand Per og Fifi er dukkefilm, mens Palle Gris er tegnefilm. Alle tre serier er britiske (Palle Gris foregår dog i Irland), men alle er med dansk tale. Serierne er valgt fordi de er velkendte i de fleste småbørnsfamilier, de henvender sig til samme aldersgruppe, og de består af dialog (modsat monolog, dvs. en fortællerstemme). I Palle Gris udgøres de talende karakterer udelukkende af dyr (fx tyren Nando og anden Dana), i Fifi er karaktererne blomster, planter og dyr (fx stikkelsbærret Spir og sneglen Smatte), mens de talende karakterer i Postmand Per alene er mennesker (både børn og voksne).

I alt er 34 serieafsnit gennemlyttet for bandeord, og det udgør tilsammen 8 timer og 37 minutters børnefernysyn. Da Postmand Per-serien nok er den mest kendte, og det samtidig udelukkende er mennesker der her taler (i modsætning til dyr og planter), har jeg gennemgået flest afsnit af denne serie (24 afsnit). Af Palle Gris- og Fifi-afsnit optræder 5 afsnit af hver serie.

Er der bandeord i børnefernysyn?

Med et opdragende sigte for øje skulle man tro at der ingen bandeord ville være i børneserier. På den anden side må oversætteren og tilrettelæggeren af børneseriernes replikker også skulle gengive en vis ekspressivitet, der (måske?) skal forholde sig til den virkelige sprogbrug.

Jeg opererer med en forholdsvis bred definition af bandeord i forhold til hvad mange nok opfatter som bandeord. Det gør jeg for at kunne sammenligne denne lille stikprøveundersøgelse med en anden undersøgelse af bandeord. Begge steder er bandeord ud-

tryk der refererer til noget som er tabu i den kultur sproget bruges i, udtrykkene skal ikke forstås bogstaveligt, og de bruges til at tilkendegive følelser og holdninger. Denne definition dækker indlysende nok udtryk som *fuck*, *for fanden* og *hvad helvede*. Men definitionen dækker også udtryk som *vorherre bevares* og *for søren*. *Vorherre bevares* refererer til et tabu (religion), skal ikke forstås bogstaveligt og bruges til at udtrykke følelser. *For søren* er et omskrevet bandeordsudtryk, hvor *satan* er udskiftet med *søren*. Både *vorherre bevares* og *for søren* er altså bandeord ifølge definitionen. Derimod *opleves* hverken *vorherre bevares* eller *for søren* sandsynligvis som bandeord af ret mange mennesker, men denne dimension tager definitionen ikke højde for. Vi har indtil videre ikke nogen undersøgelser af hvilke bandeord vi i dansk oplever som stødende (og hvem der oplever hvilke som stødende), så indtil vi får en sådan undersøgelse, må vi bruge den ovenstående definition.

Hvis man bruger den nævnte definition, indeholder serierne tilsammen 119 bandeord, svarende til 4,9 bandeord pr. serieafsnit. Fordelt på tid svarer bandeordsantallet til 0,23 bandeord pr. minut, eller sagt på en anden måde: Hver gang der i gennemsnit er gået 4,3 minutter, kommer der et bandeord. Når man ser på hyppigheden af bandeord i de tre serier, er der flest i Fifi-serien (0,36 pr. minut), herefter kommer Palle Gris-serien (0,27 pr. minut), og det laveste antal findes i Postmand Per-serien (0,19 pr. minut).

Er denne bandeordsfrekvens høj eller lav? I en undersøgelse af bandeord i tre generationer (Rathje 2008) brugte de undersøgte samtaledeltagere 0,27 bandeord pr. minut

(svarende til 3,7 minutter mellem hver forekomst). Bandeordsantallet i børneserierne (0,23) er altså meget lig antallet af bandeord i hverdagssamtaler (0,27) (mellem folk der ikke kender hinanden). På den måde svarer mængden af bandeord i børnefjernsyn altså meget godt til "virkeligheden". Men ser man på hvor meget *unge* mennesker bander når de samtaler med en anden ung i generationsundersøgelsen, er bandeordsfrekvensen helt oppe på 0,46 bandeord i minuttet¹, dvs. det dobbelte af hvad der findes af bandeord i børneserierne. Bandeordsfrekvensen i det

undersøgte børnefjernsyn afspejler altså ikke frekvensen i almindelige *ungdomssamtaler*: Frekvensen i børnefjernsynet er snarere på niveau med *ældresamtaler* (0,21 pr. minut).

Hvilke bandeord bruges i børnefjernsyn?

I den nedenstående tabel kan man se hvilke bandeordsvarianter der bliver brugt mest i børneserierne. Jeg skal med det samme bemærke at det kan forekomme besynderligt at kalde udtrykkene fra Fifi-serien for "bandeord", men det vender jeg tilbage til senere.

Postmand Per		Palle Gris		Fifi	
1. <i>for katten</i>	17 gange	1. <i>jøsses</i>	25 gange	1. <i>blafrende</i>	6 gange
2. <i>du milde</i>	12	2. <i>hvad</i>	2	<i>blomsterfrø</i>	
3. <i>søreme</i>	10	<i>pokker</i>		2. <i>du milde</i>	4
4. <i>pokkers</i>	8			<i>mælkebøtte</i>	
5. <i>hvad/</i>	6			3. <i>bulder og</i>	2
<i>hvor/</i>				<i>blåbær</i>	
<i>hvorfor</i>				<i>mugne</i>	2
<i>katten</i>				<i>muldebær</i>	

Tabel 1: Top-5 over de mest anvendte bandeord i de undersøgte tv-serier for små børn

Som det ses af denne top-5, er det nogle meget milde bandeord der bruges i de tre fjernsynsserier, men det er også nogle ret forskellige varianter der bruges. Kun udtryk der inkluderer *pokker*, er repræsenteret i både Postmand Per og Palle Gris. I Postmand Per er mange almindelige bandeord repræsenteret, men især er udtryk med *kat* frekvent. Dette hænger måske sammen med at katten

Emil spiller en central rolle i serien. I Palle Gris bruges hovedsageligt en enkelt variant, nemlig *jøsses*. Dette kan hænge sammen med at Palle Gris-serien bl.a. foregår i "morfars barndom", dvs. i 1950'erne, og *jøsses* er måske et forsøg på at anvende et arkaisk bandeord. På den officielle hjemmeside for Palle Gris-serien (www.jakers.co.uk) fremgår det dog at seriens originaltitel er "Jakers!" som er et irsk udtryk der betyder 'wow'. Måske er *jøsses* derfor i stedet et forsøg på en oversættelse af dette *jakers*. Bandeordsvarianterne i Fifi-serien er ikke bandeord man kan slå op i ordbøgerne, men nogle som tydeligvis >

¹ Unge bander sammenlagt ikke mere end andre generationer, dvs. når man både ser på samtaler med jævnaldrende og ikkejævnaldrende, men de bander mest med andre unge.

er opfundet til lejligheden, og som afspejler seriens univers af blomsterfigurer.

Her er en opgørelse over hvilke typer af bandeord der bruges i hver serie:

	Postmand Per	Palle Gris	Fifi
Religiøse bandeord	81,4 %	87,5 %	0 %
Sygdomsbandeord	18,6 %	9,4 %	0 %
Kroppens nedre funktioner-bandeord	0 %	0 %	0 %

Tabel 2: De anvendte bandeord fordelt på de tabuområder som bandeordene knytter an til

Tabellens typeinddeling tager udgangspunkt i hvilket tabuområde et givet bandeord forholder sig til (jf. også Rathje & Heidemann Andersen 2005): Er det et religiøst område (fx *du gode gud, for satan*), et sygdomsområde (fx *pokkers, kraftedeme*) eller knyttet til kroppens nedre funktioner (fx *pis, fuck*)? I de undersøgte børneserier er det uden tvivl fra det religiøse område bandeordene henter inspiration, suppleret med nogle sygdomsbandeord i form af udtryk der indeholder ordet *pokker* (som er en betegnelse for 'kopper, udslæt og syfilis', jf. Ordbog over det danske Sprog, bind 16, 1936). Det er bemærkelsesværdigt at der i børneserierne ikke findes bandeord fra tabuområdet "kroppens nedre funktioner", som ellers er en type af bandeord unge ofte bruger. I den omtalte generationsundersøgelse anvendte unge mennesker bandeord knyttet til kroppens nedre funktioner (fx

pis, fuck) i 42,9 % af de gange de bandede (jf. Rathje 2008).

De fleste af bandeordene i det undersøgte børnefernssyn tilhører gruppen af *omskrevne* bandeord: Omskrevne bandeord er stødende udtryk som man har forsøgt at mildne, fx ved at bruge *søren* i stedet for *satan* i et udtryk som *sørens* (istf. *satans*). Omskrivninger er altså de "pæne" bandeord, og det er hovedsageligt disse der bruges i børne-tv'et. Omskrevne bandeord kan man dele op i *etablerede* og *ikke-etablerede*. De etablerede omskrevne bandeord er fx *for søren* og *hvad katten* (i stedet for *for satan* og *hvad satan*), og ikke-etablerede omskrevne udtryk har jeg valgt at kalde udtryk som fx *du milde mælkebøtte*, *blafrende blomsterfrø* og *mugne multebær*, som er udtryk der bruges i Fifi-serien, og et enkelt i Palle Gris-serien, nemlig *hoppende uldtot*:

	Postmand Per	Palle Gris	Fifi
Etablerede omskrivninger	54,3 %	78,1 %	0 %
Ikke-etablerede omskrivninger	0 %	3,1 %	100 %
Omskrivninger i alt i hver serie	54,3 %	81,2 %	100 %

Tabel 3: Fordelingen af omskrivninger i de tre undersøgte børneserier

Som det fremgår af tabel 3, er omskrivninger meget frekvente i det undersøgte børnefern-

syn. Mere end halvdelen af bandeordene i hver serie er omskrivninger: Samlet set

udgør omskrivningerne 78,5 % af alle bandeord i det undersøgte materiale. I generationsundersøgelsen udgjorde de omskrevne bandeord i de unges samtaler så lidt som 2,9 % af alle bandeord, og selv de ældre, som ellers har de "pæneste" bandeord af de tre generationer, havde "kun" 27,9 % omskrevne bandeord. Der er altså ingen tvivl om at de bandeord man har valgt at udsætte de små børn for i det undersøgte børnefernssyn, er nogle meget milde nogle af slagsen.

Men er det så egentlig overhovedet bandeord der bruges? Mange ville sikkert ikke kalde udtrykkene fra det børne-tv jeg har undersøgt, for bandeord. Men hvordan vi oplever bandeord, er som nævnt ikke undersøgt. I artiklen har jeg valgt at bruge den samme definition på bandeord som er brugt i den generationsundersøgelse jeg har refereret til, for at kunne benytte mig af muligheden for at sammenligne de to undersøgelser. Min formodning er dog at bandeord fra området "kroppens nedre funktioner" af *mange* opleves som bandeord (fx *shit*, *lort*), at *nogle* af de religiøse bandeord og sygdomsbandeordene opleves som bandeord (fx *for helvede* og *kraftedeme*), mens andre ikke gør (fx *vorherre bevares* og *pokkers*). De omskrevne bandeord vil jeg antage at de *færreste* oplever som bandeord (fx *for søren*, *josses* og *for katten*). Men det er kun formodninger. Alligevel kan man gætte på at *samtlig*e af de bandeord der anvendes i det undersøgte børnefernssyn, ikke vil opleves som bandeord, eftersom størstedelen er omskrevne eller refererer til en sygdomsbetegnelse (*pokker*) vi ikke længere anvender ud over i bandeordsudtrykket, eller knytter an til Gud, hvilket sandsynligvis

i vore dage støder de færreste. De anvendte bandeudtryk i børnefernssynet er altså så stuerene at de sandsynligvis er tilladte i de fleste børnefamilier.

Og hvad med de bandeord som er opfundet til lejligheden såsom *du milde mælkebøtte* og *blafrende blomsterfrø*, er det virkelig bandeord? Disse ikke-etablerede omskrivninger er både udtryk der tilkendegiver følelser (fx ærgrelse), og ikke refererer til noget bogstaveligt, så de har altså bandeordenes funktion og, til dels, form. Men tabuet kniber det med at få øje på: Der er ikke meget tabu i blomster/planteområdet. Dog har omskrivninger som *du milde kineser* eller *saftsuseme* heller ikke meget med tabuer at gøre: Deri ligger netop omskrivningernes funktion, nemlig at man ikke skal kunne få øje på tabuet. Jeg har derfor valgt at medtage de nævnte ad hoc-udtryk alligevel. Udtrykkene illustrerer netop hvor langt man i børnefernssyn går for at inkludere ekspressivitet uden at det kommer til at virke stødende eller i modstrid med forældres eventuelle formaninger. De ikke-etablerede omskrevne bandeord spiller oven i købet kreativt på det univers som børneserien udgør, dvs. fx *du milde mælkebøtte* i blomsteruniverset i Fifi-serien, og udtrykket *hoppende uldtot* bruges i Palle Gris-serien af et får for at udtrykke ærgrelse.

Hvem bander i børnefernssyn?

Når man ser på bandeord i forhold til køn i de tre børneserier, er der ikke noget helt entydigt billede:

	Postmand Per	Palle Gris	Fifi	I alt
Mænd/drenge	88,6 %	96,3 %	35,3 %	73,4 %
Kvinder/piger	11,4 %	3,7 %	64,7 %	26,6 %

Tabel 4: De anvendte bandeord fordelt på køn

I Postmand Per- og Palle Gris-serierne er det mest de mandlige figurer der bander, mens det i Fifi-serien overvejende er de kvindelige karakterer. Børneseriernes figurer er nogenlunde ligeligt fordelt på de to køn, så det er ikke derfor forskellen er opstået. Til gengæld tilhører hovedpersonen i Postmand Per og Palle Gris det maskuline køn (hvilket også kan læses af seriernes titler), hvorimod det i Fifi er en pige figur der er hovedpersonen. Dette forhold kan måske forklare kønsforskellen. Samlet set er det dog mest mænd/drenge der bander, nemlig i 73,4 % af tilfældene. Det er måske også værd at bemærke

at alle de feminine karakterers bandeord er omskrivninger eller bandeord der refererer til Gud (fx *ih du milde*), mens mændene/drengene står for bandeord som ikke er omskrevet (fx *for pokker*). I andre bandeordsundersøgelser har man fundet frem til at mænd og drenge bander mere og kraftigere end piger og kvinder (Quist 2005, McEnery & Xiao 2004, Stenström 1991), så overordnet set følger børnefernset så på dette punkt den "virkelige" sprogbrug.

Hvad alder angår, er der heller ikke et entydigt mønster i det undersøgte materiale:

	Postmand Per	Palle Gris	Fifi	I alt
Børn	1,5 %	75 %	100 %	58,8 %
Voksne	98,5 %	25 %	0 %	41,2 %

Tabel 5: De anvendte bandeord fordelt på alder

Det er stort set kun voksne der bander i Postmand Per, mens det i de to andre serier er børnene der bander mest. Denne forskel på serierne afspejler sandsynligvis de aldersgrupper der er repræsenteret i hver serie: Karaktererne i Fifi er udelukkende børn (blomsterbørn/plantebørn/dyrebørn), mens der i Palle Gris er ca. 2/3 børn og resten er voksne karakterer samt et enkelt får. Postmand Per-serien udgøres dog af ca. 2/3 voksne og 1/3 børn, så de repræsenterede aldersgrupper svarer i Postmand Per altså ikke forholdsmæssigt til hvem der bander:

Der er kun 1,5 % bandeord der ytres af børn. Måske er denne sparsomme børnebanding et bevidst valg fra tilrettelæggerens side. Samlet set er det i serierne dog ikke karakteristisk for hverken børn eller voksne at bande.

Små børns brug af bandeord er undersøgt i et nyere speciale (Sørensen 2006), men frekvensen er hverken opgjort i forhold til tid eller sammenlignet med hyppigheden af bandeord i voksensprog. Vi ved altså ikke hvor meget børn bander i forhold til voksne i "virkelig" sprogbrug.

Børnefjernsyn er *ikke* kilden til børns bandeord

Denne lille undersøgelse af bandeord i børnefjernsyn tyder på at de små børn *ikke* får deres eventuelle saftige bandeord fra de medier de introduceres for – nok snarere fra de mennesker de omgives af: Samlet set er frekvensen af bandeord i de undersøgte børneserier på niveau med frekvensen i hverdagssamtaler, men bandeordene i serierne er meget milde – så milde at de færreste ville regne dem for at være bandeord. Men hvis man regner dem for bandeord, ligner de mere bedsteforældrenes bandeord end de ældre søskendes bandeord.

- Stenström, A.-B. (1991): Expletives in the London-Lund Corpus. I: K. Aijmer & B. Altenberg (eds.): *English Corpus Linguistics*, Longman, New York, s. 239-253.
- Sørensen, K. Lindberg (2006): *De små bander*, upubliceret speciale indleveret ved Roskilde Universitetscenter (dansk og psykologi).

Marianne Rathje (f. 1973) er forsker i Dansk Sprognævn.

Litteratur

- McEnery, A. & Z. Xiao (2004): Swearing in modern British English: the case of *fuck* in the BNC. I: *Language and Literature*, 13, 3, s. 235-268.
- Quist, P. (2005): *Stilistiske praksisser i storbyens heterogene skole – en etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation*, upubliceret ph.d.-afhandling indleveret ved Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet.
- Rathje, M. (2008): *Generationssprog i mundtlig interaktion. En sociolingvistisk undersøgelse af generationsspecifikke sproglige og interaktionelle træk i tre generationers talesprog*, upubliceret ph.d.-afhandling indleveret ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.
- Rathje, M. og M. Heidemann Andersen (2005): *Fuck, sgu og søreme. Bandeord og andre kraftudtryk i tre generationer. I: Nyt fra Sprognævnet 2005/2*, s. 4-10.

Facebook – også for dem på 25

Af Lene Rotne

Websitet Facebook, blandt brugere og kendere også kaldet "fjæset", "fjæsbogen" eller blot "fb", blev oprettet på Harvarduniversitetet i USA i 2004. Det var en studerende på universitetet, Mark Zuckerberg, der tog initiativ til oprettelsen af det sociale netværkssite, som i første omgang blot var tænkt som et internt netværk for de studerende på Harvard. Navnet Facebook refererer til de bøger man uddeler på universiteterne i USA med navne og billeder af de studerende, og Facebook skulle på den måde fungere som en elektronisk udgave af disse hvor folk med en universitets-mailadresse kunne oprette en profil. Siden er Facebook dog blevet åbent for alle, og det er kort sagt blevet et hit ikke bare i Danmark, men i hele verden. Faktisk så stort et hit at en undersøgelse foretaget af kommunikationsbureauet Node viser at der i maj måned 2009 blev skrevet flere artikler om Facebook end om sex – en stigning i forhold til i marts måned hvor Facebook stadig var 2 % fra at blive omtalt lige så ofte som sex.¹ Også datingsiden dating.dk taber brugere til Facebook, viser en undersøgelse foretaget af Brancheforeningen FDIM.²

I starten, efter at Facebook var blev til-

gængelig for alle, var det primært unge der oprettede profiler og benyttede Facebook, men det har dog ændret sig siden, og faktisk er den gruppe der bruger mest tid på Facebook i løbet af en uge, brugere omkring 45 år.³ Facebook er således ikke kun et univers for de helt unge. En undersøgelse foretaget af Mindshare viser endda at mens de ældre brugere strømmer til, siver de helt unge brugere væk.⁴ I maj måned 2009 mistede Facebook 5 % af de 15-24-årige brugere. Dette kan hænge sammen med tilstrømningen af de ældre brugere, for det er ikke alle unge der ønsker at være facebookvenner med forældre eller bedsteforældre, vil tagges fra oldemors 80-års fødselsdag, have mors kommentarer på væggen eller have bedstemor til at prikke i tide og utide.

1. Facebookordene og deres funktion

Som antydnet fulgte der med udbredelsen af Facebook både en række nye ord og begreber og ord der med Facebook har fået en ny betydning. Ordene *tagge*, *væg*, *venneanmodning*, *statusopdatering* og *prikke til* refererer alle til forskellige funktioner på Facebook. Selve opbygningen af en facebookprofil min-

1 <http://www.kommunikationsforening.dk/Menu/Set+og+hørt/Korte+nyheder/Facebook+frem+for+sex>

2 <http://www.kommunikationsforening.dk/Menu/Set+og+hørt/Korte+nyheder/Freeaway+taber+brugere+til+Facebook>

3 <http://www.kommunikationsforening.dk/Menu/Fagligt+nyt/Artikler/As+long+as+we+are+connected+we're+alive>

4 <http://www.kommunikationsforening.dk/Menu/Fagligt+nyt/Artikler/As+long+as+we+are+connected+we're+alive>

der om den såkaldte "blå bog" man laver til dimissionen på landets gymnasier med et billede af de enkelte studenter og en kort beskrivelse af vedkommende. I grove træk består en

facebookprofil af en profilside, en startside og en indbakke. Profilsiden kan man få et indtryk af på billedet:

Den består af en smal spalte i venstre side med et profilbillede, personlige oplysninger og en liste over de personer man er venner med på Facebook. Til højre for billedet kan man i feltet *Hvad har du på hjerte* skrive statusopdateringer, dvs. kortere eller længere kommentarer eller sætninger om fx hvad man laver, hvordan man har det eller lignende. Klikker man på *del*, bliver opdateringen

vist øverst på profilen i feltet der kaldes *væggen* lige under boksen med statusopdateringer. Væggen er en form for personlig opslags-tavle hvor de ting man foretager sig, bliver noteret. Her kan venner skrive beskeder eller kommentarer. Hvis man får man en ny ven eller kommenterer en vens status, vil det også blive meddelt på væggen under aktiviteter som på det nedenstående billede:

Nye statusopdateringer bliver også vist på startside som er den første side man kommer frem til når man logger ind på Facebook, og det er en samlet side hvor alle vennernes statusopdateringer bliver vist.

Facebook har også ført en ny betydning af ordet *prikke* med sig. Man kan prikke til sine venner, og vennerne kan prikke til en. Et virtuelt prik, som der er tale om på Facebook, kan signalere at man tænker på den person man prikker til, det kan bruges som en påmindelse eller for at hanke op i en ven man ikke har hørt fra i lang tid. Bliver der prikket til en, vil man kunne se følgende besked på startside,

Prikker

 Anne Kjærsgaard - prik tilbage | fjern

og man har efterfølgende mulighed for at prikke tilbage.

Billeder er en vigtig del af sitet. Har man ikke et billede på sin profil, kan man godt regne med at vennerne kommenterer og efterspørger det, og hvis veninden lige er blevet gift eller er kommet hjem fra en ferie i det fjerne, er det også normalt at spørge om hun ikke lægger billeder ud. Man kan selv lægge selvportrætter ud på profilen, men andre kan også "tagge" en på billeder og lægge dem ud. At *tagge* vil i facebookregi sige at man lægger et billede ud hvor man har markeret de forskellige personer på billedet med navn. Hvis man bliver tagget på et billede eller selv tagger en ven, vil det også blive noteret på væggen så alle ens venner kan se det. Facebook giver på den måde mulighed for at følge med i hvad der sker i vennernes verden. For en ikke-facebookbruger kan det lyde underligt, for man følger vel med når man ser sine venner

og snakker med dem. Men en facebookven er ikke nødvendigvis det samme som en rigtig ven. En facebookven kan fx være en gammel gymnasiekammerat der bor i den anden ende af landet, og som man måske mistede kontakten med efter gymnasietiden, men som man alligevel er nysgerrig efter at høre lidt mere om. Det kan være en veninde man fik under et ophold i udlandet, og som man mistede kontakten med da man efterhånden blev træt af at skrive lange mails til udlandet en gang om måneden. Eller personer som har betydet noget for en, og som man måske gerne vil vide lidt mere om, men som man måske ikke forventer at få den samme tætte kontakt med som før i tiden. Her giver Facebook mulighed for en nem og hurtig kontakt og for at følge med i vedkommendes liv, lige meget om personen befinder sig inden for eller uden for Danmarks grænser.

2. Sproget på Facebook

Også Facebook har bevæget sig uden for hjemlandets grænser. Som nævnt i indledningen opstod Facebook i USA, og siden da har sitet bevæget sig rundt i verden. Facebookordene er blevet oversat, og sitet er nu tilgængeligt på mere end 30 forskellige sprog, heriblandt dansk.

2.1 Oversættelse af facebookordene

Den danske version af Facebook kom i 2008, og som nævnt førte det mange "nye ord" med sig der kan inddeles i følgende tre kategorier (jf. Jarvad 1995):

Direkte lån:	facebooker (a facebooker), facebooke (to facebook), tagge (tag)
--------------	---

Betydningslån: væg (wall), prikke (poke)
Oversættelselån: venneanmodning (friend request)

Facebookordene i den danske version er oversat fra engelsk til dansk. Oversættelserne foretages af frivillige facebookere der stiller

forslag til oversættelser eller ændringer, som derefter skal godkendes af andre oversættere. Det er på den måde muligt for alle facebookere at hjælpe med oversættelsesarbejdet, og man kan melde sig til ved at klikke på "oversættelsesapplikationen" under *sprog* i menuen *kontoindstillinger*:

Oversæt Facebook

Er du interesseret i at oversætte Facebook? Facebook er på nuværende tidspunkt åben for at blive oversat til mange sprog. Besøg Oversættelsesapplikation for yderligere information.

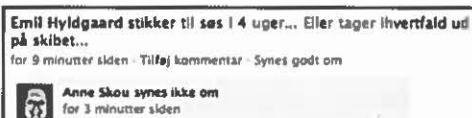
I Sverige er Simon Johansson ansvarlig for oversættelsen og de løbende ændringer af facebookordene, og det er en opgave der ikke altid er lige nem. Ofte kan det være svært at finde et svensk ord der dækker det engelske, og det kan være svært at afgøre om *friends* bedst kan oversættes med *vänner* eller *kompisar*, eller om *puffa* nu er den rette oversættelse af *poke*.⁵ I den danske facebookversion har der været enkelte mindre heldige oversættelser som *Hvad har du på hjertet?* i statusopdateringsfeltet som senere blev ændret til *Hvad har du på hjerte?* Det kan også diskuteres om alle oversættelserne er lige velovervejede. Hvor godt passer fx formuleringen *Hvad har du på hjerte?* (oversat fra engelske *What's on your mind?*) ind på et website hvor størstedelen af brugerne ligger i aldersgruppen 15-45?

På Facebook kan man kommentere venners statusopdateringer ved at skrive en kommentar eller ved blot at klikke på *Synes godt om*. Klikker man der, vil det blive vist under statusopdateringen:

👍 Marianne Rathje og Anne Kjærgaard synes godt om dette.

⁵ <http://www.spraktidningen.se/art.lasso?id=08366>

Når man læser vennernes statusopdateringer, er det dog ikke dem alle man nødvendigvis synes godt om, og i de tilfælde kan man savne et *Kan ikke lide-link/Synes ikke godt om-link*, og måske vil sådan et link også i enkelte tilfælde gøre det nemmere for den der skriver statusopdateringen at forstå hvad vennerne mener. For hvordan skal det opfattes når en ven skriver at han skal skilles, og en af vennerne markerer at han/hun synes godt om det? Og hvordan skal det opfattes hvis man skriver at man keder sig, og en ven markerer at han/hun synes godt om det? Som eksemplet nedenfor viser, fornemmer jeg også i min egen facebookvennekreds et behov for sådan et link:

Mens der kun findes én facebookversion på dansk, kan man i Norge anvende Facebook på både bokmål og nynorsk takket være de mange frivillige oversættere. *Poke* er på nynorsk blevet til *dult*, mens det på bokmål er blevet til *pokinga*. *Tag* er på nynorsk blevet til *merkje*, mens det på bokmål lige som i >

den danske version er blevet til *tagge*, og *wall* er på nynorsk blevet til *tavla*, mens det på bokmål hedder *veg*.⁶

2.2 Det personlige facebookprog

Gennemgangen af de mange facebookord kan give indtryk af at man skriver på en bestemt måde eller bruger et bestemt sprog på Facebook, men facebookordene refererer primært til de funktioner der er på sitet. En større norsk undersøgelse der blev foretaget i forbindelse med "Forskningsdagene 2008", viser desuden at de norske facebookere ikke opfatter sproget på Facebook som et valg mellem bokmål, nynorsk eller dialekt. 70 % af de deltagende i undersøgelsen varierer sproget og skifter mellem bokmål, nynorsk eller dialekt alt efter hvem de skriver til⁷. De kan fx bruge bokmål eller nynorsk når de skriver til en person de ikke kender så godt, og bruge dialekt når de skriver til en *kompis*, og egentlig kan man tale om lidt af den samme tendens i Danmark. Man skriver på en bestemt måde når man skriver en statusopdatering på sin egen profil, og skriver man på en vens væg, formulerer man sig forskelligt alt efter hvor godt man kender personen, om personen er yngre eller ældre end en selv, og om det er familie eller ej. Generelt er det ikke de lange udredninger, men for det meste korte sætninger - ofte ikke mere end en hovedsætning - der på humoristisk vis eller i en hurtig vending kan beskrive hvad man foretager sig, hvor man er, eller hvad man tænker på. Som jeg skrev tidligere, giver Facebook

Lene Rotne (f. 1977) er tidligere akademisk medarbejder i Dansk Sprognævn.

mulighed for både at følge med i vennernes liv og fortælle hvad man selv har på hjerte til alle vennerne på en gang, og det praktiske i det er en vigtig del af Facebooks popularitet. Vi vil gerne følge med, være til stede og forsøge at holde kontakten med rigtig mange mennesker samtidig med at vi arbejder, studerer, dyrker sport, passer børn, køber ind m.m. Det går stærkt, og farten og den hurtige kommunikationsform som Facebook, og lignende medier som fx Twitter, udbyder, kan hjælpe med at holde tempoet oppe.

Litteratur

Jarvad, Pia (1995): Nye ord. Hvorfor og hvordan, København. Gyldendal, 1995, s. 60-83.

⁶ <http://sprakrad.no/nb-no/Toppmeny/Publikasjoner/Spraaknytt/Spraaknytt-22009/Poke-eller-dult/>

⁷ <http://sprakrad.no/nb-no/Toppmeny/Publikasjoner/Spraaknytt/Spraaknytt-12009/Spraket-pa-Facebook/>

Om menneskers og maskiners tilgang til excerpering af sproglige nydannelser - en diskussion og en systemevaluering

Af Jakob Halskov og Pia Jarvad

I denne artikel vil vi beskrive arbejdet med Dansk Sprognævns Ordtrawler som er udviklet af Jakob Halskov. Ordtrawleren har til formål automatisk at finde nyordskandidater i de meget store tekstkorporer som nu til dags er tilgængelige på nettet, og dermed bidrage til at følge sprogets udvikling. Vi har foretaget en formel og kvalitativ evaluering af dette automatiske excerperingssystem, og vi diskuterer styrker og svagheder ved automatiseret kontra menneskelig excerpering. I evalueringen udgør menneskelige vurderinger den guldstandard som systemet holdes op imod.

Hvad er et nyt ord?

Klatfravær, mælkeskandale, boliggaranti ver. 2.0, bølgebank, udsatteråd, caucusvalg, popsprog, bandekrig, bitterfisse, burkaudvalg, dialogmedicinering, feelgood, grønvaske, kant ny brug, klimacertifikat, kontraktspolitik, sundhedskort (= sygesikringskort), oldschool, prettyboy, tudefjæs, uheldig alliance, underfrankeret billedlig brug om svagtbevaget, überseksuel.

En tilfældig række af nye ord fra de seneste år. Nogle af dem er benævnelser for nye ting og fænomener, fx *udsatteråd* 'kommunalt råd for varetagelse af udsattes (fx hjemløse) tarv', *grønvaske* 'det at varer o.l. fremstår som mere økologiske og klimavenlige end de i realiteten er', *mælkeskandale* (om skandale i Kina hvor der blev tilsat melamin i mælken med skrækelige sundhedsmæssige konsekvenser).

Andre er nye ord for noget som kendes i forvejen, fx *klatfravær* og *sundhedskort*. Gamle ord får tillagt nye betydninger, fx *kant* og *underfrankeret*. Til nye ord regnes også at ordet bruges på en ny måde, fx *dumpe eksamen* hvor det traditionelle er *dumpe til eksamen*. Udtryk som *boliggaranti ver. 2.0*, *uhellig alliance* har, selvom de består af flere ord, som helhed en fast betydning og fast form, og de er således nye faste udtryk, og de hører med i beskrivelsen af nye ord.

Nye ord og ny brug af gamle ord er nyheder i forhold til det inventar af ord som findes i forvejen, dvs. at vi regner nye ord for nye når de ikke står i gængse ordbøger (fx Den Danske Ordbog, Retskrivningsordbogen, Nudansk Ordbog, og ikke mindst Nye ord >

i dansk på nettet fra 1955 til i dag¹ og Dansk Sprognævns samling).

Når et nyt ord opstår, ved man aldrig om ordet bliver et varigt tilskud til dansk, eller om det forsvinder lige så hurtigt som det kom. Det kan ske for *burkaudvalg* og *klimakaravane* 'bus som kører rundt i landet i 2008-9 med oplysning om den globale opvarmnings betydning for klimaet', og det er sket for *mælkeskandale* (se nedenfor). Sådanne kometord har stærk affinitet til bestemte hændelser og kan ikke forstås uden at man kender til hændelserne. De er leksikaliserede. De har potentiale til at blive varige tilskud, men det finder man først ud af når der er gået et stykke tid.

En anden type nye ord som heller ikke får varig indflydelse på sproget, er de banale sammensætninger, fx *klimakonference*, *klageantal*, *værdipapirsammensætning*. De er dannet af sprogets byggeklodser efter de regler som vi opbygger et ord på, og de er gennemskuelige og uproblematisk at forstå hvis man kender førsteled og andetled. De har potentiale til at blive varige tilskud, men det finder man først ud af når der er gået et stykke tid, og ordet lægger sig fast som "ordet for tingen".

De første typer kaldes prægnante ord, og det er så de ord som bliver varige i sproget, mens de to sidste typer ord kaldes uprægnante, og dem er der rigtig mange af; det kommer vi ind på senere i artiklen. Det er selvsagt de prægnante nye ord og udtryk som har størst interesse for beskrivelsen af sprogets udvikling.

¹ <http://www.nyeordidansk.dk>

Hvordan exciperer sprogforskere?

Den humane excipering afhænger af de mål den enkelte person eller institution exciperer mod, fx mod et resultat som en nyordsordbog, retskrivningsordbog, modersmålsordbog, tosprogsordbog eller en fagordbog. Her i denne artikel er målet nyordsordbog. Den humane excipering repræsenterer en høj grad af abstraktion i forhold til et korpus, og resultatet, exciperterne på seddel eller i database, kan i mange tilfælde betragtes som midtvejs mellem korpus og ordbog. I den humane excipering har exciperisten som modersmålstalende viden om sproget og kan derfor se bort fra grafiske elementer hvis det er nødvendigt, hun kan lemmatisere og normalisere, hun kan vurdere ordet og dets betydning i forhold til konteksten samtidig med exciperingen, og hun har tillige viden om omverdenen. I den humane excipering fungerer mennesket således som et morfologisk, syntaktisk, semantisk og omverdensmæssigt filter.

Kilderne til excipering er begrænsede og udvalgt af exciperisterne – nogle gange efter erfaring med hvor man finder mest, fx at aviser rummer flest nye ord. Det er ikke mærkeligt eftersom de har nyhedsformidling som primær funktion, og som følge deraf er det der de nye ord oftest dukker op på skrift første gang. Det er også i almindelighed aviserne der formidler de nye ord videre til andre medier. Kilderne, som har været exciperet i Dansk Sprognævn siden begyndelsen af 1960'erne, fordeles sig som man kan se det i skemaet nedenfor. Når kilden *internet* er så lav, hænger det sammen med at det er en ny kilde, og at procentangivelserne er for kilderne i en over 50-årig periode.

Kilder	%
Københavnske aviser	52
Provinsaviser	8
Distriktsblade hele landet	4
Kortgenre ²	3
Ugeblade	7
Alment faglige ugeblade	5
Officielt sprog ³	4
Bøger	7
Fremmedsprog ⁴	4
Mundtligt sprog	3
Internet	1

Men det er ikke nok at notere sig ordet den første gang det optræder. Ordet skal verificeres som nyt, som brugbart i mange genrer og blandt mange forskellige grupperinger af mennesker både socialt og geografisk for at man kan sige at ordet tilhører det almene, fælles sprog i Danmark. Derfor har man især i de tidligere år, hvor de store elektroniske tekstkorporer ikke eksisterede, excerperet samme ord mange gange. Det gøres ikke i samme udstrækning mere. De excerperede ord konfereres med Sprognævnets ordsamling, som i dag rummer omkring 1 mio. nye ord siden 1955, og med en række opslagsværker som Nudansk Ordbog, Den Danske Ordbog, de store tosprogsordbøger og tekstsamlinger som Infomedia og Google.

² Kortgenre er excerpter fra skilte, reklamer i det offentlige rum og andre tekster hvor kontekst ofte er lille eller mangler.

³ Officielt sprog er en vigtig kilde både for Sprognævnets forpligtelse over for varetagelse af juridisk sprog som et klart og gennemskeligt sprog og for vurderingen af et nyt ords status.

⁴ Fremmedsprog excerperes for at dokumentere etymologi og de europæiske sprogs fælles udvikling. Her er i særlig grad tale om The Guardian, Le Monde, Neue Züricher Zeitung.

En almindelig udbredelsesmåde for et nyt ord er at det dukker op i en avis, og tingen eller fænomenet bliver omtalt, det bliver forklaret og måske sat i citationstegn eller løftede kommaer, og brug af kursiv eller anden grafisk særmarkering ser man også. Ofte er nye ord forklaret rent betydningsmæssigt, og skribenten kommenterer ordet. Hvis det er et ord fra et fremmed sprog, kan det være forsøgt oversat. Sammensætninger er ikke sjældent skrevet i to ord eller med bindestreg mellem leddene. Alle disse træk er signaler for at det pågældende ord er en nyhed. Er det nye ord et blivende ord, så anvendes det i en periode med disse typer af nyhedsmarkering, senere forsvinder nyhedsmarkeringen, og ordet indgår således i det øvrige ordforråd.

Hvordan excerperer en maskine?

Ved maskinel excerpering underkastes elektroniske tekster en række automatiserede behandlinger i en bestemt rækkefølge.

1. Brødtæksten deles op i sætninger, og sætningerne hakkes op i en sekvens af ordformer.
2. Hver ordform tildeles automatisk en ordklasse.
3. Hver ordform tildeles automatisk et lemma (ordets grundform).
4. De enkelte oplysninger om hver ordform, dvs. formen, ordklassen og lemmaet, lagres og indekseres i en database så man hurtigt kan gennemsøge store mængder tekst for bestemte mønstre (her anvendes Corpus Workbench⁵-formatet).

⁵ <http://www.ims.uni-stuttgart.de/projekte/Corpus-Workbench/>

5. Inventaret af samtlige forskellige ordformer (det samlede ordforråd) filtreres og/eller sorteres ved hjælp af ord- og frekvenslister over allerede kendte ord.

I afsnittet om evalueringen af den maskinelle excerpering vil vi beskrive hvilke eksisterende ordbøger og referenceværker der anvendes til filtrering og sortering.

Da den kunstige intelligens lader vente på sig, så har maskiner stadig vanskeligt ved at abstrahere medmindre de er blevet eksplicit programmeret til det. En maskine vil således som udgangspunkt opfatte stavevarianter som vidt forskellige ord og altså foreslå *U.S.A.* som nyordskandidat selvom den har formen *USA* i sin liste over allerede kendte ord. På tilsvarende vis skal en maskine også have detaljerede instrukser om hvordan den skal håndtere bindestreger, små/store bogstaver, citations-tegn osv. I modsætning til menneskelige excerpister, for hvem det er helt naturligt at inddrage et ords kontekst, så kræver det temmelig avancerede programmeringsteknikker at få maskiner til at tage hensyn til den sproglige kontekst hvori et ord optræder. Således vil

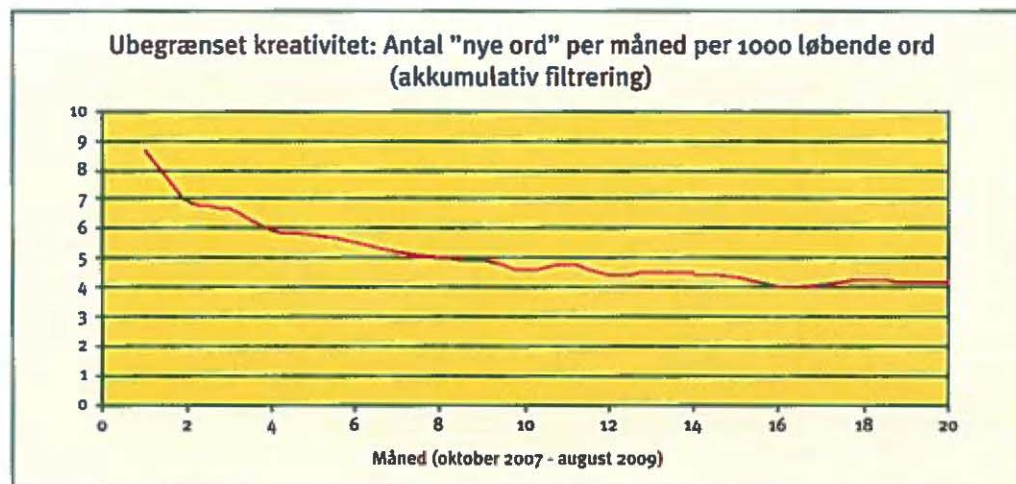
ny brug af eksisterende udtryk, ny valens, nye flerordsforbindelser osv. være vanskelige at få en maskine til at identificere.

Eksperiment: automatisk excerpering af nyordskandidater fra avistekst

I det følgende redegør vi for den automatiske excerpering, og vi gennemgår et antal sorterings- og filtreringsmekanismer. Vi sammenligner guldstandarderne med systemets resultater og ser på støj og resultater.

Fra 30.000 nye ord om måneden til 150

Man hører ofte at sprogets kreativitet er grænseløs, og at størrelsen af det danske ordforråd er uendeligt. Figuren nedenfor illustrerer hvordan Ordtrawleren måned for måned registrerer tusinder af ukendte ordformer. Det gør den også selvom man fjerner ca. 1,2 millioner allerede kendte ordformer fra et antal ordbøger og referencekorpuser og ser bort fra ikke-ord (der er tekststreng med grafiske tegn som ikke er bogstaver; typisk URL'er og e-mail-adresser) og proprietær og tilmed anvender akkumulativ filtrering af alle hidtil observerede ordformer.

Selv efter 20 måneder observerer systemet stadig mellem fire og fem ukendte ordformer per 1000 løbende ord. En enkelt måneds data fra Infomedia (ca. 7 mio. løbende ord) bidrager således med ikke mindre end 30.000 "nye ord". Citationstegnene tilkendegiver at en menneskelig excerpist naturligvis aldrig vil betragte mere end en brøkdel af disse tekststrengene som sproglige nydannelser der kan indgå i en nyordsordbog, men for en maskine er det anderledes vanskeligt at skelne skidt fra kanel. Tallet kan virke overraskende, for der er meget sjældent tale om stave- eller slåfejl i redigeret nyhedstekst, men læseren kan blot tænke på hvor mange sammensatte ord sprogbrowseren kan danne på basis af et enkelt mønster som tal-tal-(sejr/nederlag) (fx 32-14-sejren).

Anvendes nyordssignaler, så kan antallet af kandidater imidlertid reduceres fra ca. 30.000 per måned til ca. 150 per måned. Dermed ignoreres en masse udmærkede nydannelser naturligvis, men som figuren illustrerer, så plages Ordtrawleren bestemt ikke af datamangel.

Guldstandard

Udgangsteksten er 177 korte avisartikler (ca. 75.000 løbende ord fra Jyllands-Posten i 2008) som en praktikant⁶ ved Dansk Sprognævn manuelt har exciperet. Hun har opmærket nyordskandidater og sikret sig at disse ikke i forvejen var registreret i Sprognævnets ordbase. Nyordskandidaterne er vurderet i forhold til exciperingsmålet, i dette tilfælde en nyordsbog. En seniorexcerptist har gennemgået de samme tekster, og det samlede resultat af exciperingen giver 252 ord som er guldstandard. Formålet med denne guldstandard er

at vurdere hvor stor en del af samtlige nydannelser i avisartiklerne Ordtrawleren formår at identificere. Af de 252 nyordskandidater er 33 nye ordforbindelser, fx *gå kort*, og 11 er ny betydning af et i forvejen eksisterende ord, fx *retorik*, og 208 ord er nye ord i form og indhold.

Evaluering af maskinel excipering

Ordtrawleren består i sin nuværende form af en håndfuld tekstbearbejdningsprocedurer (små programstumper), en stor database (til lagring af tekstmateriale, filtre og nyordskandidater), en korpusservice og en simpel brugergrænseflade til forskellige korpusværktøjer. Fælles for alle de følgende fremgangsmåder er at Ordtrawleren automatisk fjerner alle ikke-ord i input (se ovenstående definition).

Første fremgangsmåde: primitiv filtrering

Som tabellen nedenfor viser, så er én tilgang til maskinel excipering at lade Ordtrawleren fjerne et større antal allerede kendte ordformer fra tekstininput. De kendte ordformer kan stamme fra relevante ordbøger og korpusser, og i alt kan ca. 1,2 millioner ordformer elimineres på denne facon.

⁶ Tak til Anne Sofie Jakobsen

Maskinel filtrering af allerede kendte ordformer			
Nr.	Filter	Antal lemmer	Antal ordformer
1	Retskrivningsordbogen 2001	64.038	399.062
2	I Den Danske Ordbog, men ikke i 1	34.960	Samme
3	I Ordsamlingen (sep. 2008), men ikke i 1-2	221.679	Samme
4	I Korpus 90, men ikke i 1-3	?	124.585
5	I Korpus 2000, men ikke i 1-4	?	436.004
I alt		?	1.216.290

Tabellen nedenunder viser hvordan maskinen klarer sig i forhold til den menneskelige excerptist (som vi antager er 100 % perfekt). De tre mål, *precision*, *recall* og *F-score*, stammer fra forskningsfeltet *Information Retrieval*⁷. *Precision*, som vi vil kalde *træfrate*, er udtryk for hvor stor en andel af alle maski-

nens fundne kandidater der svarer til guldstandard, *recall*, som vi vil kalde *genkaldelsesrate*, fortæller hvor mange af guldstandardens kandidater maskinen finder i materialet, og *F-score*, som vi vil kalde *succesrate*, er et vægtet gennemsnit af de to andre mål.

Primitiv filtrering af nyordskandidater				
	#kandidater	succesrate	genkaldelsesrate	træfrate
Menneske	208	1	100 %	100 %
Maskine (inklusive proprier)	1061	0,22	69 %	13 %
Maskine (eksklusive proprier)	589	0,31	60 %	21 %
Maskine (inklusive proprier og uden Korpus 2000 som filter)	1498	0,20	84 %	12 %
Maskine (eksklusive proprier og uden Korpus 2000 som filter)	878	0,28	73 %	17 %

Den bedste balance mellem træfrate og genkaldelsesrate opnås ved at anvende samtlige filtre og samtidig udelukke alle proprier i materialet (589 kandidater hvoraf 124, eller 21 %, er korrekte). Det fremgår også at filtrering med alle ordformer i Korpus 2000 eliminerer en del gode kandidater (dvs. reducerer

genkaldelsesraten), men samtidig har en vis støjreducerende effekt.

Anden fremgangsmåde: statistisk sortering

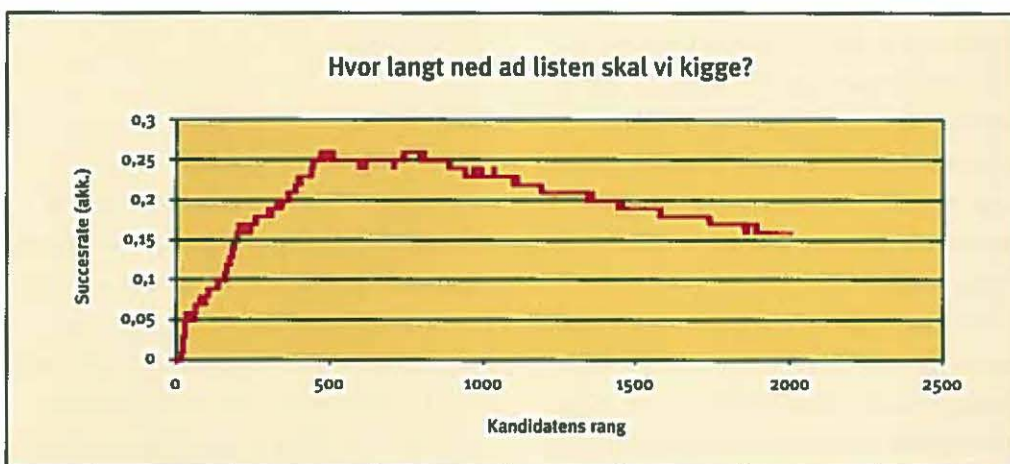
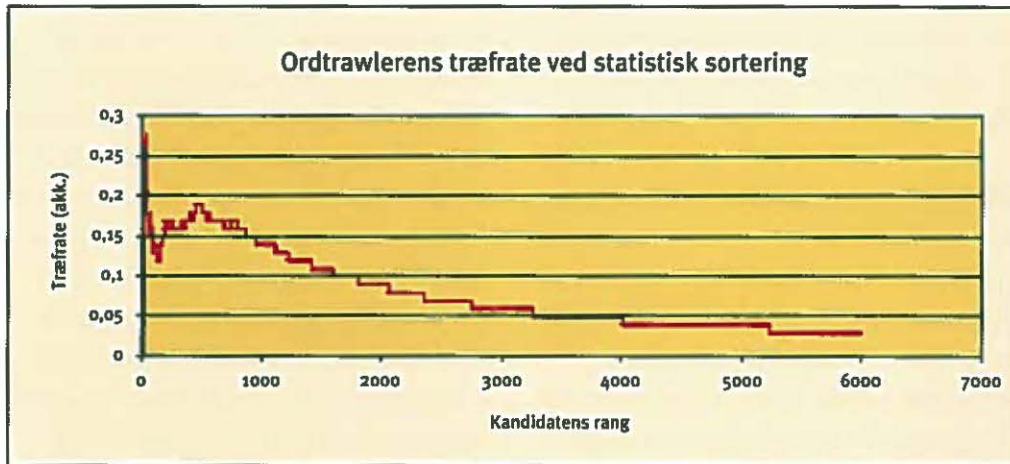
En lidt mere sofistikeret tilgang er at beholde alle ordformer i tekstininput, men sortere dem statistisk ved at sammenligne hver ordforms hyppighed i input (analysekorpusset) med

⁷ = genfindelse af tekster, dokumenter, information

dens hyppighed i et stort referencekorpus af ældre dato. Det resulterer i et statistisk mål⁸ for hvor bemærkelsesværdigt over- eller underrepræsenteret hver ordform i analysekorpuset er i forhold til referencekorpuset. Hypotesen er at ordformer som er bemærkel-

sesværdigt overrepræsenterede i artiklerne fra Jyllands-Posten i forhold til referencekorpuset, Korpus 2000, er mulige nydannelser.

Figuren herunder viser at træfraten ved statistisk sortering på intet tidspunkt kommer over 30 %.

En ting er hvor meget "støj" der er på den liste nyordskandidater som Ordtrawleren frembringer, en anden ting er hvor stor en

⁸ Vi anvender målet log-odds (jf. Evert 2004) som i særlig grad prioriterer sjældne begivenheder (fx ordformer som aldrig er set før).

del af samtlige gode kandidater i materialet systemet kan finde. Balancen mellem de to succeskriterier er som sagt succesraten, og grafen ovenfor viser at den bedste balance opnås ved at tage de øverste godt 500 kandidater i betragtning. Dette tal passer >

meget godt med det antal kandidater der er tilbage efter primitiv filtrering hvor propriert udelukkes (se tabellen "Primitiv filtrering af nyordskandidater"). Sortering har altså, i dette eksperiment, næsten samme effekt som primitiv filtrering, men samtidig den fordel at nye betydninger af eksisterende ordformer ikke udelukkes (og ved større datamængder vil sortering være den mest attraktive løsning).

Tredje fremgangsmåde: Nyordssignaler i konteksten

En åbenlys svaghed ved de to ovenstående fremgangsmåder er at de ser helt isoleret på de enkelte ordformer i teksten og ignorerer konteksten, selvom denne ofte kan indeholde vigtige tegn på at der er en sproglig nydannelse i farvandet. En meget simpel teknik er således at lede efter et antal konkrete nyordssignaler og excerpere de ord som optræder ved siden af disse signaler. Vi har forsøgsvis anvendt signalerne "såkaldt", "såkaldte" og citationstegn og bedt maskinen excerpere ordet umiddelbart til højre for de to førstnævnte signaler samt ord der er forsynet med citationstegn.

Det resulterede i en fangst på 15 kandidater hvoraf de 6 var korrekte nydannelser ifølge guldstandard. Eksperimentet viser at nyordssignaler medfører en høj grad af træfsikkerhed, men en lav genkaldelsesrate (rigtigt mange udmærkede kandidater overses fordi nyordssignaler er relativt sjældne). Nyordssignaler kræver altså store mængder tekst, men informationssamfundet er jo netop karakteriseret ved en eksponentielt stigende tekstproduktion.

Konklusion

Efter vanlig målestok i *Information Retrieval* er vores træfrate (og succesrate) skuffende lav, men den viser at opgaven (excerpering af nye ord til en nyordsordbog) er overordentlig svær for en maskine. Med ca. én fuldtræffer for hvert femte ord vil toppen af Ordtrawlerens kandidatliste dog trods alt være anvendelig og udgøre en tidsbesparelse for den menneskelige excerpist. Samtidig er filtrering via nyordssignaler en meget lovende teknik når der er tale om store mængder tekst, for så er det mindre afgørende at optimere genkaldelsesraten. Vi er derfor ved at udføre et nyt eksperiment hvor Ordtrawleren slippes løs på millioner af løbende ord og blandt andet analyserer dem vha. nyordssignaler. Desuden kunne man måske med fordel kombinere statistisk sortering med ét eller flere filtre (eksempelvis bare ord der er registreret i Ordsamlingen).

Støj

Ordtrawleren finder som nævnt nye ord som også blev fundet i guldstandard, fx *bonuspotentiale*, *klangmassage*, *visionsudspil* og *straksdom*. Men den finder også ord som i en resultatliste ville være støj. Det er bøjningsformer af ord, fx *inuitterne* (*inuit* står i *Retskrivningsordbogen*), fx fagsprog som *vasopressin* (medicinsk fagsprog), gamle ord som kan stå i Ordbog over det danske Sprog, men ikke forekommer i andre ordbøger, fx *fiskeplads* og *vurderingspris*. Men den største gruppe af ord som giver støj, er banale sammensætninger som *rejserådgivning*, *rejsevaccination* eller kometord som *mælkeskandale*. En støjkilde er at maskinen tager fragmenter

af flerordsudtryk med som nyordskandidater, fx medtager den 24-års når det nye ord 24-års-regel bliver skrevet 24-års regel, altså uden bindestreg. Institutionsnavne som FEMA, ABX, BRC er også kilde til støj, langt de fleste skal ikke med, men det er vanskeligt at opstille maskinregler for medtagelse og udelukkelse. Alt i alt er Ordtrawlerens største udfordring håndteringen af banale sammensætninger, fagsprog og institutionsnavne.

Pingvinord

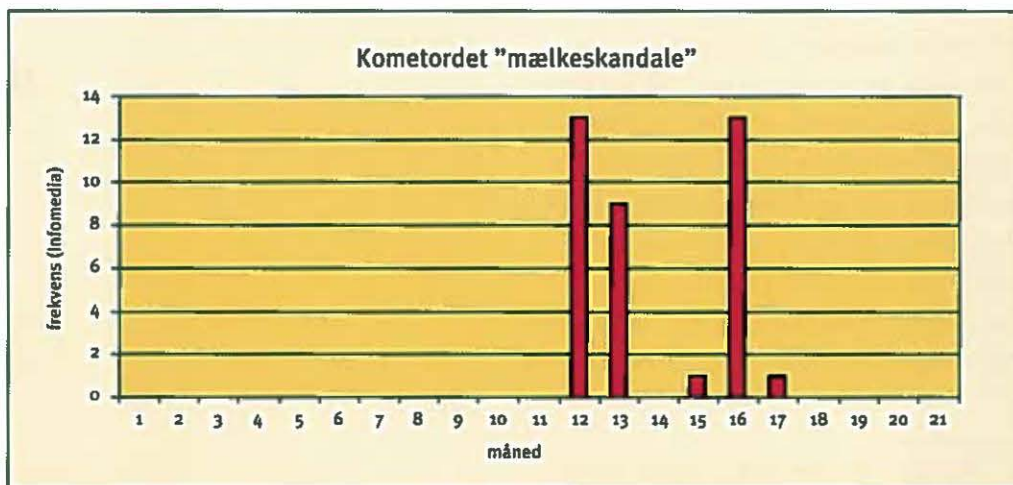
Under redaktionen af Dansk Sprognævns Retskrivningsordbog, 1986, fremlagde en af redaktørerne sin prøveredaktion af bogstavet P – og ordet *pingvin* manglede. Siden blev pingvinord betegnelsen for helt almindelige ord som af uransagelige årsager overses af mennesket – af excerpisten, redaktøren osv. Pingvinordene er ikke helt ualmindelige, og det kan hænge sammen med at man fokuserer på ét ord og overser det der står lige ved siden af. *Persillesovs*, som næsten må siges at høre til dansk kulturarv, er først opdaget manglende i forbindelse med den nuværende

redaktion af Retskrivningsordbogen, 2011. Ordet *næsehjul* 'støttehjul til campingvogn, fly o.l.' findes af maskinen, og her har vi at gøre med et pingvinord; *næsehjul* er ikke med i Ordbog over det danske Sprog, Den Danske Ordbog, Retskrivningsordbogen eller Nudansk Ordbog. Og det er heller ikke nyt. I John Foltmann: Flyveordbogen, 1945 er ordet *næsehjul* med med denne betydning: 'forreste understelshjul'. Med hensyn til pingvinord giver Ordtrawleren overraskende og meget nyttig information.

Reduktion af støj

Vi er ved at udarbejde en mere detaljeret støjanalyse baseret på et omfattende tekstmateriale fra Infomedia og håber dermed at kunne mindske støjen. I dette afsnit vil vi kort beskæftige os med en særlig støjtype som det kræver diakrone data at beskrive.

I eksperimentet med Jyllands-Posten har vi kun empiri for en enkelt dag (den 20. september 2008), men er det muligt at identificere kometord ved at analysere deres frekvensprofil i Sprognævnets diakrone korpus

fra Infomedia⁹? Omstående figur illustrerer hvordan en enkelt nyordskandidat fra eksperimentet, nemlig den trunkerede streng mælkeskandale*, afslører sig selv som et kometord via en sådan frekvensprofil.

Mælkeskandale observeres første gang i måned nummer 12 (dvs. september 2008) og sidste gang i måned nummer 17 (dvs. februar 2009). Vi planlægger nærmere studier af disse diakrone frekvensprofiler for at se om de kan anvendes som støjfilter.

Konklusion og perspektiver

Artiklen illustrerer at menneskers og maskiners tilgang til excerpering af sproglige nydannelser fra løbende tekst er vidt forskellig. Den menneskelige excerpist har en række fordele frem for maskinen, især sin fænomenele modersmålskompetence, sin omfattende omverdensviden og intuition. På alle disse punkter er maskinen underlegen, og dens natursprogsbehandling er mangelfuld og fejlbehæftet. Maskinens styrke er til gengæld at den excerpere 100 % objektivt, ikke har fokusproblemer (som kan få den til at overse ovennævnte pingvinord) og ikke hæmmes af en langsommelig processeringstid.

Konklusionen er altså at man må fortsætte med at excerpere manuelt, idet en række sproglige nydannelser ikke kan identificeres af Ordtrawleren på nuværende tidspunkt (fx flerordsforbindelser og nye valensmønstre), men at den automatiske excerpering, med den rette filtrering/sortering, giver et væsentligt tilskud til mængden af nyordskandidater.

⁹ Dette korpus indeholder pt. ca. 21 måneders nyhedstekster fra og med oktober 2007. I alt ca. 150 mio. løbende ord.

Jakob Halskov (f. 1975) er projektforsker i Dansk Sprognævn.

Pia Jarvad (f. 1946) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Desuden vil Ordtrawlerens træfrate sandsynligvis øges efterhånden som korpusset spænder over længere tid, og lejlighedsdannelser og kometord bedre kan identificeres.

Litteratur

Evert, Stefan (2004): *The Statistics of Word Cooccurrences: Word Pairs and Collocations*. Ph.d.-afhandling, Stuttgart Universitet.

Jarvad, Pia (1995): *Nye ord – hvorfor og hvordan?*, Gyldendal, København.

For meget af det rigtige (hyperkorrekthed)

Af Erik Hansen

Denne artikel handler om sprogfejl, specielt den type fejl man kalder hyperkorrekthed eller overkorrekthed.

En sprogfejl er en afvigelse fra en sprognorm. En norm er et regelsæt som man kan, eller skal, følge for at få kommunikationen til at glide uden besvær. Vi har normer for stavning, for udtale, grammatik, bøjning, ordforråd, og der er normer for stil, fx hvordan en officiel skrivelse skal affattes, eller hvordan man holder en tale ved en begævelse.

Men det er ikke nok at definere en fejl som afvigelser fra normen. Tager vi det berømte bonmot *Va' mæ' kulturen?*, så indeholder det to stavemåder som strider imod Retskrivningsordbogens anvisninger, men der er ikke tale om stavfejl, for afvigelserne fra normen er tilsigtede, og apostrofferne signalerer at afsenderen skam godt ved hvordan det skal være.

I vores definition af sprogfejl indgår der således en formodning om at afvigelsen er utilsigtet. Som i følgende monitortekst i venteværelset til en tandklinik: *Vores modernede tandklinik med 16 medarbejder har specialiserede sig indenfor følgende områder ...* (Bagsværd maj 2009).

En hyperkorrekt fejl opstår på denne måde: *Lykkes* (nutid og infinitiv) og *lykkedes* (præte-

ritum og participium) udtales ens af formentlig de fleste, nemlig som 'lykkes'. Udtalen svarer således bedst til stavemåden *lykkes*.

Det svære er at huske formen *lykkedes* og at anbringe den rigtigt. Det får mange til for en sikkerheds skyld at vælge denne besværlige form hvor det skulle have været *lykkes*, fx *vi håber det vil lykkedes til næste år*. Den hyperkorrekte form opstår altså ved at den talende eller skrivende begår en fejl, netop i sine bestrebelse på at undgå en fejl.

Gjort med *d*

Klassikeren blandt hyperkorrekte stavemåder er *gjordt*. Der er stumt *d* i *gjorde*, så det kommer med i den egentlig sympatiske stavfejl *gjordt*. De mange stumme bogstaver optræder meget tit hyperkorrekt: Når vi har *kugle*, *ugle*, *ligne*, *mægle* med stumt *g*, så ligger de hyperkorrekte stavemåder (en lille) *smugle* og *et hvign* ligefor.

Særlige problemer har danskere med baggrund i en dialekt som ikke har "blødt *d*", en detalje som de tit overfører til rigsmål: *blø* (blød), *bae* (bade), *u* (ud) osv. Når de skriver, skal de huske at notere talrige stumme *d*'er, og så kan der let blive for mange: *udbåd* (ubåd), *udanset* (uanset), *udvedkommende* (uvedkommende) osv.

Mere fransk end i Frankrig

Hyperkorrekte udtaler er vistnok sjældne, men man finder dem i fremmedord og fremmede navne. De franske ord *pétanque* og *Citroën* udtales af mange 'petang' og 'sitro-æng'. Det er det ordelement vi har i fx *point*, *engagement*, *møblement* som overføres og resulterer i de hyperkorrekte udtaler. Bestræbelsen for at udtale ordene på korrekt fransk fører til en ukorrekt udtale. Det tilsvarende har vi i *entrecote*, som tit høres som 'angtreko', idet den talende antager at *t'et* skal være stumt lige som i franske ord som *trikot*, *bonmot*, *filet*.

En trefarvede kat

Et traditionelt staveproblem er formerne *nogen* og *nogle*. Udtalen er i moderne, naturligt dansk 'noen', uanset betydning og stavning. Forskellen mellem de to former er at *nogle* betyder 'mere end én', dvs. nogle stykker: *Vi fandt nogle kantareller*, mens *nogen* betyder 'mere end nul', dvs. nogen overhovedet: *Fandt I nogen kantareller?* Den svære form er *nogle*, som ikke stemmer med udtalen og derfor indbyder til hyperkorrekt anvendelse: *er der nogle der har ringet?; der er ikke nogle tilbage; hvis der kommer nogle ...*

Adjektiverne *enkel* og *enkelt* falder ofte sammen i udtalen på grund af *t*-svind i *enkelt*: *hver enkel deltager*. Det ved den opmærksomme sprogbruger og kommer så til at indsætte et hyperkorrekt *t*: *I al sin enkelthed lyder den logiske sætning* (Information marts 2009).

Auktion udtales i det daglige tit 'aktion' og falder altså i udtalen sammen med *aktion* i betydningen 'handling'. Det kan udløse en

hyperkorrekthed: *militære auktioner dybt inde i Helmand-provinsen* (TVA maj 2009).

En vistnok ret ny hyperkorrekthed hænger sammen med udtalesammenfaldet mellem endelserne *-et* og *-ede*. Som regel er det staveformen *-et* der overtager begge funktioner: *friskfanget orreder*, *marineret lammekoteletter*, *høvlet gulvbrædder*. Men den udtalefjernere form på *-ede* vælges undertiden hyperkorrekt: *En trefarvede hunkat er løbet væk fra Anemonevej 4 i Hareskovby* (VærløseNyt sept. 2009).

Den der kommer senest ...

Sidst og *senest* betyder ikke det samme. *Sidst* betegner det definitive slut, *senest* betyder 'indtil nu'. Vi siger *H.C. Andersens sidste roman*, men *Rifbjergs seneste roman*. Men *sidst* bruges i det daglige i samme betydning som *senest* når det ikke kan misforstås: *Sidste fredag*, *sidste nyt*, *sidste mode* indebærer ikke varsler om snarlig dommedag. Men det kan da være fornuftigt at skelne mellem *sidst* og *senest*, og så er det man i sin iver efter at huske *senest* kan komme til at sætte det ind hvor der skulle have stået *sidst*, og vi får en klokkeren hyperkorrekthed: *Men det bliver jo nok ikke det seneste vi kommer til at høre om det problem* (DR2 maj 2009).

Ordparrene *ligge/lægge*, *synke/sænke*, *springe/sprænge* og et par stykker til har meget længe været et problem: Hvornår det ene, og hvornår det andet? Det er *ligge*, *synke*, *springe* der vil brede sig, og den vågne sprogbruger skal huske på *lægge*, *sænke* og *sprænge*. Og så kan det ske at disse former hyperkorrekt kommer ind på fremmed område: *klokken 5 i morges sprængte der en bombe*.

Jeg og mig

Problemet *lykkes/lykkedes* er behandlet i indledningen. En parallel er *synes/syntes*. Både nutidsformen og datidsformen udtales af de fleste 'syns'. Den svære form er altså *syntes*, og det er den der optræder hyperkorrekt som nutid: *nu syntes jeg ikke mere det er så sjovt*.

Et af de mest diskuterede spørgsmål når det gælder korrekthed, er valget af pronominernes former: *Han er ældre end jeg/mig, en besked til de/dem der var her i morges, vi/os der har været med fra starten*. Vi nøjes her med en enkelt af konstruktionstyperne, nemlig den med *og*. I daglig tale hører man tit fx *Ole og mig skal i biffen*. Eller skulle det have været *Ole og jeg skal i biffen* - når det nu hedder *jeg skal i biffen* og ikke *mig skal i biffen*? Det ser ud til at *og*-forbindelsen i talesproget favoriserer *mig* (og *dig, ham, hende, os, jer, dem*). Så her gælder det, for den korrekthedsbevidste, om at passe på, så han ikke bruger *mig* osv. når det er subjekt i sætningen, og altså heller ikke *ved og*. Det er som om *og* er et advarselssignal mod *mig*, og så får vi den hyperkorrekte konstruktion *billedet forestiller Ole og jeg*.

Et hyperkorrekt hul

En anonym pædagogisk tradition advarer mod, forbyder og straffer måske ligefrem forbindelsen *som der*. Den rent grammatiske argumentation mod brugen af *som der* er underlødige og ugyldige, men det er absolut pædagogisk forsvarligt at advare: *Skriv og sig aldrig som der*, for det gør et dannet menneske ikke! Men den holder ikke, for der er forbindelser hvor *som der* er det rigtige, fx *denne plante, som der kun findes få eksemplarer*

Erik Hansen (f. 1931) var formand for Dansk Sprognævn 1985-2002.

af, vokser på fugtige steder; diskussionen om fagene pædagogik, psykologi og fagdidaktik, som der ikke direkte undervises i; jeg skriver så mange breve som der er tid til.

Hvis nu undervisningen har terroriseret en til at sky *som der* uanset om det er korrekt eller ej, udelader man det korrekte *som* og opnår i visse tilfælde forkerte og sprogstridige sætninger: *fagene pædagogik, psykologi og fagdidaktik, der ikke direkte undervises i* (WeekendAvisen maj 2009). Et hyperkorrekt hul i teksten.

Utak for omhu

De almindelige og fleste sprogfejl skyldes manglende kendskab til den mundtlige og skriftlige norm. Eller manglende omhu i udarbejdelse og fremføring af meddelelsen. De hyperkorrekte fejl forudsætter derimod kendskab til normen og omhu for at følge den, altså egentlig prisværdige dyder i sprogudøvelsen. Men her høstes kun utak for omhu.

Emnesøgning er mange ting

Af Ida Elisabeth Mørch

Emnesøgning bruges i forskellige sammenhænge som vil blive berørt i artiklen. Der vil dog være fokus på emnesøgning i Sprognævnets database med spørgsmål og svar og andre af Sprognævnets resurser.

1. Hvilke muligheder giver emnesøgning?

Formålet med emnesøgning er at man kan finde en artikel eller et svar om et givet emne uden at kende det opslagsord eller søgeord som artiklen eller svaret er registreret under. Hvis man således er nysgerrig efter svar om *adverbielt -t*, men ikke finder nok information ved at søge på opslagsordet *hjertelig*, vil man med en emnesøgning kunne finde alle de svar frem som beskæftiger sig med emnet. Man kan også tænke sig at man har fundet et svar om et ord med to genus (fx *en* eller *et kompliment*), og ud fra dette svars emneklassifikation lader man sig inspirere til at læse andre svar om samme emne.

En emnesøgning vil også kunne bruges til at skabe overblik over antallet af svar om et givet emne, fx brugen af store og små bogstaver i proprier (egennavne).

Emnesøgning kan altså tjene tre formål: dels kan man finde svar om et emne uden at kende opslagsordet, dels kan man lade sig inspirere til at læse videre om et emne som man ikke var opmærksom på fra starten, og

endelig kan man bruge emnesøgning til at finde ud af hvor mange svar der findes inden for hver kategori.

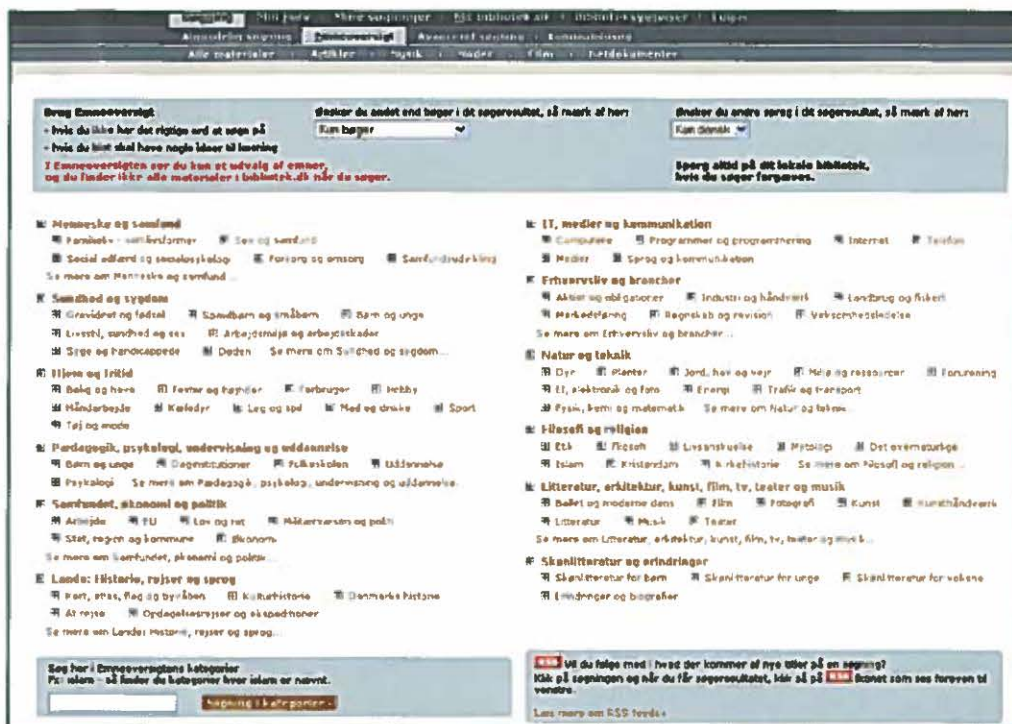
Med de effektive søgemaskiner som findes på nettet i dag, kan man udføre avancerede søgninger med fritekstsøgning og finde frem til en del af disse ting uden en emnesøgning. Med en emnesøgning som bygger på en god klassifikation, kan man dog foretage mere fokuserede søgninger. Ligesom man ved en kombination af emne- og fritekstsøgning kan lave mere præcise søgninger.

Nedenfor kommer jeg nærmere ind på de fordele en emneklassifikation i øvrigt kan have, og de udfordringer som man må imødesee undervejs.

2. Eksisterende eksempler på nettet

Emnesøgning findes på en række hjemmesider allerede, og i dette afsnit beskrives det især hvordan disse tilsyneladende fungerer. Det er sværere at vide hvor meget de faktisk bruges, og om redaktionen bag en given hjemmeside oplever at brugerne anvender emnesøgningen som den var tænkt.

Bibliotek.dk har emnesøgning i klassisk forstand. Hvis man vælger eller skriver et emne i den almindelige søgning, foretages der straks en søgning med det emne. Man kan også gå til denne oversigt over emnerne:

(www.bibliotek.dk/emneoversigt.php, 14.9.2009).

Det virker som en brugervenlig opbygning, og ca. halvdelen af Bibliotek.dk's brugere bruger emneoversigten ofte eller af og til. De resterende 50 % bruger sjældent eller aldrig emneoversigten (Larsen 2008, s. 11). Desuden kan det undre at man på siden kan læse følgende uden yderligere forklaring:

"I Emneoversigten ser du kun et udvalg af emner, og du finder ikke alle materialer i bibliotek.dk når du søger." (<http://bibliotek.dk/emneoversigt.php>, 14.9.2009).

Bag denne emneoversigt ligger det store biblioteksklassifikationssystem DK5. Det virker naturligt at gøre en søgning på emne muligt når alle materialer er mærket op med emne og andre klassifikationer (materiale, årstal, ISBN etc.).

Encyklopædien på nettet, som nu hedder Den Store Danske, Gyldendals åbne encyklopædi, giver også mulighed for emnesøgning. På forsiden kan man vælge mellem 16 overordnede emner, og man finder fx sprog under "Samfund, jura og politik".

(http://www.denstoredanske.dk/Samfund%2c_jura_og_politik/Sprog/Dansk, 14.9.2009).

hvor hyppigt et tag er brugt, stor skrift angiver at et tag er hyppigt, lille skrift at det er sjældent. Man kan klikke på et tag og få vist de bogmærker som har fået det pågældende tag, eller man kan taste et tag ind og søge på det.

Der kan være både fordele og ulemper ved at sætte denne type klassifikation i værk. Dette omtales nedenfor i afsnit 4.

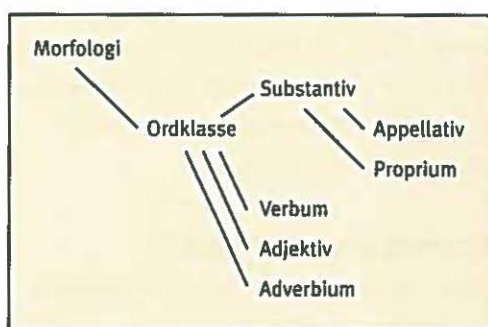
Traditionel emnesøgning er kendetegnet ved at det materiale som skal kunne søges frem, skal mærkes op med de relevante emner. Denne del lyder måske ikke så kompliceret, men det kræver dog en hel del forarbejde at nå frem til at alt materialet er klassificeret. Det er en læresætning blandt databaseansvarlige at man skal lave et grundigt forarbejde, kort udtrykt i advarslen: garbage in – garbage out (altså hvis der kommer skidt ind, kommer der noget skidt ud).

3. Dansk Sprognævns emnetaksonomi

Arbejdet med at etablere Sprognævnets emnetaksonomi fandt sted fra 2006 til 2008. Det som Sprognævnet kan ønske at emneklassificere, er både spørgsmål og svar, nye ord og andre af vores digitale resurser – i fremtiden fx også en database over "viden om dansk sprog". Det overordnede emne er altså sprog.

Sprognævnets emnekategorier er ordnet i et hierarki, som kaldes en taksonomi. Den består af en træstruktur med knuder som forgrener sig. Under knuden "morfologi" (formlære) hænger for eksempel en knude med termen "ordklasse", og under denne hænger grenene "substantiv" (navneord), "verbum" (udsagnsord), "adjektiv" (tillægsord) og "adverbium" (biord). Og under sub-

stantiv hænger igen "appellativ" (fællesnavn) og "proprium" (egennavn).

Fordelene ved at ordne emnekategorierne på denne måde er at man som fagperson let kan finde rundt i hierarkiet. Det er således bygget op så det følger de etablerede faglige discipliner. Der kan dog være emner som ikke normalt befinder sig i de etablerede sprogfaglige discipliner, fx udformningen af fodnoter, og de kan være svære at placere i hierarkiet. Derfor kan der af og til opstå vanskeligheder med at huske hvor man finder netop den kategori man skal bruge. Desuden drejer spørgsmål og svar sig oftere om grænsetilfælde end om det prototypiske inden for emnet.

Klassifikationen i praksis

I praksis bruges Sprognævnets emnetaksonomi (DSN-emnetaksonomi) ved at de svar der gemmes i svardatabasen, klassificeres med en eller flere af kategorierne. Et svar der drejer sig om *komma ved sideordnede ledsætninger*, klassificeres med en kombination af flere emnekategorier. I dette tilfælde emnekategorierne "komma" og "ledsætning". Nu har svaret altså fået denne emneklassifikation. Og ved en senere søgning vil svaret kunne hentes frem som et der handler om følgende tre >

emner: "komma", "ledsætning" og "komma" i kombination med "ledsætning".

I første omgang er denne søgning kun mulig i Dansk Sprognævns interne database. Men det er naturligt også at bruge emneklassifikationen i en søgning i de svar som er offentlige på internettet.

Emnesøgning på sproget.dk

Det er vigtigt når man bruger taksonomien i en søgning på nettet, at vurdere hvor detaljeret en taksonomi man ønsker at præsentere for netbrugerne – og hvilke brugere man henvender sig til. Der skal laves en tilpasset udgave som er egnet til en brugergrænseflade. Dertil skal der laves en nøgle som sørger for at man fra den tilpassede grænseflade søger de rigtige steder i den mere detaljerede taksonomi.

På hjemmesiden sproget.dk er der en emnesøgning på vej som forsøger at tage højde for disse forhold. sproget.dk henvender sig til en bred målgruppe af sproginteresserede mennesker, i praksis strækker brugerskaren sig fra skoleelever til korrekturlæsere, journalister og universitetsstuderende. Dette stiller krav til hvilke termer der anvendes. Både i teksterne på sproget.dk og i taksonomien følges Dansk Sprognævns anbefaling om at bruge de latinske grammatiske termer som beskrevet i *Grammatisk talt* (Galberg Jacobsen, 1996). På sproget.dk er den danske term dog skrevet i parentes bagved den latinske term for at fagudtrykkene ikke skal spænde ben for den flydende læsning og forståelse hos dem som er vant til den danske terminologi. Et eksempel fra sproget.dk's kommagrammatik:

"Subjektet (grundledet) er det man sæt-

ter kryds under. Det kan enten være et substantiv (navneord) eller et pronomen (stedord) ..."

(<http://sproget.dk/raad-og-regler/typiske-problemer/komma/kommagrammatik/hvad-er-en-setning>, 14.9.2009).

Dette princip vil også blive brugt i emnesøgningen. På sproget.dk har redaktionen etableret en selvstændig emnetaksonomi til brug for sidens egne tekster. Den er ikke så detaljeret og finmasket som Sprognævnets emnetaksonomi, men forhåbentlig både brugervenlig og brugbar. Men først når den er i brug på hjemmesiden, vil publikums respons vise om det er lykkedes at vælge forståelige emneord.

I de tilfælde hvor der kommer materiale fra Sprognævnet som er mærket op med den detaljerede taksonomi (i øjeblikket gælder det spørgsmål og svar), vil den detaljerede emneklassifikation blive "oversat" til sproget.dk's egen emneklassifikation.

På emnesøgningsiden vil mange af kategorierne fra DSN-emnetaksonomien således være grupperet sammen under nye betegnelser. Under "bøjning" vil sproget.dk's kategorier se således ud:

2	Bøjning	
	2.1	Bøjningsformer
	2.2	Verber (udsagnsord)
	2.3	Substantiver (navneord)
	2.4	Adjektiver (tillægsord)
	2.5	Participier (tillægsformer)
	2.6	Adverbier (biord)
	2.7	Pronominer (stedord)

(fra sproget.dk's kommende emnesøgning)

Her vises et uddrag af det komplekse af kategorier som dette dækker i den detaljerede sprognævntaksonomi:

- 1.1.1.1 morfologi ordklasse adverbium
- 1.1.1.2 morfologi ordklasse pronomen
 - 1.1.1.2.1 indefinit pronomen
 - 1.1.1.2.2 personligt pronomen
 - 1.1.1.2.3 relativt pronomen
 - 1.1.1.2.4 tiltalepronomen
 - 1.1.1.2.5 reflektivt pronomen
 - 1.1.1.2.6 possessivt pronomen
 - 1.1.1.2.7 demonstrativt pronomen
 - 1.1.1.2.8 interrogativt pronomen
 - 1.1.1.2.9 reciprokt pronomen
- 1.1.1.3 morfologi ordklasse adjektiv

- 1.1.3 morfologi bøjning
 - 1.1.3.2 finit bøjning
 - 1.1.3.2.2 tempus
 - 1.1.3.2.2.1 pluskvamperfektum
 - 1.1.3.2.2.2 præteritum
 - 1.1.3.2.2.3 præsens
 - 1.1.3.2.2.4 futurum
 - 1.1.3.2.2.5 perfektum

Bag ved de enkle emnekategorier som man ser på emnesøgningssiden på sproget.dk, ligger der altså en omsætningsnøgle som sørger for at der søges på de forskellige kategorier i den detaljerede taksonomi.

Der er taget højde for at fx en fagperson kan ønske at se hvilke emnekategorier som faktisk findes på sproget.dk, og der vil derfor være mulighed for at gå ind i et alfabetisk indeks over de kategorier som er i brug. I parentes efter kategorien er det angivet hvor mange sider der er klassificeret med den pågældende kategori.

Der vil imidlertid ikke være mulighed for at se svarenes detaljerede klassificering efter DSN-emnetaksonomien på sproget.dk. Dette skyldes bl.a. at det som navnet siger, er Sprognævnets interne taksonomi.

4. Perspektiver og udfordringer

Udfordringerne i arbejdet med emneklassifikation er bl.a. at afgøre om det er besværet værd. Hvor detaljeret skal klassifikationen være? Udnyttes mulighederne for at søge efter emne – overhovedet eller hvor meget? Disse spørgsmål diskuteres løbende på Sprognævnet.

Et af svarene er at når vi har en fælles emnetaksonomi, får vi en bedre fælles forståelse af hvad vi arbejder med. Vi kan dermed få anledning til at diskutere hvordan vi klassificerer spørgsmål og svar. Hvad spørgsmålene handler om, og hvor mange vi får om et givet emne. Vi klassificerer således allerede alle de svar vi giver ved spørgetelefonen, med taksonomiens kategorier. Dermed kan vi få et groft overblik over hvor mange spørgsmål vi besvarer inden for de forskellige emner.

En anden god udnyttelse af arbejdet med taksonomien er at udbyggede dele af den eventuelt vil kunne udgives som en oversigt over hvilke fagtermer vi opererer med.

Perspektiver for det praktiske klassifikationsarbejde

Det kan indimellem være et problem at afgøre hvordan et spørgsmål og svar skal klassificeres. Imidlertid vil der sandsynligvis kunne udvikles tekniske hjælpemidler som gør det lettere at være konsekvent. Det kunne således være en hjælp hvis man ved valget af en kategori bliver gjort opmærksom på >

en anden kategori som ofte bruges sammen med denne.

Kan folksonomier integreres?

Ville det være en fordel at lade internetbrugerne selv klassificere spørgsmål og svar og andre tekster fx på sproget.dk? Fordelene ville være at det ville spare de ansatte for at bruge tid på klassificeringen. Desuden ville brugerne blive mere engagerede og føle at de kunne bidrage til en fælles vidensgenerering. Den største fordel er nok at folks egne emneord ville være dem de selv forstår. Imidlertid ville det måske også være den største ulempe, idet en del af disse tags ville være forkerte set med fagfolkens øjne. Man vil altså risikere at diverse begreber blandes sammen, fx *verbium* og *verbal*, *udsagnsord* og *udsagnsled*, *adverbium* og *adjektiv* etc. Seger Jakobsen henviser til en foreløbig undersøgelse af ikke-professionelles tagging af billeder af museumsgenstande. Det viste sig at 77 % af disse tags var relevante ifølge professionelle museumsfolk.

Bortset fra at man kan bekymre sig om emneordenes kvalitet, vil det formentlig også blive svært at overskue emnerne og at finde det man har brug for. Brugertagging vil i en vis udstrækning kunne opfylde formålet om at man kan lade sig inspirere til at læse mere om diverse emner. Men den fokuserede, målrettede søgning efter informationer om et specifikt emne vil det blive vanskeligt at tilgødese.

Der er altså både fordele og ulemper forbundet med folksonomier og tagging. Men det er værd at holde øje med udviklingen af frugtbare samspil mellem den brugerstyrede emneklassifikation (tagging) og den traditio-

nelle kontrollerede klassifikation ud fra en hierarkisk opbygget taksonomi.

Om perspektiverne for en nordisk metataksonomi

Dansk Sprognævns emnetaksonomi har desuden inspireret de nordiske sprognævns netværk til at undersøge om der er mulighed for at etablere en fælles nordisk metataksonomi for spørgsmål og svar. Denne metataksonomi tænkes som en reference for de nationale klassifikationssystemer. Ideen er at de svenske, norske og danske emnetaksonomier kobles op på metataksonomien der hvor det er relevant. Dette vil gøre det muligt at foretage en kategorisøgning i de nordiske sprognævns respektive svarbaser. Dermed får de ansatte i de forskellige sprognævn mulighed for at finde ud af hvilke forskelle og ligheder som findes på tværs af de nordiske sprog.

I forhold til den danske version bliver den foreslåede nordiske metataksonomi mere udbygget idet den også kommer til at indeholde definitioner, eksempler, noter og synonymer. Dermed kommer den til at minde om en egentlig terminologisk ontologi hvor alle relevante begreber inden for domænet søges afklaret, afgrænset og struktureret i forhold til hinanden. Dette er en proces som er vigtig for at deltagerne overhovedet kan blive enige om begreber og termer. Projektet forventes at løbe over de næste år.

Litteratur

Galberg Jacobsen, Henrik (red.) (1996): *Grammatisk talt. Anbefalede grammatiske betegnelser*, Dansk lærerforeningen og Dansk Sprognævn.

Larsen, Kirsten (2008): Brugerundersøgelse af bibliotek.dk – med forslag til opfølgning. Dansk BiblioteksCenter (http://www.danbib.dk/docs/Brugersurvey_2008.pdf, 14.9.2009).

Sejer Jakobsen, Charles (2007): Folksonomier. Brugerstyret indeksering som en del af organisationers informationsarkitektur, Dansk Biblioteksforskning, årg. 3, nr. 2, 2007 (<http://www2.db.dk/dbf/2007/nr2/sejer.pdf>, 14.9.2009).

Ida Elisabeth Mørch (f. 1968) er videnskoordinator i Dansk Sprognævn.

Forkortelser og ideogrammer

Af Ole Ravnholt

Alfabetiske skrifter er i udgangspunktet en slags lydskrift, dvs. at der til hver sproglyd principielt skulle svare et skrifttegn. Men det er et princip som næppe er konsekvent gennemført i noget skriftsprog, og i mange sprog kan sammenhængen mellem skrift og tale være særdeles uigennemskuelig, i dansk blandt andet fordi udtalen har udviklet sig meget i forhold til det tidspunkt hvor de grundlæggende korrespondenser mellem de to udtrykssystemer blev fastlagt. Et velkendt eksempel er ordene *vær, værd, hver* og *vejr* hvor forskellen i skrivemåden svarer til udtalesforskelle der ikke længere findes i dansk.

Der findes også ideografiske eller logografiske skrifter, hvor tegnene repræsenterer et begreb eller et ord direkte. Den slags skrifter

har altså ikke nogen direkte relation til det lydlige. Kinesisk skrift er det almindeligt nævnte eksempel. Danske børn som endnu ikke har lært at skrive, skriver somme tider huskesedler efter det ideografiske princip, men med den forskel at de lader tegninger af bananer, tomater og melposer stå for de varer der skal købes ind, mens kinesiske skrifttegn ikke nødvendigvis har billedkarakter, selv om de er udviklet af en billedskrift.

Desuden findes der stavelsesskrifter, hvor de enkelte tegn repræsenterer en stavelse, og hvor der derfor er en forbindelse til sprogets lyd, men altså til stavelser, ikke til enkeltlyd. Japansk skrives dels med ideografiske tegn, som er lånt fra kinesisk, dels med en stavelsesskrift, der kaldes katakana. Dansk >

ville næppe kunne skrives med en stavelses-skrift, for stavelsesstrukturen i dansk er meget kompleks, og vi ville have brug for et par tusind stavelsestegn (Hansen 1991). Japansk har til sammenligning en ret simpel stavelsesstruktur og kun omkring 50 stavelser.

Ideogrammer og andre afvigelser fra det alfabetiske princip

I alfabetiske skrifter anvendes der lejlighedsvis tegn der egentlig er ideogrammer, fx taltegn og sigler (bogstavagtige tegn) som €, \$, %. Og der findes indslag af stavelsesskrift i sms- og chatsprog, fx når et bogstav anvendes til at repræsentere den stavelse som er dets navn: *R du klar T sms* (C fx Rathje og Ravnholt 2002).

Selv om ideografiske tegn egentlig er ret afstikkende i alfabetiske skriftsystemer som det danske, så bruger vi en del af dem, og en del af de udtryk vi til daglig kalder forkortelser, og som skrives med bogstaver, har ideografiske træk. Derfor indeholder forkortelsesordbøgerne (fx RK, FO) foruden de egentlige forkortelser normalt også en række ideogrammer, dvs. symboler der ikke er dannet ved mere eller mindre gennemskuelige forkortelser af skriftens ord, men som står for et ord eller repræsenterer en idé eller et begreb direkte, oftest uden nogen indlysende forbindelse til et fuldt udskrevet ord. FO medtager også smileyer og sms- og chatforkortelser, herunder nogle af de nævnte anvendelser af bogstaver og taltegn for stavelser i sms-sproget.

Egentlige forkortelser dannes af bogstaver der også findes i det uforkortede udtryk, ved at man tager det (eller de) første bogstav(er) i ordet, og desuden tilstrækkelig mange af

de følgende bogstaver til at forkortelsen er nogenlunde genkendelig og uforvekselig. Egentlige forkortelser udlæses normalt på samme måde som det uforkortede udtryk, dvs. at forkortelsen kun rammer det skriftlige udtryk, ikke udtalen. Egentlige forkortelser har normalt forkortelsespunktum.

Ved afkortning, dvs. fuldstændig bortkastning af den sidste del af ordet, får vi fx *afs.* (*afsender*), *f.eks.* (*for eksempel*), *if.* (*ifølge*), *kr.* (*kroner*). Man kan også danne egentlige ord som *demo* (*demonstration*), *krimi* (*kriminalroman*), *uni* (*universitet*) ved en slags afkortning. Mange ord af denne type har vi fra tysk, men de kan også komme fra engelsk: *intro* (*introduktion*), *retro* (*retrospektiv*). Sådanne ord er ikke forkortelser, for afkortningen rammer udtalen, og skriftbilledet afspejler denne.

Ved sammentrækning bruger man de første og sidste bogstaver i ordet: *bto.* (*brutto*), *ca.* (*cirka*), *nr.* (*nummer*). Heller ikke her er der forkortelsespunktum når der dannes et egentligt ord: *bit* (*binary digit*).

Men forkortelser kan også dannes ved at man tager det første bogstav i ordet og derefter det (eller de) første bogstav(er) i de mest markante stavelser, *shv.* (*forhenværende*), *hhv.* (*henholdsvis*), *spsk.* (*spiseskefuld*), eller bogstaver der er egnet til at adskille to forkortelser fra hinanden, som *mio.* (*million*), *mia.* (*milliard*).

Initialforkortelser dannes ved at man tager initialerne fra de enkelte ord. De udlæses normalt som en bogstavserie: *it* (*informati-onsteknologi*), *pc* (*personal computer*), *PET* (*Politiets Efterretningstjeneste*), *tv* (*television*), *dna* (*deoxyribonucleic acid*), men nogle kan også udlæses som egentlige ord: *aids* (*ac-*

quired immune deficiency syndrome), NATO/*Nato* (*North Atlantic Treaty Organization*), *tap* (*teknisk-administrativt personale*), *UNESCO/Unesco* (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) – og måske også *PET*, som dog sjældent eller aldrig skrives *Pet*. Til forskel fra de andre typer af forkortelser udlæses de sjældent som det uforkortede udtryk, undtagen hvis det er nødvendigt for at forklare dem. Initialforkortelser har normalt ikke forkortelsespunktum.

Sigler er bogstavagtige tegn som ofte er dannet med udgangspunkt i forkortelser og sammenskrivninger. £-tegnet (for den britiske møntenhed) er fx en stiliseret udgave af forkortelsen *l* for det latinske *libra*, der betyder 'pund' (både vægtenhed og møntenhed). ¢-tegnet har sin oprindelse i en sammenskrivning af det latinske *et*, der betyder 'og'. Og §-tegnet er oprindeligt en forkortelse for det latinske *sectio*, der betyder 'afsnit'. Men de har mistet deres karakter af forkortelse og dermed deres forbindelse til den alfabetiske skrift og repræsenterer nu begrebet direkte, som ideogrammer. Når vi læser en tekst hvor disse sigler forekommer, så læser vi ikke 'libra', 'et', 'sectio', men 'pund', 'og', 'paragraf', altså de ord som normalt repræsenterer begrebet på dansk, ikke dem der oprindeligt lå til grund for siglens grafiske udformning.

På engelsk kan @'et i mailadresser behandles som en sigel der udlæses *at* i god overensstemmelse med oprindelsen, en sammenskrivning af bogstaverne i det latinske ord *ad*, der betyder 'til' eller 'hos'. Denne udlæsning af tegnet forekommer også på dansk, men regnes af mange for en anglicisme, selv om den kan begrundes med sammenskrivningens latinske oprindelse. Den danske (og

nordiske) praksis at bruge tegnets navn, *snabel-a*, svarer egentlig til at sige "Pedersen og-tegn Jensen" når firmanavnet er *Pedersen & Jensen*, men det er oftest sådan vi gør.

Der findes også grænsetilfælde, udtryk der ligner forkortelser, men som desuden har træk der får dem til at minde om sigler. Forkortelsen *fx* ('for eksempel') indeholder et bogstav der ikke findes i det uforkortede udtryk, og det har til forskel fra *f.eks.*, som er en egentlig forkortelse, ingen forkortelsespunktummer. I enkelte tilfælde har forkortelsen næsten erstattet det fuldt udskrevne ord, fx *pr.* der kun sjældent ses skrevet *per*. Et argument for ikke at forkorte *per* er at forkortelsen er lige så lang som det udskrevne ord (tre anslag på tastaturet, men dog lettere i håndskrift). Men den udskrevne form er faktisk så sjælden at det forstyrrer læsningen for mig når jeg støder på den (fordi jeg læser den som navnet *Per* med lille begyndelsesbogstav). Så for mig, men måske ikke for alle, har *pr.* sigelkarakter selv om forkortelsen efter sin form er et fuldkommen regelret eksempel på sammentrækning. Det samme gælder *hr.*, som vist aldrig skrives helt ud (*herr(e)*) og afkortningen *fr.* (*fru/frøken*), som ikke kan skrives ud uden at pointen går tabt, og som for resten heller ikke kan udtales.

Reduplikation

Reduplikation, gentagelse af et ord eller en stavelse, bruges i mange sprog til at danne bøjningsformer, bl.a. også pluralis. Fx hedder 'bisonokse' *gusu* på washo, et indianersprog i Nevada, mens 'bisonokser' hedder *gususu*. I dansk bruges reduplikation sporadisk i pluralisbøjning af forkortelser og sigler, men uden relation til talen eller til det fuldt ud- >

skrevne ord. Reduplikation er derfor et træk der kan siges at have ideografisk karakter.

Forkortelsen *p.* (af latin *pagina*) udlæses normalt 'side' og kan derfor siges at have sigelkarakter. Formelt er den ganske vist en regelret afkortning af *pagina*, men den er ikke en forkortelse af det udlæste ord. Pluralisformen *pp.* ('siderne') er dannet ved bogstavfordobling, reduplikation, men er ikke i egentlig forstand en forkortelse af den latinske flertalsform *paginae*. I receptsproget finder man tilsvarende *gg.* for 'gange' (3 *gg. dgl.*). Men det er vist også de eneste forkortelser med reduplikation i pluralis der er officielt anerkendt

Man finder også §§ for 'paragraffer(ne)', men uofficielt. I retskrivningsreglerne anvendes der enkelt §-tegn, også hvor der er tale om flere paragraffer: § 20-24. *Substantiver*. Normalt siger vi jo også *paragraf tyve til fire- og tyve*, ikke *paragrafferne ...*

Det er fristende også at opfatte *ff.* som pluralis af *f.*, (*og*) *følgende* – dvs. 'følgende side' – men ordbøgerne undgår dette ved at udlæse forkortelsen (*og*) *flere følgende*, som jo har to *f*'er. Psykologisk Pædagogisk Ordbog anfører den uofficielle pluralisform *fpp.* til den officielt anbefalede forkortelse (RK) *fp.*, 'forsøgsperson'

Og den absolut uautoriserede forkortelse *ex* (for *eksempel*, *eks.* og *eksemplar*, *ekspl.*) har ikke bare et uautoriseret *x*, men også en pluralisform *exx* med bogstavfordobling (og med samme udtale som entalsformen: [ægs]). *Ex* bruges i øvrigt også, igen uautoriseret, for *eksklusive*, *ekskl.* (*ex moms*), men her kommer pluralisbøjning jo ikke på tale. Og desuden om ekskæresten eller -ægtefæller (*min ex er dum at høre på*). Men her bruges

pluralisformen *exx* nu vist ikke (**mine exx er egentlig ret søde*). Den dannes i stedet på normal vis med en endelse (*mine exer er egentlig ret søde*), og det svarer jo til udtalen.

Reduplikation bruges også til gradbøjning i de musikalske forkortelser for styrkegrader, som ganske vist næsten kun findes i noder, og som ikke er taget med i RO og RK: *p.*, *pp.*, *ppp* (*piano*, *pianissimo*, *piano pianissimo*) og *f.*, *ff.*, *fff* (*forte*, *fortissimo*, *forte fortissimo*). I mange sprog bruger man reduplikation ved gradbøjning, men i dansk – og italiensk, som har leveret ordene – er det en raritet.

Smileyer

Smileyer (se fx Rathje og Ravnholt 2002 og listen i FO) er også ideogrammer. De er af den særlige type der kan kaldes piktogrammer, billedtegn, for de repræsenterer holdninger, følelser og sindsstemninger ved at afbilde et ansigtsudtryk der svarer til den pågældende sindsstemning.

I løbende tekst har smileyer en funktion der minder om tegnsætningens. Et punktum viser at den foregående sætning er fremsættende, et udråbstegn at den fremsættes med eftertryk, og et spørgsmålstegn at den er et spørgsmål. Tilsvarende viser en glad smiley, :-), at afsenderen er godt tilfreds med at tingene er som han netop har skrevet, og en sur, :-(, at han er utilfreds med tingenes tilstand.

Smileyer blev oprindeligt tegnet efter de forhåndenværende søms princip, dvs. med tegn der findes på tastaturet på en computer eller mobiltelefon, men de kan også være håndskrevne, fx på et postkort. Nogle tekstbehandlingssystemer ændrer automatisk tegnfølgen :-)) til en smiley af den slags Føde-

varestyrelsen deler ud: ☹ :- (Den funktion kan heldigvis slås fra :-)

Smileyer kan også vise mere nuancerede følelser. :-) viser at afsenderen blinker med et ene øje, :-D at grinnet er meget stort og :-} måske at smilet er lidt skeptisk. Og de kan i nogen grad individualiseres, gøres til selvportrætter. Jeg skriver fx ofte 8-) fordi jeg bærer briller. Og jeg kunne skrive 8-{}> fordi jeg har skæg, eller endda {8-{}> for at prale med hårpragten, men så bliver jeg efterhånden meget lang i ansigtet – og jeg ved ikke hvordan jeg viser at håret er gråt.

Litteratur

Eriksen, Jørgen og Arne Hamburger (1994): *Forkortelser i hverdagen*, 3. oplag. Dansk Sprognævn, Gyldendal.

FO = *Politikens Forkortelsesordbog*, København, Politikens Forlag 2001.

Hansen, Erik (1991): *Skrift, stavning og retstavning*, København, Hans Reitzels Forlag.

Ole Ravnholt (f. 1948) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Rathje, Marianne og Ole Ravnholt (2002): R tjat å sms 1 trusl mod skriftsprågd? I: *Nyt fra Sprognævnet* 2002/2.

RK = Dansk Sprognævn: *Rigtigt kort. Anbefalede forkortelser*. Red. af Jørgen Nørby Jensen og Marianne Rathje. Dansk Sprognævns skrifter 30, København, Gyldendal 2003.

RO = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. 3. udgave, København, Alinea 2001.

Det er jo ikke raketvidenskab! Om nogle nyere oversættelseslån fra engelsk

Af Jørgen Nørby Jensen

Der er i dansk sprogvidenskab tradition for at inddele engelske låneord i forskellige kategorier, fx

1. Direkte lån
2. Betydningslån
3. Pseudolån
4. Oversættelseslån

Direkte lån er ord eller udtryk der i dansk bruges i (stort set) samme form som i engelsk, fx *chicklit*, *hacker*, *podcasting*, *blog*, *powernap*, (*at*) *google*, *matchfixing*, *smoothie*, *powershoppe*, *spyware*.

Betydningslån er der tale om når ord vi havde i forvejen, får tilført en ny betydning under indflydelse fra det tilsvarende ord i engelsk. *Patetisk* bruges traditionelt i betydningen 'højtidelig', men under indflydelse fra *pathetic* er betydningen 'ynkelig' eller 'latterlig' efterhånden blevet ganske udbredt. Ordet *orm* er ikke nyt i dansk, men har fået ekstra-betydningen 'computervirus' under indflydelse fra den tilsvarende brug af ordet *worm*. Og når brugere af den sociale onlinetjeneste Facebook skriver på hinandens vægge, er der ligeledes tale om afsmitning fra den tilsvarende udvidede brug af engelsk *wall*.

Pseudolån er ord der ganske vist ser engelske ud, men som faktisk er dannet herhjemme. Standardeksemplerne er *babylift*, der på engelsk hedder *carrycot*, og *stationcar*, der på engelsk kaldes enten *station wagon* eller *estate car*. Også ord som *badwill*, *pushup-bh* og *flexicurity* er dannet på dansk grund.

Oversættelseslån er ord eller ordforbindelser hvis elementer er mere eller mindre direkte oversat fra engelsk til dansk, fx *bananrepublik* (fra *banana republic*), *posedame* (fra *bag lady*), *vejvrede* (fra *road rage*), *metroseksuel* (fra *metrosexual*) og *den kreative klasse* (fra *the creative class*).

De fleste oversættelseslån er substantiver (navneord), men også længere ordforbindelser og hele sætninger kan optræde som oversættelseslån. Når man efter en lang arbejdsdag beslutter sig for *at kalde det en dag*,

er det det engelske *call it a day* der ligger bag, og hvis man formanende beder nogen om *ikke at bide den hånd der fodrer dem*, er der tale om indflydelse fra det engelske ordsprog (*not*) *to bite the hand that feeds one*.

I denne artikel præsenterer jeg 3 nyere udtryk der alle kan karakteriseres som engelske oversættelseslån. Fælles for udtrykkene er det desuden at de endnu ikke har fundet vej til nogen danske ordbøger.

Tænke ud af boksen

I en portrætartikel i dagbladet Politiken 27.8.2009 blev en direktør rost for sin evne til "at tænke ud af boksen". Dermed mente skribenten at direktøren var god til at 'være kreativ', 'tænke originale tanker' og lignende, og det har de fleste læsere sikkert også forstået, for i de senere år er det blevet helt almindeligt at beskrive kreativitet og originalitet med netop dette udtryk.

Det ældste skriftsproglige eksempel jeg har kunnet finde på ordforbindelsen *tænke ud af boksen*, er fra 2001:

Lederne skal lære at "tænke ud af boksen", som vi kalder det. Virksomheder har det med at stivne i et tillagt handlemønster, som hidtil har fungeret, og så rykker de sig ikke ud af stedet (fyensstiftstidende.dk 22.3.2001).

Som det ses, er udtrykket i citatet fremhævet både vha. anførselstegn og tilføjelsen "som vi kalder det", og dermed signaleres det at udtrykket opfattes som nyt, mærkeligt, slangpræget eller på anden måde påfaldende. I talesproget er udtrykket formentlig (lidt) ældre.

I avisdatabasen Infomedia (www.infomedia.dk) kan der i de efterfølgende 5-6 år

findes ganske få forekomster, men omkring 2007 tager brugen af udtrykket for alvor fart:

Årstal	Antal artikler i Infomedia der indeholder ordforbindelsen <i>tænke ud af boksen</i>
Før 2007	29
2007	40
2008	152
2009 (1.1.2009-30.9.2009)	209

Udtrykket *tænke ud af boksen* er oversat fra *think outside the box*, der af Concise Oxford English Dictionary (11. ed., 2004) forklares som 'have ideas that are original or creative'. På www.ordbog.gyldendal.dk gives slet og ret oversættelsen 'tænke kreativt'.

En mere nøjagtig gengivelse af det engelske udtryk ville måske være *tænke uden for boksen*, og også denne variant kan man finde en del eksempler på, fx

Lærerne på Aalborg Handelsskole skal så kimen til fremtidens iværksættere. Eleverne skal lære at tænke uden for boksen og udvikle gode idéer (Nordjyske Stiftstidende 24.9.2009).

Når udtrykket så forholdsvis hurtigt og ubesværet er gået ind i dansk, hænger det formodentlig sammen med at billeddannelsen er meget tydelig: Hvis man er lukket inde i en boks, er det svært ikke at være firkantet! Men hvis man ikke lader sig begrænse af de eksisterende rammer, er det muligt at tænke i nye baner.

Djæveln ligger i detaljen

Udtrykket *djæveln ligger i detaljen* er knap så gennemskueligt, men det breder sig ligele-

des, og det bruges om det forhold at det ofte er de mindste detaljer i en sag der giver anledning til problemer og diskussion. Udtrykket kan i dansk føres tilbage til i hvert fald 1997. Fra dette år kender vi således følgende citat:

Når [hun] har hidset sig lidt ned, vil hun utvivlsomt som den pæne danske pige hun sikkert også er, understrege, at det udelukkende var ballademagerne og ikke pigen i S-toget, hun rettede sin vrede imod. Men djæveln ligger i detaljen og dumsmarte generaliseringer om andengenerationsindvandrere, 'som man sgu da bare kan kyle ud,' er selvfølgelig kun med til at forstærke den ydmygende diskrimination, disse nye danske statsborgere dagligt udsættes for (Politiken 20.7.1997).

Udtrykket varierer i form og optræder også med verbet *være*, fx

Det lykkedes ikke i Kyoto at aftale andet end nogle helt overordnede regler for, hvad der kan betragtes som nedskæringer. Djæveln er i detaljen, som en engelsk talemåde lyder. Før der bliver enighed om detaljerne, er der ingen af industrilan- ➤

dene, der vil godkende aftalen (Weekend-Avisen 17.11.2000).

I citatet antydes udtrykkets oprindelse, og i Concise Oxford English Dictionary (11. ed., 2004) finder man da også formuleringen *the devil's in the detail* med forklaringen 'the details of a matter are its most problematic aspect'.

Det er ikke raketvidenskab

"Det er ikke raketvidenskab at fjerne mellemskatten". Sådan udtalte en politiker sig til Jyllands-Posten 14.3.2009. Nu er der vist aldrig nogen der har påstået at rumraketter og skattepolitik har noget med hinanden at gøre, så det skulle der vel egentlig ikke være grund til at pointere? Men udsagnet skal da heller ikke læses bogstaveligt. Derimod er betydningen at det ikke er svært at fjerne mellemskatten: Det er 'det rene barnemad', 'ingen sag' osv.

Udtrykket har vi fået fra engelsk *it's not rocket science*, og her bruges det ligeledes om noget der ikke er spor svært. Ifølge Oxford English Dictionary på www.oed.com kan *rocket science* dels bruges i sin konkrete betydning 'the science of rockets and rocket propulsion', dels overført om 'something requiring a high level of intelligence or ex-

pertise'. Ordbogen tilføjer at ordforbindelsen ofte optræder sammen med en negation 'implying that something is relatively simple'. På www.ordbog.gyldendal.dk oversættes udtrykket *it's not rocket science* tilsvarende med 'så svært er det heller ikke' og 'det er ikke nogen videnskab'.

I dansk kan den overførte brug af *raketvidenskab* spores til i hvert fald 1999:

I stedet har virksomhedsledere gjort det til en videnskab at beherske disse termer, ja faktisk først lært at håndtere dem i de sene 90'ere. Desværre er de herefter blevet akademiseret, således at det opfattes som raketvidenskab at håndtere dem (Computerworld 6.8.1999).

Og også i dansk optræder udtrykket som regel sammen med en nægtelse, fx

Benzin er dyr, selv nu hvor der er krise i verden. Og det er ikke raketvidenskab at kunne indse, at benzin nok ikke går hen og bliver billigere, når først hjulene i verdensøkonomien sætter i gang igen (Fyens Stiftstidende 19.9.2009).

At der er tale om en sprogbug i fremgang, understøttes af følgende tal fra Infomedia:

Årstal	Antal artikler i Infomedia der indeholder ordforbindelsen <i>ikke raketvidenskab</i>
Før 2007	42
2007	42
2008	79
2009 (1.1.2009-30.9.2009)	177

Da udtrykket også optræder i konstruktioner som *der er (jo) ikke tale om raketvidenskab, raketvidenskab kan man ikke kalde det, det er jo ikke ligefrem raketvidenskab osv.*, er det reelle tal for den overførte brug af *raketvidenskab* noget større.

Endelig bør det nævnes at udtrykket også findes i en hybridvariant, dvs. som et blandingslån med både en dansk og en engelsk del, fx

Hvor svært kan det være at have en tabel med doseringer sat i relation til en patients alder og så sætte gang i alarmsirenen, når lægen kommer til at klikke forkert? ... Det er jo ikke "rocket science" at lave nogle basale automatiske "beslutnings-diagrammer" internt i softwaren (Berlingske Tidende 13.8.2009).

Afslutning

Mens direkte lån normalt påkalder sig en vis opmærksomhed - i hvert fald så længe de er nye - glider mange oversættelseslån mere eller mindre ubemærkede ind i det danske

Jørgen Nørby Jensen (f. 1971) er informationsmedarbejder i Dansk Sprognævn.

sprog. Alle kan se at fx *spyware, podcasting, blog* og *powernap* ikke er oprindelige danske ord, hvorimod det forudsætter et forholdsvis indgående kendskab til engelsk at gennemskue at udtryk som de tre der er emnet for denne artikel, ikke er pæredanske. Det kan man selvfølgelig tolke som et udtryk for at den engelske påvirkning af dansk er langt mere omfattende end man umiddelbart kan se. Men man kan også se det som et bevis på det danske sprogs fleksibilitet og evne til at integrere og fordanske fremmede ord og udtryk. Faktum er at en lang række engelske lån oversættes helt spontant, og så virker de jo pludselig ikke så udenlandske mere. Det er egentlig ikke raketvidenskab!

En far står op for sine børn - nye verber, nye konstruktioner

Af Sabine Kirchmeier-Andersen

Nye ord er ofte substantiver. Ordbogen "Nye ord i dansk på nettet" (www.nyeordidansk.dk) indeholder 7828 substantiver, 602 verber og 642 adjektiver, hvilket betyder at antallet af substantiver udgør 86 %, mens antallet af verber kun udgør 6,6 %, og antallet af adjektiver udgør 7 %. Til sammenligning udgør verberne 12 % af Retskrivningsordbogen. Det ser altså ud som om tilvæksten af nye substantiver er større end tilvæksten af nye verber. Alligevel kommer der hele tiden nye verber til, og der sker ændringer i den måde vi bruger de kendte verber på.

Når man beskriver verbers betydning, arbejder man typisk med hele sætninger og somme tider endda med større kontekster. Af de andre led som forekommer i sætningen, kan man ofte udlede hvilken betydning af verbet det drejer sig om, som i nedenstående eksempler:

- (1) Han køler sin drink
- (2) Han køler flæskestegen ned
- (3) Han køler kagen af
- (4) Kagen køler af
- (5) Han køler med vennerne
- (6) Han køler ud med vennerne

I eksempel (1) – (3) kan vi således se at *køle* i betydningen 'gøre kold' er et transitivt ver-

bum, dvs. det kan kombineres med et objekt. Det kan også forekomme med et adverbium eller en præposition som siger noget om hvilken grad af køling der er tale om. *Køle af* betegner afkøling fra varm til mindre varm. *Køle ned* betegner afkøling fra kold til mere kold.

Der er ydermere en særlig relation mellem (3) og (4) idet objektet i (3) bliver subjektet for sætning (4). Der er en slags resultatforhold imellem dem som viser at de betydningsmæssigt hører sammen. Fænomenet kaldes valensalternation (Levin 1993) eller linkede konstruktioner (Schøsler & Kirchmeier-Andersen 1998). Levin laver et forslag til en meget detaljeret betydningsklassifikation af engelske verber ved at gruppere dem efter om de kan indgå i bestemte konstruktioner. Schøsler og Kirchmeier-Andersen viser at jo mere systematisk konstruktionerne og relationerne mellem danske verber kan beskrives, jo tydeligere træder betydningsklasserne frem.

I eksempel (5) og (6) bliver *køle* brugt uden objekt, dvs. intransitivt, og der er tale om en anden betydning, nemlig at slappe af og hygge sig (med vennerne), svarende til det engelske *chill* eller *chill out*. Bagved kan man stadig ane den oprindelige betydning: at køle af efter en hektisk, hed, stresset arbejdsdag,

men der er tale om en ny og selvstændig betydning af ordet. Det er altså tydeligt at konstruktionsformerne bidrager til vores fortolkning af verbet, og at konstruktionsmulighederne ikke er ubegrænsede.

Dette gælder også når man låner nye ord ind i det danske sprog og tilpasser dem danske forhold. Den udtalemæssige og bøjningsmæssige tilpasning af nye låneord er for nylig blevet undersøgt i projektet Moderne importord i Norden (Jarvad 2008). Den syntaktiske og konstruktionsmæssige tilpasning har derimod endnu ikke været genstand for indgående forskning, men det er tydeligt at fremmede verber i vid udstrækning tilpasser sig konstruktionsreglerne for hjemlige verber der ligger inden for det samme semantiske felt idet de følger de samme mønstre. Hvilke mekanismer der er på spil, kan illustreres med følgende verber:

Snakke, skrive, tale, maile, ringe, sms'ere, chatte, twitte eller tweete, tekste, taste og poste.

De er alle kommunikationsverber som udtrykker måden hvorpå der går information fra a til b, og de konstrueres med et subjekt og et præpositionsobjekt. Præpositionen kan være *til* eller *med* alt efter om der er fokus på envejs- eller tovejskommunikation:

Hun snakker til ham - hun snakker med ham.

Levin (1993) og Schøsler og Kirchmeier-Andersen (1998) konstaterer at verber som er semantisk meget nært beslægtede, ofte også konstrueres efter det samme sæt af mønstre.

Ud over konstruktionsmønsteret

Han snakker med hende

har ovenstående verber også et mønster med subjekt i pluralis og reciprok pronomen (*hinanden*):

Han og hun snakker med hinanden.

Derudover kan de indgå i en konstruktion med medium, dvs. en konstruktion som ligger mellem aktiv og passiv og udtrykker gensidighed:

Vi snakkes ved.

Disse formuleringer bruges hyppigt som afslutning på en samtale eller som en afsluttende hilsen, og det lille *ved* udtrykker ønsket om at aktiviteten genoptages i fremtiden.

I den seneste tid har vi set en tendens til at adverbiet *ved* også kan udelades: *Vi snakkes*, og når man skriver sms, kan det forkortes yderligere til bare *snakkes*.

Verber som har betydningen 'at kommunikere via en bestemt kanal', har det til fælles at de alle kan indgå i disse tre konstruktionsstyper, og det gælder også de nye indlånte verber. I uge 42 kunne man på søgemaskinen Google finde 200 eksempler på *vi sms'eres ved*, 10 på *vi twittes/tweetes ved*, 7 eksempler på *vi postes ved* og 7447 forekomster af *vi chattes ved*¹. Det er klart at den slags i første >

¹ Den hyppige forekomst af *chattes* sammenlignet med fx *sms'eres* hænger formentlig sammen med at de to udtryk bruges i to adskilte medier, dvs. chat foregår på internettet og er derfor let tilgængeligt for Google, mens sms foregår på telefonen.

omgang findes i uformel kommunikation på nettet, men *chatte* viser at de nye ord efterhånden bliver mere og mere etableret i alle mønstre. Til sammenligning kan der findes 874.000 eksempler på *vi snakkes ved* og 328.000 på *vi tales ved*.

De tilsvarende engelske verber konstrueres på andre måder. *To email* tager således direkte objekt: *He emailed her*. *To chat* tager præpositionsobjekt: *He chatted with her*, og engelsk har slet ikke medium-konstruktionen, så det er helt klart at disse indlånte verber har tilpasset sig de danske konstruktionsmønstre.

I Sprognævnets ordsamling finder vi imidlertid også den modsatte tendens, nemlig eksempler på at danske verber begynder at blive konstrueret efter engelske konstruktionsmønstre.

Det drejer sig typisk om indirekte lån, nærmere betegnet betydningslån, dvs. "ord af en betydning fra et andet sprog som tillægges et ord der i forvejen eksisterer på dansk" (Jarvad 1995:79). Og for verbernes vedkommende betyder det typisk at den nye betydning også medfører en ny konstruktion, som det fremgår af følgende eksempler:

1. *hænge ud* – i betydningen 'at være sammen med vennerne' (engelsk *hang out*), jf. følgende eksempel:

Man ser tit de unge (inkl. mig) ude på et eller andet gadehjørne, hvor de hænger ud. Nogle unge ryger eller drikker, mens de står der (Villabyerne 17.1.2007).

Det nye verbum er intransitivt: *Han hænger ud (med dem)*. Hidtil har verbet *hænge ud* på

dansk været brugt transitivt: *Hun hænger tøjet ud*; eller i overført betydning: *Hun hænger ham ud*.

2. *kole* – i betydningen 'slappe af' (engelsk *chill*), jf. ovenfor og følgende eksempel:

Kom og hør en masse fed musik, hæng med årgangslimonade i baren og køl med vennerne (Frikvarter nr. 6:39, 1. 31.1.1997).

Verbet er intransitivt: *Han koler (med dem)*. Hidtil har verbet været brugt transitivt: *Han koler den*. Denne konstruktion er ikke mulig i den nye betydning af verbet.

3. *multiplificere* – i betydningen 'formere sig' (engelsk *multiply*), jf. følgende eksempel:

Disse gener bliver først aktive, når en HIV-infektion sker, hvorefter de så enten hæmmer HIVs vækst eller dræber cellen (suicide gener), så HIV ikke har en chance for at multiplificere i den celle (Politiken 8.4.1994).

Verbet er intransitivt: *Den multiplificerer*. Hidtil har verbet været brugt ditransitivt (med 3 led) i betydningen 'gange' (matematisk): *Han multiplificerer tallet med 3*.

4. *tage* – i betydningen 'udvikle' (engelsk *take*), jf. følgende eksempel:

Woodsmall, der blandt andet har coachet fem amerikanske OL-guldvindere og for det amerikanske militær har kortlagt psyken hos de bedste Stingermissil-skytter, er den, der har taget studiet af de menneske-

lige programmer længst (Børsens Nyhedsmagasin nr. 11, 2000).

Verbet er ditransitivt (dvs. med 3 led) og tager et obligatorisk adverbial (*længst*). Hidtil har verbet været brugt transitivt: *Han tager den*.

I ovenstående eksempler ser vi tydelige ændringer i konstruktionsmulighederne. Især ændringen fra transitiv til intransitiv er meget markant og vækker opmærksomhed hos de fleste.

Men vi ser også eksempler hvor den nye brug af verbet ikke påvirker konstruktionen, og hvor den gamle og den nye betydning konstrueres på nøjagtig samme måde.

5. *ramme* – i betydningen 'komme frem' (engelsk *hit*), jf. nedenstående eksempler:

7. februar, tre dage før Carpark Norths album rammer gaden, får Carsten Myllerups nye film Midsommer premiere (GAFFA nr. 2, 2003).

I april rammer hun Danmark med en omfattende turné, der bringer hende rundt i det ganske land med sit velspillende backing band (GAFFA nr. 4, 2001).

Verbet er normalt ditransitivt med en alternerende konstruktion som er transitiv: *Han rammer ruden med en sten/stenen rammer ruden*. Det er tydeligt at den nye betydning konstrueres på samme måde, og at den også kan alternere: *De rammer gaden med et album/albummet rammer gaden*. *Hun rammer Danmark med en turné/turnéen rammer Danmark*. Så her kan der ikke konstateres

Sabine Kirchmeier-Andersen (f. 1955) er direktør for Dansk Sprognævn.

nogen syntaktisk forskel på de to betydninger, og betydningen må i hvert tilfælde udledes af de enkelte leds semantik (altså at et pladealbum og en turné ikke er noget man normalt kaster rundt med). Det går nogenlunde i dette tilfælde, selvom der naturligvis kan opstå situationer hvor der kan være flere fortolkninger af *albummet rammer gaden*.

Hvis der er fuldstændig semantisk overensstemmelse mellem leddene, kan fortolkningen give vanskeligheder. I Sprognævnets samling finder vi udtrykket *stå op for* i betydningen 'gå ind for, støtte, forsvare':

En far står altid op for sine børn. Han er altid til stede (Kronik, Jyllands-Posten 13.10.2005).

Her falder den engelske konstruktion *stand up for* fuldstændig sammen med en allerede eksisterende dansk konstruktion, og sætningen kan derfor nemt misforstås uden en større kontekst.

I Sprognævnets samling er der registreret en lang række verber med nye konstruktionsmuligheder som med stor sandsynlighed skyldes betydningslån fra engelsk. Noget tyder på at det kan være et godt udgangspunkt at undersøge verbernes konstruktionsmønstre systematisk hvis man vil komme på sporet af hvad der egentlig sker når disse nye lån rammer sproget. >

Litteratur

Levin, Beth (1993): *English Verb Classes and Alternations*, University of Chicago Press. Chicago.

Schøsler, Lene & Sabine Kirchmeier-Andersen (1998): Valency and Inalienable Possession. *Symposium on Lexicography VIII Proceedings of the Eight International Symposium on Lexicography, May 2-4, 1996 at the University of Copenhagen* (Lexicographica. Series maior ; 90) s. 267-297. Zettersten, Arne (a.o.ed.). Max Niemeyer, Tübingen.

Jarvad, Pia (1995): *Nye ord – hvorfor og hvordan?*, Gyldendal, København.

Jarvad, Pia (2008): Tilpasning af engelsk ord i bøjning og udtale i de nordiske sprog. I: Pia Jarvad & Helge Sandøy (red.): *Stuntman og andre importord i Norden. Om udtale og bøjning*. I serien *Moderne importord i språka i Norden*, bind 7, s. 9-26, Novus Forlag, Oslo.

Retskrivningsordbogen. 3. udg., København, Alinea 2001.

www.nyeordidansk.dk

Det virker til at man kan sige sådan, og det ligner at man gør det!

Af Rikke Dybdahl Harpsøe

”De virker til at have det godt”. Denne udtalelse kom fra en kvindelig journalist efter at hun havde talt med den gruppe af unge tilskuere der under VM i håndbold 2009 var kommet til skade ved en ulykke på vej til Tyskland hvor mesterskaberne blev afholdt. Men kan man godt sige sådan?

Denne artikel handler primært om verberne *virke* og *ligne* og deres konstruktionsmuligheder, men også verberne *se (ud til)* og *lade* vil blive behandlet. Den er inspireret af mine mange observationer af udtryk som fx *det virker til at ..* og *det ligner at ..* i betydningen ’synes, se ud til’, og jeg vil ved hjælp af søgninger i artikeldatabasen Infomedias (www.infomedias.dk) og Dansk Sprognævns

ordsamling illustrere i hvilke konstruktioner verberne (også) bruges. Oplysningerne i Den Danske Ordbog (2003-2005) vil danne grundlaget for beskrivelsen af verberne, og undersøgelsen vil udelukkende koncentrere sig om de konstruktioner hvor verbet har betydningen ’synes, se ud til’.

Virke til

Citatet fra håndbold-VM er et fint eksempel på den nyere brug af verbet *virke*. Denne konstruktionstype er åbenbart endnu ikke så udbredt at den har fundet vej til ordbøgerne. Således kan man i Den Danske Ordbog (bd. 6, 2005) se at verbet *virke* kan betyde ’synes’ når det optræder i konstruktioner som *det*

virker som om hun er glad og *hun virker som om hun er glad*. Den Danske Ordbog udmærker sig ved at angive netop hvilke typer konstruktioner de enkelte verber kan optræde i, altså hvilke muligheder der er for at opbygge sætninger med de enkelte verber. Oplysningerne gælder blandt andet sætningsleddenes antal (hvor mange led kan tilknyttes verbet?) og deres indhold (er et eventuelt objekt fx et substantiv, eller er det en sætning?). Dette vil blive illustreret nedenfor. Som det fremgår af oplysningerne i Den Danske Ordbog ved verbet *virke*, er der altså både tale om konstruktioner hvor subjektet enten er et substantiv eller et pronomen (fx *hun virker som om ..*) og konstruktioner med formelt subjekt (fx *det virker som om ..*). Det formelle subjekt *det* bruges i den slags tilfælde hvor der ikke er et egentligt subjekt. Endvidere kan *virke* optræde med et adjektiv som i *hun virker glad*. I ordbogen er konstruktionsmulighederne for *virke* i betydningen 'synes' angivet på følgende måde:

[NGN/NGT virker +AD], det virker som om +SÆTN, NGN/NGT virker som om +SÆTN]

Vi ser at verbet altså ifølge ordbogen både kan have personer og ting som subjekt (NGN/NGT), fx *den/hun virker som om den/hun er glad*, og at der i konstruktionen *virke som om* altid kommer en sætning bagefter (SÆTN), fx *det virker som om det er en god ide*.

I Infomedia og i Sprognævnets ordsamling har jeg fundet flere eksempler på den nye konstruktionstype med verbet *virke* – det ældste er fra 1989:

Jo, det *virker til at* de har det hyggeligt

sammen i "Andelsboligforeningen Lyngvang", som er den formelle titel på seniorbofællesskabet (Lokalavisen.dk (Politikens Lokalaviser) 20.9.2009, min fremhævelse).

Han *virker til*, at han er faldet godt til igen i London og minder mentalt om den Anelka, der fik sit gennembrud i Arsenal (Indkast.dk 14.11.2009, min fremhævelse).

"Gi mig en elskovsnat" *virker til at* berøre Søs Fenger stærkt" (Jyllands-Posten 4.11.1989, min fremhævelse).

Her kan vi se at verbet *virke* i betydningen 'synes, se ud til' har udvidet sine konstruktionsmuligheder – i hvert fald når vi ser på hvordan vi bruger dette verbum. Det vil sige at denne konstruktionstype med *virke* med et efterfølgende *til* bruges i sproget, men at dette endnu ikke er så udbredt at det har fundet vej til ordbøgerne. Det er altså muligt at både høre og læse det selvom det ikke kan slås op i en ordbog. Det nye er at verbet ud over at optræde med sammenligningskonjunktionen *som om* (fx *de virker som om de har det godt*), også ses i konstruktioner der ligner dem som verbet *lade* optræder i med samme betydning: *Det lader til at gå godt* og *han lod til at være overrasket*. Verbets konstruktionsmuligheder er udvidet således at verbet også kan tage et objekt – enten en *at*-sætning eller en infinitiv:

[NGT/NGN virker til at +SÆTN/INF, det virker til at +SÆTN/INF]

Ligne at

Vi har set at verbet *virke* bliver brugt på flere måder og altså også optræder i andre >

Rikke Dybdahl Harpsøe (f. 1971) er informationsmedarbejder i Dansk Sprognævn.

konstruktioner end dem der er angivet i ordbøgerne. På samme måde forholder det sig med verbet *ligne*. Den Danske Ordbog (bd. 3, 2004) oplyser at *ligne* kan optræde med et efterfølgende substantiv eller pronomener, fx *hun ligner en der er glad* og *hun ligner mig*, og da betyder 'have udseende eller træk fælles med nogen eller noget'. Dette er i ordbogen illustreret på følgende måde:

[NGT/NGN ligner NGT/NGN]

Men som ved *virke* viser sprogbrugen altså også her at verbet har udvidet sine konstruktionsmuligheder:

Men det er klart, at regeringen har investeret meget politisk kapital i, at der kommer en aftale i København, men det kunne da *ligne*, at de gør det for at lægge pres på for eksempel amerikanerne (Berlingske.dk 20.9.2009, min fremhævelse).

En dørmåtte behøver dog ikke *ligne*, at dens hovedformål er at tage sig af skidt og snavs (Politiken 19.9.2009, min fremhævelse).

I disse eksempler har verbet *ligne* som nævnt betydningen 'synes, se ud til', og man kunne da også i det første eksempel udskifte *ligne*

med *se ud til*: ... *det kunne se ud til at de gør det for at* .. I det andet eksempel ville det måske være mere passende at skifte *ligne* ud med *se ud som om*: *En dørmåtte behøver dog ikke se ud som om at dens hovedformål* ..

Det nye er altså at *ligne* bruges i konstruktioner med en sætning som objekt hvor dette som nævnt normalt er et substantiv eller et pronomen. Konstruktionen ser da således ud:

[NGT/NGN ligner at +SÆTN, det ligner at +SÆTN/INF].

Men hvor udbredt er dette fænomen? Der er en del eksempler i Infomedia, og det ældste er fra 1991:

Vi skal også fjerne alt, hvad der *ligner at* trække tiden ud, sparke bolden væk, m.v. (B.T. 26.3.1991, min fremhævelse).

Langt de fleste eksempler er dog fra perioden efter 2000, og derfor må det siges at fænomenet er voksende, hvilket i øvrigt også gælder for konstruktionen *virke til at*.

Kontamination

Som nævnt ligner konstruktionerne ovenfor de konstruktioner der er typiske for verberne *lade* og *se ud* i samme betydning:

Det virker til at det er en god ide/Det virker til at være en god ide

Det ligner at det er en god ide/Det ligner at være en god ide

Det lader til at det er en god ide/Det lader til at være en god ide

Det ser ud til at det er en god ide/Det ser ud til at være en god ide

Verberne *lade til* og *se ud til* konstrueres på følgende måde ifølge Den Danske Ordbog:

[NGN/NGT lader til at +INF, det lader til at +SÆTN]

[NGN/NGT ser ud til at +INF, det ser ud til at..]

Derfor er det også nærliggende at mene at der har fundet en form for afsmitning sted, det der inden for sprogvidenskaben kaldes kontamination – altså at to udtryk eller konstruktioner blandes sammen og danner et nyt udtryk eller en ny konstruktion. Her er det naturligvis en sammenblanding af udtryk som *det virker som om det er en god ide* og *det lader til at det er en god ide/det lader til at være en god ide*. Der er eksempler på at sådanne nye udtryk har fået en anden betydning end de oprindelige: Fx resulterer en sammenblanding af udtrykkene *både ... og og ikke blot ... men også* i udtrykket *både ... men også*, og dette nye udtryk kan opfattes som en mere kraftfuld variant af det oprindelige *både ... og* (jf. Nyt fra Sprognævnet 1989/1, s. 10 f.). Det ses dog ofte at de nye udtryk har samme betydning som i hvert fald det ene af de to oprindelige udtryk, hvilket også er tilfældet her. Derfor er det nærliggende at mene at sådanne dannelser er overflødige og ikke bidrager med en ny betydning. Normalt siger vi om den slags nydannelser at de kan accepteres i talesproget da det også er her de er opstået, men at man bør være opmærksom på at det kan støde en del læsere hvis man bruger dem i skriftsproget.

Ikke desto mindre virker det til at man kan sige sådan, og det ligner at vi gør det!

Generelle abonnementsvilkår

Levering

Nyt fra Sprognævnet udkommer 4 gange om året, i marts, juni, september og december.

Hvis du midt i måneden endnu ikke har modtaget bladet, bedes du henvende dig til Dansk Sprognævn for at få tilsendt et erstatningseksemplar.

Betaling

Abonnementet betales forud, og opkrævning sker i januar, enten ved at Dansk Sprognævn sender dig et indbetalingskort (til betaling på posthuset, i banken eller via netbank) eller via BetalingsService (BS).

Som ny abonnent modtager du de numre der er udkommet i indeværende år, samt et indbetalingskort for et fuldt årsabonnement.

Pris

Prisen er 100 kr. om året. Du betaler for et år ad gangen, så selvom du opsiger dit abonnement midt på året, vil du stadig modtage og betale for resten af årets udgivelser.

Varighed og opsigelse

Abonnementet løber indtil du opsiger det skriftligt, enten per brev eller mail. Seneste frist for opsigelse er 10. december. Det er ikke gyldig opsigelse blot at undlade at betale. Ved opsigelse af abonnementet skal du huske selv at opsige en evt. betalingsaftale med BS.

Flytning

Flytning skal du meddele per telefon, mail eller brev. Ved henvendelser om abonnementet skal du have dit abonnementsnummer klar.

Nyt fra Sprognævnet i 25 år	1
25 års nye ord i Nyt fra Sprognævnet	2
En ny og bedre Retskrivningsordbog	11
Skal vi have former af typen <i>gymnasie</i> i Retskrivningsordbogen?	20
Dobbeltformer til afstemning	24
Om særskrivning, sammenskrivning og brugen af bindestreg i moderne importord	28
Tag de sproglige anvisninger på ordet! Om at undersøge de tekstlige effekter af sprogpoltiske projekter	34
Bandeord for de mindste	39
Facebook – også for dem på 25	46
Om menneskers og maskiners tilgang til excerpering af sproglige nydannelser - en diskussion og en systemevaluering	51
For meget af det rigtige (hyperkorrekthed)	61
Emnesøgning er mange ting	64
Forkortelser og ideogrammer	71
Det er jo ikke raketvidenskab! Om nogle nyere oversættelseslån fra engelsk	75
En far står op for sine børn - nye verber, nye konstruktioner	80
Det virker til at man kan sige sådan, og det ligner at man gør det!	84

Næste nummer udkommer i marts 2010

Ansvarshavende redaktør: Sabine Kirchmeier-Andersen

Redaktionssekretær: Jørgen Nørby Jensen

ISSN 0550-7332

Layout: Falcon Grafisk Design · Tryk: Malchow A/S

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 100 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement hos Sprognævnet.

Usignerede artikler og artikler med initialer giver udtryk for Sprognævnets mening. Artikler med navn giver ikke nødvendigvis i enhver henseende udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Dansk Sprognævn
Njalsgade 136 · DK-2300 København S

Abonnement mv.:
Telefon: 35 32 89 82 eller
moerch@dsn.dk

Spørgetelefon: 35 32 89 90
(Mandag-torsdag 10-12 og 13-15,
fredag 9.30-12.30)

www.dsn.dk
www.sproget.dk